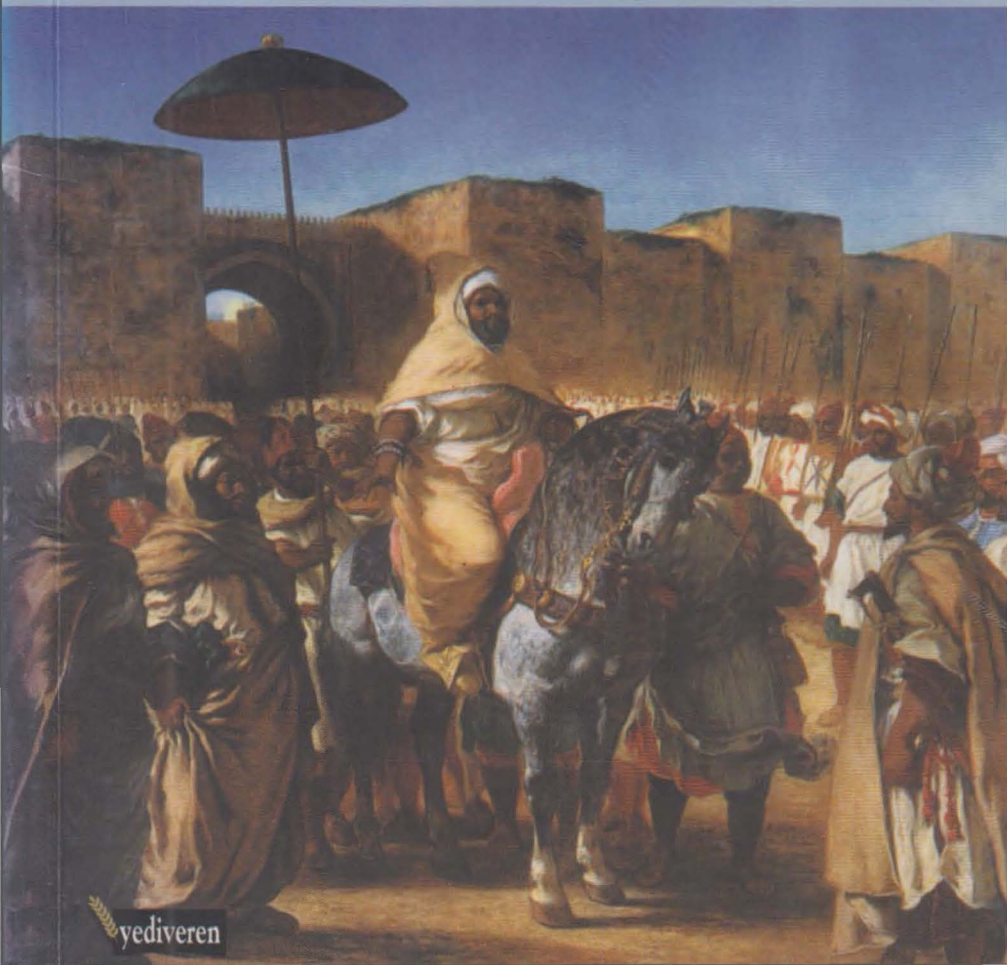
Ahmet Turan Yüksel

ihtirastan iktidara...

KERBELÂ

Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd Döneminin Anatomisi

yediveren

İbtirastan İktidara...

KERBELÂ

-Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd Döneminin Anatomisi-

Ahmet Turan Yüksel : 1961 yılında Tokat'ta doğdu. 1980'de Samsun İmam Hatip Lisesi'nden, 1984'te de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1985 yılında Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde İslâm Tarihi Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1993'te doktor, 1998'de doçent oldu. Hâlen aynı fakültede İslâm Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 1987'de Kahire Üniversitesi'nde, 1990-1992 yılları arasında Kanada Montreal McGill Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Enstitüsü'nde araştırmalar yaptı. Çeşitli makaleleri yanında *İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat (Beyan, 1999)* adıyla yayınlanmış eseri bulunmaktadır.

---

yediveren: 4
araştırma dizisi / islam tarihi: 1

Ahmet Turan Yüksel • İhtirastan İktidara Kerbelâ

I.Baskı Ekim 2001

ISBN 975 – 93680 – 2 - 1

© Yediveren Kitap 2001
© Ahmet Turan Yüksel 2001

dizgi **M. Tayyip Yüksel**
düzelti **Cem Zorlu**
sayfa düzeni, kapak **Yediveren**
baskı, cilt **Sebat Ofset Matbaacılık**
0.332.342 01 53 –54 • KONYA

yediveren kitap

yediverenkitap@superposta.com

dağıtım:
Hüner Yayın Pazarlama
Şerefşirin Sk. Hacı Mahmut İşhanı
No.35-36 • 0.332 350 91 05 • **KONYA**

İhtirastan İktidara...

KERBELÂ

-Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd Döneminin Anatomisi-

Ahmet Turan Yüksel

yediveren

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ, 9

GİRİŞ, 13

1. Vali Olunceaya Kadar Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hayatı, 13
2. İdareciliği, Bazı İcraatı ve Şahsiyeti, 18

BİRİNCİ BÖLÜM
UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE
MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYAN DÖNEMİ, 25

1. Ziyâd b. Ebîh'in Ölümü ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Horasan'a Vali Tayin Edilmesi, 27
2. Horasan Seferi ve Buhârâ'nın Fethi, 30
3. Horasan Valiliğiyle Birlikte Basra Valiliğine Tayin Edilmesi, 32
4. Basra Heyetiyle Şam'a Gelişi, Basra Valiliğinden Azledilip Tekrar Görevine İadesi, 34
5. Hâricîler'le Mücâdelesi, 35
   a. Urve b. Udeyye ile Mücâdele ve Öldürülmesi, 37
   b. Ebû Bilâl Mirdâs b. Udeyye ile Mücâdele ve Öldürülmesi, 38
   c. Hâlid b. Abbâd es-Sedûsî ile Mücâdele ve Öldürülmesi, 41
   d. Tavvâf b. Gallâk ile Mücâdele ve Öldürülmesi, 42

İKİNCİ BÖLÜM
UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE
YEZÎD B. MUÂVİYE DÖNEMİ, 45

I. UBEYDULLAH B. ZİYÂD'IN KÛFE'YE VALİ TAYİN EDİLMESİNDEN ÖNCEKİ GELİŞMELER, 47

1. Yezîd b. Muâviye'nin Halife Olması ve Hz. Hüseyin, 47
2. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Davet Edilmesi ve Müslim b. Akîl'in Gönderilmesi, 49
3. Müslim b. Akîl'in Kûfe'deki Faaliyetleri ve Yezîd'in Haberdar Edilmesi, 51

II. UBEYDULLAH B. ZİYÂD'IN KÛFE'YE TAYİN EDİLMESİ VE KÛFE'DE MEYDANA GELEN ÖNEMLİ HADİSELER, 52

1. Yezîd b. Muâviye'nin İstişaresi ve Ubeydullah b. Ziyâd'ı Kûfe'ye Vali Tayin Etme Kararı, 52
2. Hz. Hüseyin'in Basra'daki Taraftarlarıyla İlişkisi ve Ubeydullah b. Ziyâd, 54
3. Ubeydullah b. Ziyâd'a Kûfe'ye Vali Tayin Edildiğinin Bildirilmesi ve Kûfe'ye Hareketinden Önce Basra'da Yaptığı Konuşma, 55

4. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan Ayrılışı ve Kûfe'ye Gelişi, 56
5. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kûfe'de Karşılanışı ve Kûfe'de Yaptığı Konuşma, 58
6. Ubeydullah b. Ziyâd ve Müslim b. Akîl, 61
a. Ubeydullah b. Ziyâd'a Suikast Teşebbüsü, 62
b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hâni b. Urve'yi Hapsedip Öldürtmesi, 63
c. Müslim b. Akîl'in Harekete Geçmesi ve Yakalanıp Öldürülmesi, 65
III. KERBELÂ OLAYI VE UBEYDULLAH B. ZİYÂD, 71
1. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Doğru Hareketi ve Halîfe Yezîd'in Ubeydullah'a Emirleri, 72
2. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Hareketi Karşısında Aldığı Tedbirler, 75
a. Ubeydullah'ın, Husayn b. Nümeyr ve Hur b. Yezîd'i Göndermesi ve Meydana Gelen Gelişmeler, 75
b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kûfe'de Aldığı Tedbirler, 79
3. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Göndermesi, 81
4. Ömer b. Sa'd ve Hz. Hüseyin'in Karşılaşması, Müzâkereler ve Hz. Hüseyin'in Teklifi, 84
5. Hz. Hüseyin'in Teklifi Karşısında Ubeydullah b. Ziyâd'ın Tavrı, 86
6. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Şemir b. Zilcevşen'i Göndermesi ve Meydana Gelen Bazı Gelişmeler, 88
7. Kerbelâ, 89
IV. KERBELÂ OLAYINDAN SONRAKİ HADİSELER VE UBEYDULLAH B. ZİYÂD, 92
1. Hz. Hüseyin'in Kesik Başının ve Sağ Kalanların Kûfe'ye Getirilmesi ve Ubeydullah'ın Onlara Karşı Tavrı, 92
2. Ubeydullah'ın Kesik Başları ve Sağ Kalanları Yezîd'e Göndermesi, Yezîd'in Ubeydullah Hakkındaki Sözleri ve Ona Bakışı, 97
3. Kerbelâ Olayından Sonra Ubeydullah'ın Yezîd İle İlişkisi ve Kûfe'deki Konumu, 99
4. Kerbelâ Olayından Sonra Kûfe'de Meydana Gelen Diğer Gelişmeler, 100
5. Kerbelâ Olayında Ubeydullah'ın ve Diğerlerinin Sorumluluğu, 101
6. Kerbelâ Olayının Sonucu, Tesirleri ve Ubeydullah b. Ziyâd, 104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE MERVÂN B. HAKEM DÖNEMİ, 107
I. MERVÂN B. HAKEM HALÎFE OLMADAN ÖNCEKİ DÖNEMDE UBEYDULLAH B. ZİYÂD, 109
1. Yezîd b. Muâviye'nin Ölümü ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kendi Adına Basra ve Kûfe'de Biat Alma Teşebbüsü, 109
2. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Mesûd b. Amr'a Sığınması ve Şam'a Kaçışı, 114
II. MERVÂN B. HAKEM'İN HALÎFE SEÇİLMESİYLE BİRLİKTE BAŞLAYAN DÖNEM VE UBEYDULLAH B. ZİYÂD, 117
1. Mervan b. Hakem'in Halîfe Seçilmesinden Önceki Durum, 118

2. Mervân b. Hakem'in Halîfe Seçilmesi ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Rolü, 119
3. Mercirâhit Savaşı ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Rolü, 122
4. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Tevvâbûn İle Mücâdelesi ve Aynülverde Savaşı, 124
a. Tevvâbûn Hareketinin Amacı ve Aynülverde Savaşı'na Kadar Seyri, 125
b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Tevvâbûn'a Karşı Hareketi ve Aynülverde Savaşı, 128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE
ABDÜLMELİK B. MERVÂN DÖNEMİ, 133
1. Abdülmelik b. Mervân'ın Halîfe Oluşu ve Bu Dönemde Ubeydullah b. Ziyâd'ın Durumu, 135
2. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî ile Mücâdelesi, 136
a. Yezîd Döneminde Ubeydullah'ın Muhtâr ile Mücâdelesi, 136
b. Yezîd'in Ölümünden Abdülmelik Dönemine Kadar Muhtâr'ın Faaliyetleri, 138
c. Muhtâr'ın Kûfe'de, Hz. Hüseyin'i Öldürenlerden İntikam Almak Üzere Harekete Geçişi, 140
3. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kuvvetlerinin Muhtâr'ın Kuvvetleriyle Karşılaşması, 141
4. Ubeydullah b. Ziyad'ın İbrahim b. el-Eşter'in Kuvvetleri ile Karşılaşması ve Öldürülmesi, 142
5. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Öldürülmesinden Sonra Meydana Gelen Bazı Hadiseler, 147
a. İbnü'l-Eşter'in Sözleri ve Ubeydullah'ın Cesedinin Bulunması, 147
b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kesilen Başının ve Cesedinin Âkıbeti, 148
c. Abdülmelik b.Mervân ve Ubeydullah'ın Hanımı Hind'in
Onun Ölümü Karşısında Tavrı ve Taraftarlarının Durumu, 153

SONUÇ, 155
KRONOLOJİ, 159
BİBLİYOGRAFYA, 161
DİZİN, 169

ÖNSÖZ

İslâm tarihinde Hulefâ-i Râşidîn'den sonra iş başına gelen ve yaklaşık bir asır devam eden Emevîler döneminde, hem idarî, siyasî ve askerî sahalarda meydana gelen olaylar ve hem de bu olaylarda rol oynayan önemli simalar göze çarpmaktadır. Bu dönemde dikkat çeken ve iktidar-muhalefet mücâdelesinde aktif olarak karşımıza çıkan isimlerden bir tanesi, sadece meydana geldiği zaman değil, aynı zamanda günümüze kadar yankıları devam eden Kerbelâ sürecinde ve bizzat bu olayda vali ve komutan olarak görevde bulunan Ubeydullah b. Ziyâd'dır.

Hz. Ali ile giriştiği mücâdeleden sonra Emevîler'in kurucusu olarak devletin başına geçen Muâviye b. Ebî Süfyan tarafından Horasan'a vali tayin edilen Ubeydullah, Kerbelâ sürecinde Yezîd b. Muâviye, Muâviye b. Yezîd, Mervân b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervân dönemi olmak üzere Emevîlerin ilk beş halifesi döneminde aktif olarak görev yapmıştır.

Ubeydullah b. Ziyâd, görev yaptığı süre içinde özellikle Buhârâ'nın fethi, önemli bir muhalefet hareketi olan Hâricilerle mücâdele, Kerbelâ olayı, Emevî hanedanı içinde baş gösteren iktidar çekişmesinde önemli bir dönüm noktası olan Mervân'ın halife seçilmesi hadisesinde ve Ümeyye oğullarının başta gelen muhaliflerinden ve halife adayı olan Abdullah b. Zübeyr'in Şam'daki en büyük destekçisi Dahhâk b. Kays'ın yenilgiye uğratılıp Mercirâhit zaferinin kazanılmasında önde gelen isimdir. Ayrıca Kerbelâ olayında Hz. Hüseyin'i yalnız bıraktıkları için pişmanlık duyan ve bu hatalarını telafi etmek üzere harekete geçen Tevvâbûn ile Hz. Hüseyin adına faaliyet gösteren; Hz. Hüseyin'in katledilmesinden sonra da sorumlulardan intikam almak üzere Emevî idaresine karşı harekete geçen Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî ile mücâdelede yine Ubeydullah b. Ziyâd vali ve komutan olarak bulunmaktadır. Hatta bu son mücâdelede hayatını kaybetmiştir.

Bu sebeplerle, Emevîler'in ilk beş halifesi döneminde, Kerbelâ sürecinde bir anlamda iktidar-muhalefet mücâdelesi olarak meydana gelen olaylarda vali ve komutan sıfatıyla ön safta yer alan Ubeydullah b. Ziyâd'ın hayatı ve bu dönemde yaşanan mücâdelelerin ele alınıp incelenmesi, bu dönemin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu amaçla hazırlanan çalışma giriş ve dört bölümden oluşmak-

tadır. Giriş'te, Ubeydullah b. Ziyâd'ın vali olmadan önceki hayatı ve şahsiyeti ile bazı icraatı üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölüm'de, Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde Ubeydullah'ın hayatı; Horasan valiliğine tayini ve Horasan seferi ile Buhârâ'nın fethi, Basra'ya vali tayin edilmesi ve Ubeydullah'ın mücâdele ettiği ilk muhalefet hareketi olan Hâriciler'le mücâdelesi incelenmiştir.

İkinci Bölüm'de, Yezîd b. Muâviye döneminde Ubeydullah b. Ziyâd'ın hayatı; Basra'nın yanısıra Kûfe'ye de vali olarak tayin edilmesinden başlayarak Kerbelâ olayının meydana geldiği devrede, Kerbelâ öncesi ve sonrasında meydana gelen hadiseler ile Ubeydullah'ın Kûfe'deki icraatı ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm'de, Mervân b. Hakem döneminde Ubeydullah'ın hayatı; Yezîd b. Muâviye'nin ölümüyle birlikte meydana gelen olaylardan başlayarak, Mervân'ın halife olduğu dönem ile halifeliği süresince Ubeydullah'ın ön planda yer aldığı Mercirâhit Savaşı, Tevvâbîn ile mücâdelesi ve Aynülverde Savaşı gibi önemli hadiseler incelenmiştir.

Dördüncü Bölüm'de, Abdülmelik b. Mervân döneminde Ubeydullah'ın hayatı; Kerbelâ olayının öncesine kadar giden Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî ile mücâdelesi ve nihayet Hâzir nehrinin kenarında yapılan savaşta İbnü'l-Eşter tarafından öldürülmesi ve sonrasında bedeninin ve kesilen başının âkıbeti üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın hazırlanmasında öncelikle İslâm tarihinin temel kaynakları kullanılmıştır. Özellikle döneminde meydana gelen ve Ubeydullah'ın aktif olarak rol aldığı olaylar konusunda Ebû Mıhnef'in Maktelu'l-Huseyn'i, Halîfe b. Hayyât'ın Târih'i, İbn Kuteybe'nin el-Maârif ile el-İmâme ve's-Siyâse'si, Dîneverî'nin Ahbâru't-Tıvâl'ı, Ya'kûbî'nin Târîh'i, Taberî'nin Târîh'i, İbn A'sem'in el-Fütûh'u, Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb'i, İbn Hıbbân'ın es-Sîratü'n-Nebeviyye'si, İsfahânî'nin Makâlitu't-Tâlibiyyîn'i, Tenûhî'nin Kitâbu'l-Ferac'ı, Tabersî'nin İ'lâmu'l-Verâ'sı, İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam'ı, İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'i, İbn Tıktakâ'nın el-Fahrî'si, İbn Manzûr'un Muhtasaru Târîhi Dımaşk'ı, Nüveyrî'nin en-Nihâyetü'l-Erab'ı, Zehebî'nin Târîhu'l-İslâm'ı ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'si, araştırmada sıkça kullandığımız kaynakların başında gelmektedir.

Araştırmamızda incelenen konular ele alınırken faydalanılan ve aralarında Şiî kaynakların da bulunduğu kitaplar, rivayetler arasındaki benzerlik ve farklılıkların görülmesinin yanısıra, konuların farklı açılardan geniş olarak değerlendirilme imkanını sağlamıştır.

Bu kaynaklara ilave olarak, siyasî olayların yanısıra Kerbelâ sürecinde, Ubeydullah'ın özellikle hayatı, icraatı ve kişiliği konusunda Tabakât ve Neseb eserlerinden İbn Sa'd'ın Tabakât'ı, Belâzurî'nin Ensâbu'l-Eşrâf'ı ve Zehebî'nin Siyeru A'lâmı'n-Nübelâ'sından geniş olarak yararlanılmıştır. Aynı konularda Fütûhât kitaplarından Belâzurî'nin Fütûhu'l-Büldân'ı; Şiir ve Edebiyatla ilgili eserlerden Câhız'ın Kitâbu'l-Hayavân ile el-Beyân ve't-Tebyîn'i, İbn Kuteybe'nin Uyûnu'l-Ahbâr'ı, Müberrad'ın el-Kâmil'i, İbn Abdi Rabbih'in el-Ikdü'l-Ferîd'i ve İsfehânî'nin el-Eğânî'sinden geniş olarak istifade edilmiştir. Bu arada Kerbelâ olayından sonra Hz. Hüseyin'in kesik başına karşı Ubeydullah'ın sergilediği tavır konusunda hadis külliyatına da baş vurulmuştur.

Olaylar değerlendirilirken, Emevîler alanında yazılan muasır araştırmalar da göz ardı edilmemiştir. Bu sebeple Yusuf el-Işş, Mahmud Şâkir, İbrahim Beydûn, Nebih Âkil, Ömer Ferrûh, Feryâl bint Abdullah ve Hezâ' b. Îd'in eserleri dikkate alınmıştır.

Diğer taraftan incelenen konulara dair yapılan değerlendirmelerde Batılı araştırmacılara da başvurulmuştur. Bunlar arasında Watt, Wellhausen, Hugh Kennedy ve M.A.Shaban ortaya koydukları farklı yaklaşımlarla dikkat çekmektedir.

Bunların yanısıra ülkemizde yapılan araştırmalardan Hasan Onat, İbrahim Sarıçam ve Adnan Demircan'ın çalışmalarından faydalanılmıştır. Özellikle Ubeydullah'ın Hâricîler'le mücâdelesi ile Kerbelâ ve buna bağlı olarak meydana gelen hadiseler konusunda Demircan'ın çalışmalarını belirtmek gerekir. Bu münasebetle burada, Kerbelâ konusunda bazı noktalarda Demircan'dan farklı sonuçlara ulaştığımızı ifade etmek istiyoruz.

Bütün bunlara ek olarak çalışma hazırlanırken, ilgili Ansiklopedi maddelerine de başvurulmuştur. Gerek bilgi ve değerlendirme noktasında ve gerekse de daha geniş bilgi elde etmek amacıyla başvurulmak üzere maddelere atıflarda bulunulmuştur. Aynı şekilde, incelenen konularla ilgili olan makalelerden faydalanılmıştır. Bunlar arasında Ukaylî'nin "Vak'atu Kerbelâ" başlıklı makalesi zikredilebilir.

Bu arada okuyucu açısından eserde uyguladığımız birkaç teknik noktaya kısaca işaret etmek uygun olacaktır:

1. Faydalanılan eserler ilk geçtikleri yerde tam olarak verilmiştir. Daha sonra, bir eserini kullandığımız müelliflerin sadece isimleri belirtilmiştir. Birden fazla eserini kullandığımız müelliflerin eser isimleri de kısaltılarak zikredilmiştir. Kısaltmalar, bibliyografyada, ilgili eserin sonunda parantez içinde gösterilmiştir.

2.Tarihler, hicrî/miladî olarak verilmiştir. Ancak H. ve M. kısaltmaları kullanılmamıştır.

3. Çalışmada geçen yer isimlerinin okunuşunda Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân isimli eseri esas alınmıştır.

Kerbelâ gibi önemli ve üzerinde değişik araştırmaların yapıldığı bir olayın baş aktörlerinden olan ve bu açıdan üzerinde bir çalışma yapılmayan Emevî valisi Ubeydullah b. Ziyâd ve döneminde yaşanan iktidar-muhalefet mücâdelesi konusunda, doçentlik sürecinde "Emevî Valilerinden Ubeydullah b. Ziyâd (28/648-67/686) Üzerine Bir Araştırma" başlığı altında hazırladığımız ve yeniden değerlendirip gözden geçirdiğimiz bu çalışmanın, okuyucuya ve bu sahayla ilgilenen araştırmacılara faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Eserin hazırlanması döneminde şahsi kütüphanelerinden yararlandığım Dr. Cem Zorlu ve Yrd. Doç. Dr. İsmail Hakkı Atçeken'e; görüşlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. İsmet Kayaoğlu, Prof. Dr. Ahmet Önkal ve araştırmayı bizzat okuyarak tenkitleriyle de büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar'a teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayıyorum.

Ahmet Turan YÜKSEL
Konya-2001

GİRİŞ

Emevilerin ilk döneminde, muhalefet olarak karşımıza çıkan Hâriciler ile mücâdelede oldukça sert tedbirler alan, Hz. Hüseyin'in hareketine karşı Halîfe Yezîd b. Muâviye'nin emirleri doğrultusunda tedbirler alan Ubeydullah b. Ziyâd'ın, Kerbelâ sürecinde yer aldığı iktidar-muhalefet mücâdelesi üzerinde durmadan, Ubeydullah'ın vali olmadan önceki hayatı ile idareciliği, iktidar mücâdelesi dışında diğer bazı icraatı, genel olarak şahsiyeti ve hakkında söylenenlerden bahsetmek uygun olacaktır. Zira Kerbelâ öncesinde Hz. Hüseyin'in hareketi karşısında vali olarak ismini gündeme gelmesinde, idarecilikte o zamana kadar sergilediği icraat da önemli bir etken olmuştur.

1. Vali Oluncaya Kadar Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hayatı

Emevîlerin önemli vali ve komutanlarından olan Ubeydullah'ın ismi, kaynaklarda belirtildiğine göre Ubeydullah b. Ziyâd b. Ebîh'dir.[1] Muâviye b. Ebî Süfyan döneminin başarılı valisi Ziyâd b. Ebîh'in oğullarından Abdullah ile de anne-baba bir kardeştir.[2] Annesinin ismi de Mercâne'dir.[3] Mercâne, Acem yani İran-Sâsâni hükümdarlarından

[1] Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Thk. Muhammed Naîm el-Arkûsî-Me'mun Sâğırcî, 3. bsk., Beyrut, 1985, III, 545; Ziriklî, el-A'lâm, 5. bsk., Beyrut, 1980, IV, 193; Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, Mu'cemü'l-A'lâm, 1. bsk., Limassol, 1987, s. 479. Diğer taraftan İbn Kesîr, ismini "Ubeydullah b. Ziyâd b. Ubeyd" şeklinde vermektedir. (el-Bidâye ve'n-Nihâye, 2.bsk., Beyrut, 1990, VIII, 283). Burada ismi geçen Ubeyd, bir değerlendirmeye göre Ziyâd'ın annesi olarak ifade edilen ve Hâris b. Kelede'nin cariyesi olan Sümeyye'nin kocasıdır. Ubeyd ise Hâris'in hanımının kölesidir. Bkz. Ahmet Lütfi Kazancı, Ziyad b. Ebih (Yayımlanmamış Bir Araştırma), Y.y., Trs., s. 22.

[2] İbn Kuteybe, el-Maârif, Thk. Servet Ukkâşe, 4.bsk., Kahire, 1981, s. 347; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 1.bsk., Beyrut, 1996, V, 397.

[3] İbn Kuteybe, Maârif, s. 347; Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, Thk. M.M.Abdülhamîd, Beyrut, 1982, III, 93. Annesinin kim olduğu konusunda Sümeyye'nin adı da geçmektedir. Aslında Sümeyye, yukarıda ifade edildiği gibi babası Ziyâd'ın annesidir. Kaynaklarda câhiliye döneminde Ebû Süfyân'ın Sümeyye ile gayr-i meşru ilişkisine ve bu ilişkiden de Ziyâd'ın dünyaya geldiğine işaret edilmektedir. Hatta bu sebeple Ubeydullah'a "İbnü'z-Zâniye" ve "İbn Sümeyye" denildiği görülmektedir. Bkz. İbn Abdi Rabbih, el-İkdü'l-Ferîd, Thk. Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî, 3.bsk., Kahire, 1965, V, 4-5; Mes'ûdî, Murûc, III, 15, 93; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fî't-Târîh, Beyrut, 1965, III, 443; İbn Kesîr, VIII, 28, 283; İbn Haldûn, Târîhu İbn Haldûn, Thk. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr, 2.bsk., Beyrut, 1988, III, 9. Nitekim bu düşüncenin bir yansıması olarak Câhız, Ubeydullah b. Ziyâd ile Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân et-Teymî arasında geçen bir konuşmadan bahsetmektedir. Buna göre, kendisine "zâniyelerden, zâniyelerin çocuklarından olmaktan Allah'a sığınırım" diyen muhatabına Ubeydullah, Hz.Ömer'in şu sözüyle karşılık verir: "Allah Ömer'e rahmet etsin. O şöyle söylemiştir: "Ahmakların karınlarında dokuz ay bekleyen bir cenin, ancak ahmak olarak doğar. (Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn, Thk. A.Muhammed Harun, 4.bsk., Mısır, 1975, II, 242).

birisinin kızıdır.[4] İbn Ziyâd olarak bilinmesine rağmen Ubeydullah'a, özellikle hasımları tarafından annesine nispetle İbn Mercâne denilmektedir.[5] Künyesi Ebû Hafs[6] olan Ubeydullah'ın doğum yeri Basra'dır.[7]

Ubeydullah b. Ziyâd'ın doğum tarihi 28/648'dir.[8] Buna karşılık İbn Kesîr, Kerbelâ esnasında onun 28 yaşında olduğuna dair bir rivayetten hareket ederek, doğum tarihi olarak 33/653 senesini vermektedir.[9] Ancak 28/648 tarihini doğru olarak kabul etmek gerekmektedir. Zira, ileride temas edileceği üzere, Horasan'a vali tayin edildiği zaman 25 yaşında olduğu belirtilmektedir. Bu tayin de babasının öldüğü yıl olan 53/673 senesinde gerçekleşmiştir. Bu durumda doğum tarihi 28/648'dir.

Ubeydullah b. Ziyâd'ın çocukluk dönemi hakkında kaynaklar oldukça sınırlı bilgi vermektedir. Buna göre çocukluk yılları Esâvire'nin yanında geçti ve onların arasında yetişti.[10] Zira babası Ziyâd, bir cariye olan annesi Mercâne'yi daha sonra İranlı mevlâsı Şîreveyh'e vermiştir.[11] Ubeydullah'ın annesinin yanında ne kadar kaldığı konusunda kesin bir bilgi verilmemekle beraber, çocukluğunun sonraki dönemlerinin babasının yanında Basra'da geçtiği anlaşılmaktadır.

Bu duruma üç tane hadise ışık tutmaktadır: Büsr b. Ertât tarafından hapsedilmesi, babasının kâtibi ile arasında geçen bir olay ve babası tarafından Muâviye b. Ebî Süfyân'a gönderilmesi. Bu hadiselerin ne zaman meydana geldiğine dair, sadece Büsr b. Ertât tarafından hapsedilmesi yıl olarak kaynaklarda belirtilmektedir. Diğer ikisi hakkında ise bir tarih verilmemiştir. Ancak olayların muhtevası, diğer iki hadisenin daha sonra meydana geldiği izlenimini vermektedir. Biz burada sadece ikisine temas edecek, babasının kâtibi ile arasında geçen olay[12] üzerinde, çok önemli olmadığı için durmayacağız.

[4] Zehebî, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm, Thk. Ö.Abdüsselâm Tedmürî, 1.bsk., Beyrut, 1990, 61-80, 178. Bunu destekler nitelikte İbn Kesîr'in rivâyetinde "Yezdecird'in veya başka birinin kızı" ifadesi geçmektedir. (Bidâye, VIII. 284). Nitekim Yıldız da, onun İranlı bir prenses olduğunu belirtmektedir. (Hakkı Dursun Yıldız, "Ubeydullah b. Ziyâd" İA. İstanbul, 1986, XXIII, 3).

[5] Ziriklî, IV, 193.

[6] İbn Kuteybe, Maârif, s. 347. Ayrıca bkz. Belâzurî, Ensâb, V, 401; Zehebî, Siyer, III. 545.

[7] Ziriklî, IV, 193.

[8] Tenûhî, Kitâbu'l-Ferac ba'de'ş-Şidde, Thk. Abbûd eş-Şâlicî, Beyrut, 1978, II. 102; Ziriklî IV, 193.

[9] İbn Kesîr, VIII, 283. Diğer taraftan aynı yerde 39/659 tarihi de geçmektedir.

[10] İbn Kuteybe, Maârif, s. 347 Esâvire, İranlı bir topluluk olup, Hz.Ömer döneminde müslüman olduktan sonra Basra'ya gelerek, önce Benû Temîm kabilesi ile andlaşmışlar, sonra da Basra'ya yerleştirilmişlerdir. (Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, Ta'lîk: Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1983, s. 366).

[11] Tenûhî, Ferac, II, 102. Hatta Belâzurî'nin belirttiğine göre Şîreveyh, Mercâne için çok güzel bir saray yaptırmıştır (Fütûh, s. 353).

[12] Bu olay hakkında bkz. Cahşiyârî, Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb, Thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafiz eş-Şelebî, 2.bsk., Kahire, 1980, s. 25; İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, Kahire, 1925, I, 45.

Bunlardan birincisine göre Ubeydullah, 41/661 yılında Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Basra valisi Büsr tarafından hapsedilmiştir. Hapsedilmesinin sebebi ve aşamaları kaynaklarda şu şekilde ifade edilir:

Ziyâd b. Ebîh, 39/659 yılında Hz. Ali tarafından Fâris ve Kirman valiliğine tayin edilmişti.[13] 41/661 yılında Hz. Hasan'ın Muâviye ile antlaşma yaparak halifeliği ona teslim etmesiyle[14], Muâviye idareye hâkim oldu. Bu dönemde Hâricîlerden Humrân b. Ebân ayaklandı ve Basra'da hâkimiyeti ele geçirdi. Bu hareketi bastırmak üzere Muâviye, Büsr b. Ertât'ı Basra'ya vali tayin etti[15] ve ona, kendisine muhalefet edenleri öldürmesini emretti.[16] İşte bu dönemde Basra'ya gelen yeni vali, Ziyâd'ın çocuklarını hapsederek onları öldürmeye teşebbüs etmiştir.

Büsr, böyle bir işe niçin teşebbüs etmiştir? Bu konudaki rivayetlere göre Ziyâd, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücâdelede Hz. Ali tarafındaydı.[17] Muâviye'nin halife olduğu dönemde Ziyâd, Hz. Ali tarafından Fâris bölgesinde ortaya çıkan bir ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilmiş[18] ve bölgede kendi adıyla anılan kaleye yerleşmişti.[19] Muâviye, kendisine biat etmesi hususunda Ziyâd'a, tehditler ihtiva eden mektuplar yazdı. Ancak Ziyâd, bunları dikkate almayıp biate yanaşmadığı gibi gerekirse Muâviye'ye karşı silahla mücâdele edeceğini de ifade etmiştir.[20]

Ziyâd'a karşı böyle bir yol izlemesinin sebebi üzerinde duran Aycan'a göre Muâviye, üstün başarılar elde eden, askerî ve maddî imkâna sahip olan Ziyâd'ın neler yapabileceğinin farkındaydı. Bu sebeple bu meselenin mutlaka halledilmesine çalışıyordu.[21]

Bu arada Muâviye ile Ziyâd arasında, Fâris bölgesinin zekât mallarının gönderilmesi konusunda bir anlaşmazlık söz konusu oldu. Ziyâd, bunları gerekli yerlere harcadığını ve artan miktarı da Hz. Ali'ye gönderdiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Muâviye yüz yüze görüşmek üzere onu yanına çağırdıysa da Ziyâd gelmemiş[22] veya işi ağırdan almıştır.[23]

[13] Taberî, Târîhu't-Taberî, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4.bsk., Kahire, 1979, V, 137.
[14] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, Halifeliğin Emevilere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998, s. 26 vd.
[15] Taberî, V, 167
[16] Belâzurî, Ensâb, V, 199.
[17] Belâzurî, Ensâb, V, 199.
[18] Taberî, V, 167
[19] İbn Kesîr, VIII, 24.
[20] Dîneverî, el-Ahbâru't-Tıvâl, Thk. Ömer Ferrûh et-Tabbâh, Beyrut, Trs., s. 203.
[21] İrfan Aycan, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü II" Din Öğretimi Dergisi, Mayıs-Haziran 1993, Sayı: 40, s. 76.
[22] İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 414.
[23] İbn Kesîr, VIII, 22.

İşte durum bu noktada iken Muâviye bir başka yola başvurmuştur.

Ziyâd'ın kendisine boyun eğmesini sağlamak üzere Basra'daki ailesine baskı uygulatmış, mal ve mülküne el konulmasını istemiştir.[24] Ayrıca valisine, Ziyâd'ın Basra'daki çocuklarına karşı tedbir almasını, yakalanıp hapsedilmelerini emretmiştir.[25] Bunun üzerine vali Büsr, Ziyâd'ın çocuklarının büyükleri olan Abdurrahman, Ubeydullah ve Abbâd'ı yakalayıp hapsetti. Ziyâd'a da Muâviye'nin isteğini yerine getirmesini, aksi taktirde çocuklarını öldüreceğini bildirdi. Buna rağmen Ziyâd kararlılığını, Allah'ın kendisiyle Muâviye arasında hükmünü verinceye kadar bulunduğu yerden ayrılmayacağını bildirerek göstermiştir. Ayrıca çocuklarını öldürürse, dönüşün Allah'a olduğunu ve aralarındaki hesabın orada görüleceğini, "...Haksızlık edenler, hangi dönüşe (hangi akıbete) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir."[26] ayetiyle de ifade etmiştir. Bir başka ifadeyle Ziyâd, Muâviye'nin, valisi aracılığıyla kendisine karşı yaptığı şantaja rağmen kararından vazgeçmeyeceğini açık olarak ortaya koymuştur. Fakat aynı kararlılığın vali Büsr tarafından da aynı şekilde ortaya konulması dikkat çekmektedir.

Bu şekilde gerginleşen bu mesele, Ziyâd'ın kardeşi Ebû Bekre'nin devreye girmesiyle çözülmüş, Ubeydullah ve kardeşleri öldürülmekten kurtulabilmiştir. Zira halifeliğin teslimi sırasında Hz. Hasan ile Muâviye arasında gerçekleşen antlaşma şartlarına göre, Hz. Ali taraftarlarının can güvenliği garanti altına alınmıştı. Basra valisine bu durumu hatırlatan Ebû Bekre, bu konuda Muâviye ile bizzat görüşüp ondan bir haber getirinceye kadar onları öldürmeyip beklemesini istemiştir. Bu süreden faydalan Ebû Bekre, Kûfe'ye gitti. Zira bu olayların meydana geldiği esnada Muâviye orada bulunmaktaydı. Görüşme sonunda Muâviye, Büsr'e, çocukları serbest bırakmasını emrettiği bir mektup yazdırmıştır. Elden teslim aldığı mektupla geri dönen Ebû Bekre, Ubeydullah ve kardeşlerinin öldürüleceği sırada Basra'ya gelip halifenin mektubunu Büsr'e vermiştir.[27] Böylece, Muâviye ile Ziyâd arasındaki siyasî çekişmenin sonucunda, suçları olmadığı diğer iki kardeşiyle birlikte ölümle karşı karşıya gelen Ubeydullah, amcasının çabasıyla öldürülmekten kurtulabilmiştir.

[24] Aycan, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü II", s. 76.
[25] Salih Muhammed er-Ravâdıyye, Ziyâd b. Ebîh ve Devruhu fi'l-Hayâti'l-Âmme fî Sadri'l-İslâm, I.bsk., Ürdün, 1994, s. 76.
[26] Kur'an, 26: 227
[27] Taberî, V, 168-169. İbn Kesîr'in rivayetine göre ise, Ebû Bekre ile Muâviye arasında bu konuda bir mektuplaşma gerçekleşmiştir. Görüşünü soran Muâviye'ye Ebû Bekre, yaptıklarından dolayı Allah'ın kendisini hesaba çekeceğini, yapılan işin yanlış olduğunu ifade etmiştir. (Bidâye, VIII, 221). Ve Ziyâd b. Ebîh de 42/662'de Muâviye'nin yanına gelmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, VIII, 28.

Bu döneme dair üzerinde durmak istediğimiz ikinci örnek, Ubeydullah'ın babası tarafından Muâviye'ye gönderilmesidir.

Câhız'ın bu konudaki rivayetine göre Ziyad, Ubeydulah'ı Muâviye'ye elçi olarak göndermiştir. Ubeydullah'ı bu sayede bizzat gören Muâviye, Ziyâd'a yazdığı mektubunda, oğlunu kendisine haber verdiği şekilde bulduğunu belirtmiştir. Ancak bu arada onun konuşmasında gördüğü bazı telaffuz bozuklukları sebebiyle, Ziyâd'dan Ubeydullah'ın dilini kuvvetlendirmesini istemiştir.[28]

Bu konudaki bir diğer rivayete göre Muâviye, Ziyâd'dan oğlunu kendisine göndermesini istedi. Bunun üzerine Ziyâd da onu gönderdi. Muâviye'nin huzurunda gerçekleşen görüşmede Ubeydullah kendisine sorulan her konuda tatmin edici cevaplar vermiştir. Ancak Muâviye'nin şiir konusunda yönelttiği sorular karşısında aynı başarıyı ortaya koyamamıştır. Bu konudaki eksikliğin sebebi sorulunca Ubeydullah, "Allah'ın kelâmı ile şeytanın kelâmını kalbimde bir arada bulundurmak istemedim. Bunun için şiir öğrenmedim" cevabını vermiştir.

Buna karşılık Muâviye, Allah'a yemin ederek, kendisinin Sıffîn savaşında cepheden kaçmasına İbnü'l-İtnâbe'nin bir şiirinin engel olduğunu belirtmiş ve söz konusu şiiri de okumuştur. Bundan sonra da yazdığı mektubunda Ziyâd'dan, Ubeydullah'a şiir okutmasını ve onu şiire doyurmasını istemiştir. Ziyâd da bu isteği yerine getirmiş, onun iyi bir şiir eğitimi almasını sağlamıştır.[29] Nitekim Ziyâd'ın, Ubeydullah'ın eğitimine büyük bir özen gösterip, yakın dostu Hârise b. Bedr'i hoca olarak tayin etmesi[30] muhtemelen bu hadiseyle ilgilidir. Öyle ki Ubeydullah, kendisine öğretilen şiirlerden hiçbirisini unutmayacak şekilde bir eğitim almıştır.[31]

Bu hadise, muhtemelen Ubeydullah'ın gençlik döneminin ilk yıllarıyla ilgilidir. Ziyâd, Muâviye'ye, Ubeydullah'tan ve aldığı iyi eğitimden bahsetmiştir. Bunu görmek isteyen Muâviye de ondan, Ubeydullah'ı kendisine göndermesini istemiştir. Şiire karşı ilgisizliğini görünce de, onun bu yöndeki eksikliğinin giderilmesi yolundaki düşüncesini belirtmiştir. Ziyâd'ın bunun gereğini titizlikle yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Kısacası Ubeydullah, çocukluğunun ilk yıllarını Esâvire arasında; daha sonraki dönem ile gençlik yıllarını babası Ziyâd b. Ebîh'in yanında

[28] Câhız, Beyân, II, 210.
[29] Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 176-177; İbn Kesîr, VIII, 283-284.
[30] Yıldız, "Ubeydullah b. Ziyâd", İA, XIII, 3.
[31] Bkz. İbn Kesîr, VIII, 284.

Basra'da geçirmiştir. İşte bu devrede Ubeydullah, Muâviye b. Ebî Süfyân ile görüşme fırsatı bulmuştur.

2. İdareciliği, Bazı İcraatı ve Şahsiyeti

Sonraki bölümlerde geniş olarak üzerinde durulacağı gibi Kerbelâ sürecinde Ubeydullah b. Ziyâd, Muâviye tarafından 53-54/673-674'te önce Horasan'a, arkasından da 55/675 senesinde ayrıca Basra valiliğine getirildi. Yezîd halîfe olunca da, Kerbelâ olayının öncesinde, 60/680'de Basra'nın yanısıra Kûfe valiliği de verildi. Bu şekilde Irâkeyn, yani Basra-Kûfe valisi olan Ubeydullah, Yezîd ölünceye kadar bu görevinde kaldı.[32] Gerçekleşen bu tayinlerle Ubeydullah, Emevî valileri içinde, babası Ziyâd'dan sonra kendisine Irâkeyn valiliği verilen ikinci şahıstır.[33] Bu haliyle Ubeydullah, tıpkı babası gibi neredeyse ülkenin yarısının idaresinden sorumlu olmuştur.

Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra, Basra ve Kûfe'de kendi adına biat almaya kalkışan, fakat bunda başarılı olamayan Ubeydullah'ın aktif idarecilik dönemi sona ermiştir. Bundan sonra, yine gelecek bölümlerde üzerinde durulacağı gibi, daha çok siyasî ve askerî alanlarda aktif olarak rol oynamıştır. Gerek Emevî Halîfeleri Mervân ve gerekse de Abdülmelik tarafından, Cezîre ve Irak'ta ele geçireceği yerlerin valiliğine getirileceği taahhüdünde bulunulduysa da, askerî sahadaki mücâdelesi devam ettiğinden, başarılı olmasına rağmen bu tayinlerin gerçekleşmediği görülmektedir.

İdarî, siyasî ve askerî alanlarda iktidar-muhalefet mücâdelesinde Emevîler açısından başarılı olan, Mervân b. Hakem'in halife olmasında oynadığı büyük rolle, Emevî hanedanının devamını sağlayan[34] Ubeydullah'ın, idareci olarak dikkat çeken ilk özelliklerden bir tanesi, Irak bölgesinin sert valilerinden olmasıdır.[35] Öyle ki, bir değerlendirmeye göre, babası Ziyâd'ın ve ondan sonra Ubeydullah'ın sert idaresi, Şam idaresinden memnun olmayan Irak bölgesinin Arap ahalisini darıltmış ve Hz. Hüseyin lehine bir harekete yol açmıştır.[36]

Ubeydullah'ın sert bir vali olma özelliği o kadar ön plana çıkmıştır ki, bir görüşe göre Yezîd, onu siyasî dehasından çok, sertliği sebebiyle Kûfe'ye vali tayin etmiştir.[37] Nitekim bu anlamda bir araştırmacı

[32] Belâzurî. Ensâb. V, 414.
[33] İbn Kuteybe, Maârif, s. 571; Taberî. V, 524.
[34] Aycan, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü II", s. 78-79.
[35] Muhammed Hudarî Bek, Muhâdarât Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Ümeviyye, Thk. Muhammed el-Osmânî. I .bsk., Beyrut, 1986, s. 440.
[36] Bkz. Bernard Lewis. The Arabs in History. New York, 1962. s. 67
[37] Mahmud Şâkir, et-Târîhu'l-İslâmî. 7 .bsk., Beyrut, 1991, IV, 132; Hasan Onat, Emevîler Devri Şiî

Ubeydullah'ı, demir pençeli[38], otoriter ve güçlü bir vali, Emevî hilâfetine karşı başlayan hareketleri kontrol altına alma konusunda çok başarılı olarak tavsif etmektedir.[39] Aynı şekilde bu alandaki araştırmalarıyla da bilinen Watt'a göre, Hâricîler ve Şia'nın ortaya çıkardığı karışıklığa rağmen Ubeydullah, genel olarak nizamı sağlayarak başarılı olmuştur.[40] Ziyâd ile Ubeydullah'ı mukayese eden Işş'a göre ise, genelde başarılı olan Ubeydullah, şiddetli ve zorba bir validir.[41] Özellikle Basra'daki sert tedbirleri ve şiddetli yönetimi sonucunda Basra'nın kısmen boşaldığı üzerinde durulmaktadır.[42]

Bu noktada, Ubeydullah'ın, Muâviye döneminde de muhalefet olarak ortaya çıkan Hâricîler'le mücâdele ederken söz konusu sertliği, daha çok onlara karşı kullanmıştır. Hatta bu konuda, insanları sadece zan ve şüphe sebebiyle cezalandırma yoluna dahi başvurduğu görülmektedir.[43]

Bu arada Ubeydullah'ın sertliği ve acımasızlığına dair oldukça mübalağalı ifadeler söz konusudur.

Bunlara göre Ubeydullah, babası gibi insanları diri diri toprağa gömen[44], esirlerini binaların üstünden attıran[45] bir validir. Ancak, bu sonuncusuna dair örnek olmasına rağmen, bu uygulamayı genellemek doğru değildir.

Aynı zamanda Ubeydullah, kız çocuklarının öldürülmesinden zevk alıp[46] huzurunda kadınların öldürülmesini seyrederek sıkıntı ve dertlerinden kurtulan[47] bir yöneticidir. Özellikle Hâricîler ve ondan son-

Hareketleri ve Günümüz Şiîliği, Ankara, 1993, s. 330.

[38] Bkz. İbrahim Beydûn, Melâmihu't-Teyyârâti's-Siyâsiyye fi'l-Karni'l-Evvel el-Hicrî, Beyrut, 1979, s. 187

[39] Beydûn, Melâmih, s. 232. Ayrıca bkz. Beydûn, Tekevvünü'l-İtticâhâti's-Siyâsiyye fi'l-İslâmi'l-Evvel min Devleti Ömer ilâ Devleti Abdilmelik, 2.bsk., Beyrut, 1986, s. 147.

[40] Bkz. W. Montgomery Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 1.bsk., Ankara, 1981, s. 25.

[41] Yusuf el-Işş, ed-Devletü'l-Ümeviyye, 2.bsk., Dımaşk, 1985, s. 169. Algül'e göre Ubeydullah, babası gibi otoriter bir yönetici olup, gerektiğinde şiddete başvurmaktan kaçınmayan birisiydi. (Hüseyin Algül. İslâm Tarihi, İstanbul, 1987, III, 64).

[42] Ethem Ruhî Fığlalı, "Hâricîler", DİA, İstanbul, 1997, XVI, 171.

[43] Nitekim, Hâricîler'in önde gelenlerinden olan Ebû Bilâl Mirdâs, onu, "zan ile hareket edip insanları öldüren ve hakkında şüphe de olsa insanları yakalayan ve tutuklayan" bir kimse olarak tanımlamıştır. (Bkz. Belâzurî, Ensâb, V, 192.

[44] Bir anlatıma göre, Basra'da yaptırdığı Beydâ isimli konağı hakkında kötü sözler söyleyen birisini, bu konağın sütunlarının bir tanesinin temeline gömdürmüştür. (Kazvînî, Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd, Beyrut, Trs., s. 310).

[45] Bir rivayete göre Ubeydullah, bir kimseye kızdığı zaman, onu Kûfe'deki valilik konağının damından aşağı attırıyor ve kendisine karşı gelenleri bu şekilde ortadan kaldırıyordu. (Belâzurî, Ensâb, V, 410) Burada, Müslim b. Akîl'in öldürülmesi hatıra gelmektedir.

[46] Tenûhî, Ferac, III, 365.

[47] Tenûhî, Ferac, II, 102. (Burada, onun aynı zamanda kurbanlık hayvanlara eziyet etmekten zevk aldığı da ifade edilmiştir).

ra da Kerbelâ olayı esnasındaki icraatı sebebiyle, bu söylenenlere ilave olarak, kötülük ve kin dolu[48], cebbâr[49] ve aynı zamanda azgın, zalim ve insanlıktan uzak[50] olan bir şahıstır.

Bütün bu ifadeler, Emevî idaresine karşı olan Hâricîler'le mücâdelesi ve ondan sonra Kerbelâ sürecinde meydana gelen gelişmelerdeki tavrı sebebiyle söylenmiş olmalıdır. Zira özellikle, ileride üzerinde geniş olarak durulacağı gibi Basra Hâricîleri'ne karşı oldukça sert bir yol izlediğini biliyoruz.[51] Bu sebeple, bunların büyük bir kısmı muhalifleri tarafından ileri sürülmüştür.

Bir idareci olarak Ubeydullah, Emevîler dönemi valileri arasında kendi başlarına iş gören, halifeye fazla bağlılık göstermeyenlerden bir tanesi olarak gösterilmektedir.[52] Bu noktada, özellikle Kerbelâ esnasında Hz. Hüseyin'in teklifleri karşısında takındığı tavır ve bunun sonucunda meydana gelen olaylar sebebiyle doğru kabul edilebilir. Zira Kûfe'ye vali tayin edilirken, Yezîd'in, gelişmelerden kendisini bilgilendirmesi konusundaki ikâzının gereğini yerine getirmemiştir. Ancak bu tavrından dolayı Yezîd tarafından herhangi bir idarî takibata maruz kalmamakla beraber, Ubeydullah'ın bu konuda, yani özelde bu sebeple ve genelde ise bir vali olarak, her an görevden alınma ihtimali sebebiyle rahatsızlık hissettiğini, şu sözünde görmek mümkündür. Onun şöyle dediği nakledilir:

"Şu iki şey olmasaydı, vali olmak ne güzel olurdu: Berîd (posta görevlisi) in çıkardığı ses[53] ve konuşma için hazırlık yapmak."[54]

Burada Ubeydullah'ın posta görevlisinin gelişinden rahatsızlık duyduğu açık olarak görülmektedir. Zira Emevîler devrinde İran ve Bizans'ı örnek alarak sistemli bir posta teşkilatı kuran ilk halife Muâviye'dir ve onun zamanından itibaren bu teşkilata istihbarat görevi de verilmiştir. Bu istihbarat görevi arasında, devlet memurlarının hal,

[48] Belâzurî. Ensâb, V. 409; Tenûhî, Ferac, II. 102

[49] Ziriklî, IV, 193

[50] Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1994, II, 487 496.

[51] Hatta, Halîfe Yezîd in ölümünden sonra Basra ve Kûfe'de kendi adına biat almaya teşebbüs eden Ubeydullah, bu konuda başarılı olamayınca kendisine sığındığı Mesûd b. Amr'ın yanından Şam'a kaçtığı sırada, yolda beraberindeki Yeşkurlu ile konuşmasında, hapiste olan Hâricîleri öldürtmediğinden dolayı pişman olduğunu açık bir şekilde ifade etmekten kaçınmamıştır, (Taberî, V, 523; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 141).

[52] Bir ifadeye göre Halife Yezîd, ona büyük bir yetki vermiştir. (Hezâ' b. Îd eş-Şemmerî, Yezîd b. Muâviye el-Halîfetü'l-Müfterâ Aleyh, I .bsk.. Riyâd, 1993, s. 139). Bu gücün zaman zaman hilâfet merkeziyle bağlantıya geçmeden kullanılması, onun bu şekilde vasıllandırılmasına yol açmıştır Bu tür valiler arasında babası Ziyâd, Haccâc b. Yusuf, Ömer b. Hübeyre ve Hâlid b. Abdullah en tanınmışları olup, Haccâc, aralarında en bağımsız hareket edenidir. Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II. 564.

[53] Bu, muhtemelen posta görevlisinin bindiği binitin çıkardığı ses olmalıdır

[54] İbn Kuteybe, Uyûn, II. 258; Belâzurî, Ensâb, V. 406.

tavır ve durumlarından halifeyi bilgilendirme de bulunmaktaydı.[55] Dolayısıyla diğer görevliler gibi özellikle Ubeydullah hakkında bir istihbaratın gitmesi ve bunun arkasından beklenmeyen kötü bir haberin gelmesi muhtemeldir.

Ubeydullah hakkında idarecilik döneminde gerçekleştirdiği icraat konusunda kaynaklarda bilgiler sunulmaktadır. Hatta bazı konularda ilk olduğu üzerinde durulmaktadır. Buna göre Ubeydullah, "deve üzerinde Ceyhun nehrini geçip Buhara'ya ulaşan ilk Arap" tır.[56] Diğer taraftan bazı kaynaklarda onun, "Ceyhun'u geçip Belh'e (geri) dönen ilk Arap"[57] ve "Buhara dağlarını orduyla aşan ilk kimse"[58] şeklinde tavsif edildiği görülmektedir.

Ayrıca Ubeydullah, Araplara eziyet eden ilk şahıs olarak tavsif edilmektedir.[59] Buna göre ondan önce hiçbir idarecinin böyle bir icraatı olmamıştır. Halbuki ondan önce babası Ziyâd'ın, özellikle Hâriciler'e karşı çok sert olduğu bilinmektedir. Ancak bununla, özellikle Kerbelâ olayı esnasında Kûfe'de ortaya koyduğu sert politika ve aldığı tedbirler kasdediliyorsa, bu durumda Ubeydullah, bu tavsife uymaktadır.

Diğer taraftan Ubeydullah, kendisinin dışındaki insanların ayıp ve kusurlarının araştırılıp kendisine bildirilmesini isteyen ilk kimsedir. Bu icraatıyla onun, aleyhine bir takım söz söyleyenlere ve kendisini tenkit edenlere karşı mukabelede bulunmayı hedeflediği belirtilmektedir.[60] Onun bu konudaki uygulaması, muhaliflerine karşı kendisini korumak amacıyla baş vurduğu siyasî bir yol olarak değerlendirilebilir.

Farz namazlarda Muâvezeteyn, yani Felâk ve Nâs sûrelerini açıktan okuyan ilk kimsenin, Ubeydullah olduğu ifade edilmektedir.[61] Bu rivayete işaret eden İbn Kesîr, muhtemelen Kûfe'de ilk olarak onun bu sûreleri açık olarak okuduğu görüşünü ileri sürmektedir. Zira Abdullah b. Mes'ûd, bu sûreleri kendi mushafına yazmamıştı. Kûfe fukahâsı da rivayet ve nakillerini, İbn Mes'ûd'dan rivayet edenlerden almaktaydılar.[62] Bu sebeple Ubeydullah, böyle yapmakla Kûfelilerin bu konudaki tatbikatına açıktan karşı çıkmış ve onları tasvip etmediğini göstermiştir.

[55] Bkz. İbrahim Harekât, "Berîd" DİA, İstanbul, 1992, V, 499-500; İsmet Kayaoğlu, İslâm Kurumları Tarihi, Ankara, 1985, s. 68-69.
[56] Bkz. Halîfe b. Hayyât, Târîhu Halîfe b. Hayyât, (Rivayetü Bakiyy b. Hâlid), Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1993, s. 169; Zehebî, Siyer, III, 545; Târîhu'l-İslâm, 61-80, 177-178.
[57] Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî, Beyrut, Trs., II, 236-237.
[58] Taberî, V, 297; Nüveyrî, Nihâyetü'l-Erab fî Fünûni'l-Edeb, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire, 1976, XX, 346.
[59] İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyâse, Thk, Taha Muhammed ez-Zeynî, Beyrut, Trs., II, 17
[60] Bkz. Belâzurî, Ensâb, V, 406.
[61] Belâzurî, Ensâb, V, 408.
[62] Bidâye, VIII, 285.

Ubeydullah, Basra ve Kûfe'de, savaşlara katılan asker ile ailelerinin tümüne, bir gün içinde, alacakları atiyyelerini dağıtan bir validir. Bu şekilde ödeme yaptığı kimselerin sayısı toplam 260.000 olarak gösterilmektedir.[63] Zira onun valiliği zamanında Basra ve Kûfe gelişmeye devam etmiş ve nüfusları da artmıştır.[64]

Ubeydullah'ın valilik yaptığı dönemde Basra ve Kûfe'de bir takım imar faaliyetleri gerçekleştirdiği bilinmektedir. Nitekim Basra'da Beydâ ve Hamrâ isminde iki tane saray yaptırmıştır. Hatta, çok büyük miktarda bir harcama ile inşa ettirdiği Beydâ'nın Basra halkı tarafından çok beğenildiği ve zaman zaman gezildiği ifade edilmektedir. Ubeydullah'ın, halkın sarayı hakkındaki güzel sözlerinin kendisine ulaştırılmasını emrettiği de görülmektedir.[65] Ayrıca onun döneminde Basra ve Kûfe mescitleri genişletilmiştir.[66] Basra ve Kûfe mescitlerinin genişletilmesi münasebetiyle Ubeydullah'ın, bu konudaki duasının kabul edildiğini şu sözlerle ifade ettiği bilinmektedir:

"Ben Allah'tan, beni cihad ile rızıklandırmasını istemiştim; O, duamı kabul etti. Ben yine O'ndan, Kûfe ile Basra'nın büyük mescitlerini yaptırmayı nasip etmesini istemiştim. O, bu duamı da kabul etti. Ben O'ndan beni Ziyâd'a halef yapmasını istedim, bana bunu da verdi."[67]

Son olarak, Ubeydullah'ın şahsiyeti konusunda buraya kadar ifade edilenlerin dışında neler söylendiği üzerinde durmak istiyoruz.

Yüzünde bir miktar çil olmasına rağmen güzel bir yüze sahip[68], ancak rûhen çirkin[69] olan Ubeydullah, bir vali ve fatih olarak kahraman, savaşlarda cesaretle çarpışan[70], korkaklık ve zayıflıkla tavsif edilmeyi kabul etmeyen[71] ve bunların yanısıra oldukça becerikli, zeki ve akıllı[72] bir kimse olarak takdim edilmektedir.

Bazı araştırmacılar, Ubeydullah hakkında onun din değil dünya

[63] Bkz. İbn Abdi Rabbih, V, 8.
[64] Bu konuda bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 131; İbn Abdi Rabbih, V, 8; Abdülhâlik Bâkır, "Basra" DİA, İstanbul, 1992, V, 110.
[65] Ubeydullah'ın bu icraatı hakkında bkz. Taberî, V, 522; İsfehânî, el-Eğânî, Thk. Abd A.Ali Mehennâ, 2.bsk., Beyrut, 1995, XX, 383; İbnü'l-Fakîh, Kitâbu'l-Büldân, Thk. Yusuf et-Tahâvî, I.bsk., Beyrut, 1996, s. 443-444; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut, trs., I, 530; Kazvînî, s. 310.
[66] Bu konuda bkz. Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, s. 343; İbn Kuteybe, Maârif, s. 563; İbnü'l-Fakîh, s. 231; Yâkût, IV, 492.
[67] Belâzurî, Fütûh, s. 343.
[68] Belâzurî, Fütûh, s. 401; İbn Kuteybe, Maârif, s. 347
[69] Zehebî, Siyer, III, 545.
[70] Ziriklî, IV, 193.
[71] Işş, s. 171
[72] Hezâ' b. Îd. s. 59.

ehlinden bir kimse[73], şer ve fitne unsuru[74] olduğu şeklinde ifadeler kullanırken, kimileri de, tâbiinden bir kimse olup, onun ümmetin birliğini koruyan insanlardan bir tanesi olduğunu söylemektedir.[75]

Bunların yanısıra, özellikle idarecilik ve aynı zamanda komutanlık açısından pek çok özelliği babasından devralan[76] Ubeydullah, Halîfe Yezîd b. Muâviye'nin sırdaşı ve en güvenilir adamı; saltanatlarını korumak ve sağlamlaştırmaktan başka düşüncesi olmayan birisi[77] şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu son sözler, Hz. Hüseyin ile mücâdelesi sebebiyle söylenmiş olmalıdır. Nitekim bu anlamda Ubeydullah'ın içki içtiği, hatta bir anlatıma göre Kerbelâ olayından sonra Ubeydullah, Yezîd ile birlikte onun sarayında bir içki aleminde bulunmuştur. Bu esnada Yezîd, sâkîsine, kendisine verdiği içkinin aynısından sırdaşı ve yakın arkadaşı olan Ubeydullah'a da vermesini emretmiştir. Sonra da muğanniyelere, şarkılar söylemesini emretmiştir.[78]

Ancak, Yezîd b. Muâviye üzerinde bir araştırma yapan Hezâ' b. Îd, Mes'ûdî'nin bu rivayetini reddetmektedir. O'na göre bu açık bir iftiradır. Zira bu rivayetin senedi ve hiçbir delili yoktur.[79] Aksine Ubeydullah, bir başka örnekte, babasının çok değer verdiği bir şahsiyet olan Hârise b. Bedr'i, içki içtiği için kınamış ve babasının verdiği değer ve itibardan onu mahrum edeceğini belirtmiştir.[80]

Bütün bunların yanısıra Ubeydullah'ın affedici olduğu[81], misafirine ve dostluğa önem verdiği[82], şüpheci fakat iknâ edilebilir olduğu görülmektedir. Nitekim farklı sebeplerle Hz. Peygamber'in Havz-ı Kevseri konusundaki hadislerini kabul etmeyen[83] Ubeydullah, Ebû Sebre ile görüşmesinden ve ondan bu konudaki bir hadisi dinledikten sonra

[73] Bkz. Ömer Ferrûh, Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye, 7.bsk., Beyrut, 1986, s. 210.
[74] İbnü'l-Imâd, Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb, 1.bsk., Beyrut, 1979, I. 74.
[75] Bkz. Hezâ' b. Îd, s. 131.
[76] Beydûn, Tekevvün, s. 186.
[77] Mustafa Asım Köksal, İslâm Tarihi Hz.Hüseyin ve Kerbela Faciası, Ankara, 1979, s. 4. Krş. Mes'ûdî, Murûc, III, 77; Ya'kûbî, II, 249.
[78] Mes'ûdî, Murûc, III, 77.
[79] Yezîd b. Muâviye, s. 129.
[80] Bu konuda bkz. İbn Abdi Rabbih, III, 60; İsfahânî, Eğânî, VIII, 396; 420-421.
[81] Bu konudaki bir örnek için bkz. Belâzurî, Ensâb, V, 401-405; Taberî, V, 317-320; İsfahânî, Eğânî, XVIII, 270-273; İbn Kesîr, VIII, 95-96; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman, Thk. İhsan Abbas, 2.bsk., Kum, 1342, VI, 344-362; İbn Manzûr, Muhtasaru Târîhi Dımaşk li'bni Asâkir, Thk. Heyet, 1.bsk., Beyrut, 1984-1988, XXVII, 340-351.
[82] Bu konuda Münzir b. Zübeyr'e karşı tavrı konusunda bkz. Taberî. V, 480-481; İbn Manzûr, XXV, 250; Nüveyrî, Nihâye, XX, 486-487, İbn Kudâme, et-Tebyîn fî Ensâbi'l-Kuraşiyyîn, Thk. M.N. ed-Düleymî, 2.bsk., Beyrut, 1988, s. 266-267
[83] Bkz. İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, Trs., IV, 300; Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul, 1981, III, 230; IV, 367, 419, 421, 425; Ebû Davud, Sünen, İstanbul, 1981, Sünnet, 26; İbn Manzûr, XXVI, 153-154; XXIII, 8-9.

Havz'ın varlığını kabul etmiştir.[84]

Birkaç evlilik yapan Ubeydullah, hanımlarından sadece Ümmü Eyyûb'tan çocuk sahibi olurken[85], öldüğü zaman ailesinden arkasında kimsenin kalmadığı görülmektedir.[86] Bir başka ifadeyle Horasan valiliğiyle başlayan kudret, hakimiyet, güç ve iktidar dönemlerinden sonra, öldürüldüğü savaşta arkasında aile fertlerinden hanımı dışında kimse kalmadan, hayatı sona ermiştir.

Araştırmanın birinci bölümünden itibaren, Kerbelâ sürecinde, görev yaptığı halîfeler döneminde, öldürülünceye kadar aktif olarak yer aldığı iktidar-muhalefet mücâdeleleri ve Ubeydullah'ın rolü geniş olarak ele alınacaktır.

[84] Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 162; İbn Manzûr, IX, 189.
[85] İbn Habîb, Kitâbu'l-Muhabber (Rivayetu Ebî Saîd Hasen b. Hüseyn es-Sekrî), Thk. Eliza Lichtenstater, Beyrut, Trs., s. 445.
[86] İbn Kuteybe, Maârif, s. 347

BİRİNCİ BÖLÜM

UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYAN DÖNEMİ

Bu bölümde Muâviye döneminde, Kerbelâ sürecinde Ubeydullah b. Ziyâd'ın hayatı, iktidar-muhalefet mücâdelesi dahilinde ele alınacaktır. Bu açıdan Horasan ve Basra valiliğine tayin edilişi, Horasan seferi ve Hâricîlerle mücâdelesi konuları üzerinde durulacaktır.

1. Ziyâd b. Ebîh'in Ölümü ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Horasan'a Vali Tayin Edilmesi

Bu konuya geçmeden önce bazı hususlara temas etmek yerinde olacaktır. Ziyâd, 53/673 yılında[1], Ramazan ayında[2] ve Kûfe'de vefat etti.[3] 50/670 yılında Mugîre b. Şu'be'nin ölümü üzerine Kûfe valiliği de Ziyâd'a verilmişti. Bu sebeple Ziyâd senenin altı ayını Kûfe'de, diğer altı ayını da Basra'da geçirmekteydi.[4] İşte bu tarihten itibaren Ubeydullah, babasıyla birlikte Kûfe ve Basra'da ikâmet etmiştir. Hatta Dîneverî'nin rivayetine göre, Ziyâd'ın cenaze namazını bizzat Ubeydullah kıldırmıştır.[5]

Burada daha çok dikkat çeken husus, Ubeydullah'ın, babası Ziyâd tarafından kendisinden sonra yerine vali olarak gösterilip gösterilmemesidir.

Bu konudaki rivayetlere göre Ziyâd, vefatından önce Muâviye'ye gönderdiği mektubunda, Kûfe'ye Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i[6] ve Basra'ya da Semûre b. Cündeb el-Fezârî'yi istihlaf ettiğini bildirmiştir.[7] Bu arada Ziyâd bundan önce hayatında, kendi yakınlarından pek çok kimseyi değişik görevlere getirmiş ve bu icraatı sebebiyle tenkit edilmişti.[8]

Ziyâd, Ubeydullah'ı acaba hangi sebeple Kûfe ve Basra valiliklerine istihlâfta bulunmamıştır?

Aslında Ziyâd'a bu konuda bir istek, "Ubeydullah'ı yerine vali olarak bırak"[9] ve "Niçin oğlun Ubeydullah'ı bu şehirlerden birisine

[1] Halîfe, s. 165; Nüveyrî, XX, 342.
[2] Belâzurî, Ensâb, V, 288; İbn Haldûn, III, 17.
[3] Taberî, V, 288; Mes'ûdî, Murûc, III, 35.
[4] Taberî, V, 234; Nüveyrî, XX, 325.
[5] Dîneverî, s. 208. Diğer kaynaklara göre ise cenaze namazını Abdullah b. Hâlid b. Esîd kıldırmıştır. (İbnü'l-Kelbî. Cemheratü'n-Neseb, Thk. Nâci Hasen, I.bsk., Beyrut, 1986, s. 47; Belâzurî, Ensâb, V, 289; Ya'kûbî, II, 236)
[6] İbnü'l-Kelbî, s. 47; Belâzurî, Ensâb, V, 289.
[7] Dîneverî, s. 208.
[8] Bkz. İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan, Ankara, 1990, s. 199. Halbuki Yusuf el-Işş'a göre, onun valiliğinde Irak, Emevîler döneminde benzeri görülmeyen bir şekilde iyi idare edilmiştir. (ed-Devletü'l-Ümeviyye, s. 155).
[9] İbn Kuteybe, Uyûn, I, 229.

tayin etmedin? Zira o, istihlâf ettiğin bu iki şahıstan daha aşağı derecede değildir."[10] sözleriyle dile getirilmişti. Bu ifadelere Ziyâd, "Eğer amcası Muâviye onda bir hayır görürse, onu tayin edecektir."[11] diyerek karşılık vermiştir.

Buradan anlaşıldığına göre Ziyâd, bu konudaki tasarrufu Muâviye'ye havale ederek, Ubeydullah'ın idarecilik kabiliyetini onun takdir edip değerlendirmesini arzu etmiştir. Fakat Ubeydullah'ın Muâviye tarafından valiliğe tayini, bizzat müracaatı ve biraz da sitemli ifadeleri sonunda Horasan bölgesinde gerçekleşebilmiştir. Buna geçmeden önce bu tayinin hangi yılda ve Ubeydullah kaç yaşında iken gerçekleştiği konusuna kısaca işaret etmek istiyoruz.

Ubeydullah'ın Horasan valiliğine tayini 53/673[12] veya 54/674[13] yılında gerçekleşti. Bu sırada o, kaynakların çoğuna göre 25 yaşında idi.[14] Ziyâd 53/673 senesinin Ramazan ayında öldüğüne göre, bu tayinin bu yılın sonlarında gerçekleştiğini ve 54/674 yılıyla birlikte genç yaşta[15] Horasan'daki görevine başladığını söyleyebiliriz.

Ubeydullah'ın Muâviye tarafından Horasan valiliğine tayini konusuna gelince, kaynaklar bunun Ubeydullah'ın müracaatı ve isteği üzerine gerçekleştiğinde birleşmektedir. Ancak bu görüşme esnasında ikisi arasında gerçekleşen konuşmanın muhtevası üzerinde bazı farklılar göze çarpmaktadır.

Buna göre Ziyâd'ın ölümü üzerine Ubeydullah, Muâviye'nin yanına giderek ondan valilik istedi. Buna karşılık Muâviye, Ziyâd'ın onu herhangi bir yere tayin etmeyişini gerekçe gösterdi ve "Şayet o yapsaydı ben de yapardım." diye karşılık verdi. Ancak Ubeydullah'ın, "Senin ölümünden sonra bana birisi, şayet baban ve amcan seni vali tayin etseydi, ben de seni tayin ederdim derse ne dersin?" şeklindeki sözleri sonucu Muâviye onu Horasan'a vali tayin etmiştir.[16]

Buna karşılık İbn A'sem'in anlatımına göre Ubeydullah,

[10] Dîneverî, s. 208.
[11] İbn Kuteybe, Uyûn, I, 229; Dîneverî, s. 208.
[12] Halîfe, s. 166; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 40-61, 156; Ziriklî, IV, 193.
[13] Taberî, V, 295; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümemi ve'l-Mulûk, Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, I.bsk., Beyrut, 1992; V, 267; İbn Kesîr, VIII, 67
[14] Belâzurî, Fütûh, s. 401; Taberî, V, 297; İbnü'l-Cevzî, V, 267; Nüveyrî, XX, 346; İbn Kesîr, VIII, 67; İbn Haldûn, III, 18; Yıldız, "Ubeydullah b. Ziyâd", İA, XIII, 3. Bununla birlikte Ubeydullah'ın 23 (İbn Kuteybe, Uyûn, I, 229) veya 20 yaşında (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 304) olduğu da ifade edilmektedir.
[15] Ubeydullah bu şekilde genç yaşta vali olmuştur. Ondan önce bu yaşta bir tayinin olup olmadığı konusunda Abdullah b. Âmir'in de 25 yaşında iken Halife Hz.Osman tarafından 29/650'de Basra valiliğine tayin edildiğini görmekteyiz. Bkz. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmir" DİA, İstanbul, 1988, I, 84.
[16] Bkz. İbn Kuteybe, Uyûn, I, 229-230; Ya'kûbî, II, 236; Taberî, V, 295-296; İbn Kesîr, VIII, 67; İbnü'l-Cevzî, V, 267

Muâviye'den Irak valiliği talebinde bulunmuş; şayet oraya tayin edilmiş olsaydı, kendinden önce hiç kimsenin yapamadığı şekilde orayı idare edeceğini belirtmiştir. Burada da Muâviye, yukarıdaki rivayette olduğu gibi, Ziyâd'ın onu tayin etmeyişini gerekçe olarak ileri sürmüştür. Ancak Ubeydullah, bu sözleri kendisi için bir utanç vesilesi ve hakaret olarak değerlendirmiştir. Bunun üzerine Muâviye, "Seni babanın yerine Irak'a vali tayin edeceğim. Ancak önce git, seni Horasan'a tayin ediyorum. Oranın işini halledikten sonra seni Irak'a vali tayin edeceğim." diyerek onu Horasan'a vali tayin etmiştir.[17]

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Muâviye başlangıçta, başarılı olacağını ifade etmesine rağmen Ubeydullah'ın tayinine olumlu bakmamıştır. Ancak Ubeydullah'ın, aralarındaki akrabalığı, yani babası Ziyâd'ı Muâviye'nin istilhakı sebebiyle onun yeğeni olduğunu düşünerek ve Muâviye'den sonra bir başkasının aynı sebepleri ileri sürerek kendisinin devlet kademesinde istihdam edilmemesine yol açacak bir durumun ortaya çıkmasına fırsat vermemesi yolundaki isteği karşısında bu tayin gerçekleşebilmiştir. Bu sırada Ubeydullah'ın, babasının valilik yaptığı yerlerdeki idareye talip oluşu da dikkat çekicidir. Ancak Muâviye, bu tayinden önce onu Horasan'a göndererek başarısını görmek istemiştir.

Muâviye Ubeydullah'ı Horasan'a vali olarak tayin ettiği zaman, ona önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Düşmanın da olsa sözünde dur; kapını insanlara açık tut, böylece seninle kendileri arasında bir fark olmadığını bilsinler. Bir konuda karar verirsen bunu insanlara bildir, böylece hiç kimse o konuda başka bir arzunun peşinde olmasın ve senin aleyhine bir faaliyette bulunmasın. Arkadaşların desteğine muhtaç oldukları zaman onları destekle ve yardım et. Allah'tan kork ve hiçbir şeyi ondan üstün tutma. Şeref ve itibarını koru, bir emir verirsen ondan kesinlikle geri dönme; düşmanınla karşılaştığın zaman, seninle birlikte olanlardan daha cesur ol.[18] Muâviye'nin yaptığı bu tavsiyeler dikkatle incelendiğinde, idaresi altındakilerle bütünleşmiş, kararlı ve başarılı bir idareci olmanın yollarının gösterildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ubeydullah, Horasan'da hayli başarılı olacaktır. Başarısının arkasında kendi yeteneğinin yanısıra, bu tavsiyelere uymasının da rolü söz konusu olmalıdır.

Bu arada, Muâviye'nin istihdam politikası ve Horasan tayinleri üzerinde duran Aycan, bu konuda şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

[17] İbn A'sem, el-Fütûh, I.bsk., Beyrut, 1986, II, 231

[18] Bu ve diğer tavsiyeler için bkz. Taberî, V, 296-297; en-Nebhânî, et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fî Târîhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye, I.bsk., Beyrut, 1986, s. 248-249; İbn Haldûn, III, 18.

Bazı özel şartlarda halife bizzat hassas olan bölgelere tayinlerde bulunabiliyordu. Basra vilayetine bağlı Horasan bölgesine Ubeydullah b. Ziyâd'ın tayini bunun en güzel örneklerinden birisidir.[19] Yine ona göre, Muâviye politik tayinler de yapmıştır. Bu tür tayinleri de özellikle Horasan'da gerçekleştirmiştir. Zira Muâviye tarafından Horasan, bugünkü ifadeyle Emevî ailesinden olanlar veya Emevî ailesine yakın olanlar için bir arpalık şeklinde kullanılmıştır.[20]

Bu ifadelere göre Horasan, Muâviye için önemlidir. Aslında, idarenin işleyişine göre Horasan bölgesine yapılacak tayinler, Basra valisi tarafından gerçekleştirilmesi gerekiyordu.[21] Ancak bölgenin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Muâviye bizzat bu tayini gerçekleştirmiştir. Zira Horasan, Ziyâd'ın valiliği dönemiyle birlikte istikrara kavuşabilmiş, onun tayiniyle düzensiz akınlar sona ermiştir.[22] Ayrıca bu sebeple olsa gerektir ki, Muâviye Ubeydullah'ı valiliğe tayin ederken, başlangıçta olumlu bir yaklaşım ortaya koymamıştır. Ancak sonradan Ubeydullah'ın ısrarı sonucu da olsa, onu buraya tayin ederek, başarısını görmek ve başarılı olursa Horasan'daki istikrarın devamını sağlamayı hedeflediği söylenebilir. Buna karşılık Aycan tarafından dikkat çekildiği şekliyle, Horasan'ın Ubeydullah tarafından da bir arpalık şeklinde değerlendirildiği ve bu anlamda bir siyasetinden ve faaliyetinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

2. Horasan Seferi ve Buhârâ'nın Fethi

Ubeydullah b. Ziyâd, vali tayin edildikten sonra 53/673 yılının sonunda[23] veya 54/674 yılında[24]; Narşahîye göre ise 53/673 yılının sonu ile 54/674 yılının başlarında, yazın Horasan seferini ve Buhârâ'nın fethini gerçekleştirdi.[25] Bu sefer esnasında, başta Buhârâ olmak üzere Beykend, Nesef (veya Nahşeb) ve Râmitîn bölgeleri fethedildi. Bu döneme gelinceye kadar müslüman fatihler Ceyhûn nehrine kadar gelmiş ve Buhârâ'nın kapılarına dayanmışlardı.[26] Bir başka ifadeyle,

[19] Aycan, Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 197
[20] A.e., s. 206.
[21] Nitekim Emeviler döneminde Horasan, Irak eyaleti içinde olup, çoğu zaman Basra'ya tabi idi ve valileri de Basra tarafından atanıyordu. Bkz. Mahmud Şâkir, IV, 89; İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, Emeviler, Ankara, 1993, s. 104-105.
[22] Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 303.
[23] Taberî, Târîh, 297
[24] Halîfe, s. 169; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 499; Zehebî, el-Iber fî Haberi men Ğaber, Thk. Ebû Hacer Muhammed b. Besyûnî Zağlûl, I.bsk., Beyrut, 1985, I, 43; İbn Kesîr, VIII, 67
[25] Narşahî, Târîhu Buhârâ,Çev. ve Thk. Emin Abdülmecid Bedevî-Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî, 3.bsk., Kahire, 1993, s. 64, 77 Bunlara karşılık Mahmud Şâkir, bu seferin tarihini 55/675 olarak göstermektedir. Bkz. Târîh, IV, 109.
[26] Hasan Kurt, Orta Asya'nın İslamlaşmaSüreci (Buhârâ Örneği), Ankara, 1998, s. 144.

Ubeydullah'tan önce fetih amacıyla Ceyhun nehri aşılarak Mâverâunnehir bölgesine ulaşılmamıştır.[27]

Ubeydullah, beraberinde aralarında Eslem b. Zür'a el-Kilâbî'nin de bulunduğu[28] bölge hakkında bilgi sahibi olan kimseler ve 24.000 kişilik bir orduyla Buhârâ üzerine hareket etti.[29] Deve üzerinde Ceyhun nehrini geçip, Buhârâ'ya ulaştı. Bu sebeple kaynaklar, daha önce de ifade edildiği gibi, Ubeydullah'ı, "Ceyhun nehrini geçip Buhârâ'ya ulaşan ilk Arap" şeklinde takdim etmektedir.[30]

Ubeydullah Buhârâ'da, bu seferden biraz önce vefat eden Bîdun Hudât'ın hanımı olan ve veliaht Tuğşâde'nin yaşının küçük olması sebebiyle hükümdarlık tahtına oturan Hâtun ile savaşmıştır.[31] Ubeydullah'ın Buhârâ'yı mancınıkların desteğiyle kuşatması karşısında çaresiz kalan Hâtun, elçi gönderip Türkler'den yardım istedi. Bu sırada yardım kuvvetleri gelinceye kadar savaşa engel olmak düşüncesiyle Ubeydullah'a itaat ettiğini bildirerek, bir takım hediyelerle ondan 7 günlük süre istedi. Bu sürede beklediği yardım kuvvetleri gelmeyince, aynı şekilde bir yedi günlük süre daha istemiş ve bu sürenin sonunda yardım kuvveti gelmiştir. Diğer kuvvetlerle birlikte büyük bir ordu oluşturmalarına rağmen, Ubeydullah onlara karşı büyük bir zafer elde etmiştir. Buna bağlı olarak yardıma gelen Türk askerlerinin geri dönmeleri üzerine Hâtun, şehrin kalesine sığınmak zorunda kalmıştır.

Bu esnada pek çok silah, elbise, altın ve gümüş para ile kapların yanısıra, Hâtun'un ayakkabı ve çorabının birer tanesi ganimet olarak ele geçirildi. Bu ayakkabı ve çorap oldukça kıymetli altın ve mücevherlerle kaplı olup, değerleri toplam 200.000 dirhemi bulmaktaydı.[32] Buradan anlaşılan Hâtun, süratli ve telaşlı bir şekilde geri çekilmiş ve kaleye

[27] Bkz. W.Barthold-R.N.Frye, "Bukhara" The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Leiden, 1986, I, 1293.

[28] Nebhânî'ye göre Ubeydullah, Eslem'i daha önceden göndermiştir. Bkz. Tuhfe, s. 249.

[29] Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, s. 401; Yâkût, I, 355.

[30] Bkz. Halîfe, s. 169; Zehebî, Siyer, III, 545; Iber, I, 43; Târîhu'l-İslâm, 61-80, 177-178. Ya'kûbî bu hususu, "Ceyhun'u geçerek Belh'e gelen ilk Arap şeklinde" ifade etmektedir. (Târîh, II, 236-237) Diğer taraftan Taberî, Ubeydullah'ı "Buhârâ dağlarını orduyla aşan ilk kimse" şeklinde tavsif etmektedir. (Târîh, V, 297).

[31] Kurt, s. 144. Ayrıca bkz. Mirza Bala, "Buhârâ", İA., İstanbul, II, 762; Hakkı Dursun Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, 1980, s. 11 Bu sırada Buhârâ'da hüküm süren Hâtun'un ismi konusunda farklı ifadeler görülmektedir. Taberî'ye göre Kabac Hâtun'dur. (Târîh, V, 298) Hasan Kurt da aynı tercihi yapmıştır. (Buhârâ Örneği, s. 144) Narşahî'ye göre Seyyide Hâtun'dur. (Târîhu Buhârâ, s. 64). Ya'kûbî, Belâzurî ve Yâkut el-Hamevî tarafından isim verilmeksizin sadece Hâtun şeklinde verilirken (Târîh, II, 236; Fütûhu'l-Büldân, s. 401; Mu'cemü'l-Büldân, I, 355), Ramazan Şeşen'in tercihi Bîdûn Hâtun'dur. ("Buhara", DİA, İstanbul, 1992, VI, 363) Diğer taraftan Zekeriya Kitapçı'ya göre Hınık Hâtun'dur. (Yeni İslâm Tarihi ve Türkler, 3.bsk., Konya, 1994, s. 283).

[32] Narşahî, s. 64. Ayrıca bkz. Belâzurî, Fütûh s. 401; Taberî, V, 298; İbn A'sem, II, 321; İbn Kesîr, VIII, 67

sığınmıştır. Hâtun'un kaleye sığınması üzerine Ubeydullah, teslime zorlamak amacıyla ağaçların kesilmesini ve şehrin tahrip edilmesini emretti. Bunu gören Hâtun, elçi gönderip eman istedi ve antlaşma teklifinde bulundu. Nihayet Hâtun'un yıllık 1 milyon dirhem ve ayrıca toplam 2.000 savaşçı vermesi şartıyla sulh sağlandı.[33] Ubeydullah, çok iyi birer ok atıcısı olan[34] bu savaşçıları Basra'ya yerleştirmiş ve onlara maaş bağlamıştır.[35]

Ubeydullah, Buhârâ ve diğer yerlerin fethinden sonra Horasan'da iki sene kaldı.[36] Bu sürede Buhâriyye'de ikâmet ettiği bilinmektedir.[37]

Özetle, Ubeydullah b. Ziyâd'ın iki yıl süren aktif Horasan valiliği döneminde dikkat çeken en önemli hadise, Horasan fetihlerini ve Buhârâ'nın fethini gerçekleştirmesi ve burada Emevî iktidar ve hâkimiyetini güçlendirerek devamını sağlamasıdır. Bir başka ifadeyle, denenmek üzere gönderildiği Horasan valiliğinde başarılı olmuştur. Bu sebeple de bundan sonra kendisini Basra valisi olarak görmekteyiz.

3. Horasan Valiliğiyle Birlikte Basra Valiliğine Tayin Edilmesi

Ubeydullah'ın Horasan'a tayini ile başlayan valilik hayatının, Muâviye döneminde oldukça hareketli ve başarılı geçtiği görülmektedir. Horasan seferinden döndükten sonra, kendisinin aktif Horasan valiliği sona ermiş ve Basra'ya vali olarak tayin edilmiştir. Bundan sonra Horasan'a, hem o ve hem de Muâviye tarafından tayinler yapılmıştır.

Ubeydullah'ın 55/675 yılında Horasan'dan çok miktarda ganimetle döndüğü[38] dönemde Abdullah b. Amr b. Gaylan, Basra'da vali olarak bulunmaktaydı.[39] Ancak idareciliği hakkında şikayetler sürekli olarak Muâviye'ye ulaşmaktaydı. Örneğin, kaynakların ifadesine göre, yanlış bir kararla ve haksız olarak Benû Dabbe'den suçu sabit olmayan birisini, el ve ayaklarını kestirerek cezalandırmıştır. Valisinin bu hatalı

[33] Şeşen, "Buhara" DİA, VI, 363. Krş. Belâzurî, Fütûh, s. 401; Taberî, V. 298. Diğer taraftan Narşahî'ye göre sulh, milyonlarca dirhem karşılığında gerçekleşmiş ve Ubeydullah Buhârâ'dan 4.000 köleyle dönmüştür. (Târîhu Buhârâ, s. 64) Hasan Kurt da, 4.000 kadar esir ele geçirildiği görüşündedir. (Buhârâ Örneği, s. 145).

[34] Taberî, V. 298.

[35] Belâzurî, Fütûh, s. 369. Onların Basra'da iskân edildikleri yer, es-Sikketü'l-Buhâriyye adıyla bilinir. (Yâkût, I, 365) Bu muhârip güçten zaman zaman istifade edildiği görülmektedir, Nitekim Yemâme üzerine yapılan bir seferde yer almışlardır. (Câhız, Kitâbu'l-Hayavân, Tlık. Abdüsselâm Muhammed Harun, 3.bsk., Beyrut, 1969, VII, 475; İbn Abdi Rabbih, I, 191) Ayrıca 58/678'de Basra'da ayaklanan Hâricî Tavvâf b. Ğallâk ve taraftarlarına karşı da onlardan faydalanılmıştır. (İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 517).

[36] İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 499; İbn Kesîr, VIII, 67

[37] Ziriklî, IV. 193, dn. 1

[38] İbn A'sem, II, 321.

[39] Halîfe, s. 169.

icraatından haberdar edilen Muâviye, söz konusu kişinin diyetini beytülmalden ödemiş ve Abdullah'ı valilikten azletmiş, yerine de Ubeydullah'ı vali tayin etmiştir.[40] Bu şekilde Ubeydullah'ın Basra'ya tayini 55/675 yılında gerçekleşti.[41] Bu tayinle birlikte Ubeydullah, hem Horasan ve hem de Basra valisi oldu. Onun Basra valiliği, genel bir ifadeyle Mervân b. Hakem'in halife oluşuna kadar devam edecektir.

Basra valiliğine tayin edilen Ubeydullah, Eslem b. Zür'a el-Kilâbî'yi Horasan'a atamıştır. Ancak Eslem, Horasan'da bulunduğu süre içinde hiçbir fetih gerçekleştirememiştir.[42] Bir başka ifadeyle, fetihler açısından, Ubeydullah'ın başlattığı hareket durmuştur.

Bu dönemde, 56/676 tarihinde Muâviye, Horasan'da yeni bir tayin gerçekleştirdi. Daha önce kendisinden valilik talebinde bulunan Saîd b. Osman b. Affân'ı, askeri hizmetlerin sorumlusu olarak Horasan'ın Dîvânu'l-Cünd'üne tayin etti. Saîd, daha sonra buranın haracının, yani maliyesinin idaresini de üstlenmiştir.[43] Saîd, Horasan'da bazı fetihler gerçekleştirdi. Buhârâ Melikesi olan Hâtun, Ubeydullah ile yaptığı antlaşmaya göre vergisini ödemiş ve antlaşma yenilenmiştir. Hatta Saîd'in Semerkant üzerine yaptığı seferde, Buhârâ'dan asker vererek ona yardım etmiştir.[44]

Saîd b. Osman'ın bu şekilde tayini, Ubeydullah'ın Horasan valiliğinden azledilmesi olarak ifade edilir.[45] Diğer taraftan Taberî'nin anlatımına göre, Ubeydullah tarafından tayin edilen Eslem b. Zür'a, bu dönemde yine onun tarafından görevinde bırakılmıştır.[46] Bu sebeple konuyu, Ubeydullah'ın azlinden çok, Muâviye tarafından Saîd'in buradaki bazı görevlere tayini ve Ubeydullah'ın buradaki yetkilerinin bir kısmının sınırlanması şeklinde anlaşılması daha doğru gözükmektedir. Nitekim Ya'kûbî'nin rivayetine göre Ubeydullah, Yezîd b. Muâviye ölünceye kadar Horasan valiliğinde kalmıştır.[47] Bir başka ifadeyle, Ubeydullah'ın Horasan valiliği, Basra valiliği ile birlikte aynı sürede devam etmiştir. Zira hemen ertesi yıl Muâviye'nin, Saîd'i görevlerinden aldığı ve Horasan'ın bütün idaresini yeniden Ubeydullah'a verdiği gö-

[40] Belâzurî, Ensâb, V, 249; Taberî, V, 299-300; İbnü'l-Cevzî, V, 278.
[41] Bkz. Nüveyrî, XX, 347; Zehebî, Siyer, III, 545; Târîhu'l-İslâm, 40-61, 159; İbn Kesîr, VIII, 71. Buna karşılık Ya'kûbî, bu tayinin 56/676 veya 57/677 senesinde gerçekleştiğini belirtmektedir. (Târîh, II, 237).
[42] İbnü'l-Cevzî, V, 278; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 501, İbn Haldûn, III, 19.
[43] Taberî, V, 304-305; İbn Kesîr, VIII, 78-79. Aycan'a göre Saîd b. Osman'a bu görevlerin verilişi de politik amaçlar taşıyordu. Bkz, Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 206-207
[44] Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, s. 401.
[45] Halîfe, s. 170.
[46] Taberî, V, 306-307
[47] Bkz. Ya'kûbî, Târîh, II, 252.

rülmektedir.[48] Hatta bu defa Muâviye, 59/679 tarihinde, kendisinden valilik talebinde bulunan ve Ubeydullah'ın kardeşi olan Abdurrahman'ı, ona yardımcı olmak üzere Horasan'da görevlendirmiştir.[49]

4. Basra Heyetiyle Şam'a Gelişi, Basra Valiliğinden Azledilip Tekrar Görevine İadesi

Bu dönemde Ubeydullah açısından üzerinde durulması gereken önemli bir hadise, Basra'nın önde gelenlerinin oluşturduğu bir heyetle Şam'a gelişi, Basra valiliğinden azledilip tekrar görevine iade edilmesidir.

Kaynakların bildirdiğine göre Ubeydullah, Basra valisi sıfatıyla 59/679'da aralarında Ahnef b. Kays'ın da bulunduğu bir grup Basra eşrafıyla Şam (Dımaşk)'a, Muâviye'nin yanına geldi. Bu ziyaret esnasında Muâviye tarafından Basra valiliğinden azledildi. Ancak heyet Şam'dan ayrılmadan önce Muâviye onu görevine tekrar iade etti.

Bunun sebebine gelince, Ubeydullah, Muâviye'nin değer verip sözüne güvendiği ve önemli devlet adamlarından birisi olan Ahnef b. Kays'a karşı olumsuz bir tavır sergilemiştir. Zira Muâviye, Ubeydullah'tan, heyette bulunanları onlara verdiği değere göre huzuruna almasını istediğinde, Ahnef'i en sona bırakmıştır. Çünkü Ubeydullah Ahnef'e pek değer vermezdi. Halbuki Muâviye bu görüşmede Ahnef'i hemen yanı başına oturtmuştur. Ayrıca heyette bulunanlar, Ubeydullah'ı ve icraatı hakkında olumlu görüş ve düşünceler ileri sürerken, Ahnef sessiz kalmış ve onlara katılmamıştır. Muâviye kendisinden sessiz kalmasının sebebini sorduğunda ise, konuştuğu taktirde söylenenlerin aksine görüş beyan edeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Muâviye, Ubeydullah'ı valilikten aldığını ve üzerinde karar verecekleri yeni vali adayını bildirmelerini istemiştir.

Basra heyetinde bulunanlardan her birisi Ümeyye oğulları ve Şam ehlinin önde gelenlerinden birisini aday gösterdi. Ancak Ahnef, her hangi bir öneride bulunmadı. Muâviye bunun sebebini sorduğu zaman Ahnef, "Eğer kendi ailenden birisini vali tayin edeceksen, biz Ubeydullah'ı tercih ederiz. Şayet Ümeyye oğullarının dışında birisini tayin edeceksen, o zaman dilediğini tayin et." sözleriyle karşılık verdi. Bunun üzerine Muâviye, Ubeydullah'ı görevine iade etmiştir. Ayrıca

[48] Zehebî, Iber, I. 44; el-Yâfiî, Mir'âtü'l-Cinân ve Ibratü'l-Yekazân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zemân, Thk. Abdullah el-Cuburî, I.bsk., Beyrut, 1984, I, 161.

[49] Taberî, V, 315; İbn Manzûr, XIV, 252; İbn Haldûn, III, 22. Nitekim Abdurrahman burada iki yıl görev yapmıştır. (Taberî, V, 316).

Ahnef'e karşı menfi tavrından dolayı onu ikaz edip, Ahnef'ten faydalanmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeyi dikkate alan Ubeydullah, bundan sonra daha önceki davranışının aksine Ahnef'e büyük bir değer vermiştir. Bunun karşılığını da görmüştür. Zira zor zamanlarda Ahnef, en büyük destekçisi olmuştur.[50]

Bu heyetin hangi maksatla Şam'a geldiği konusunda kaynakların ifadesine göre, Yezîd'e biat etmek üzere gelinmişti. Nitekim Mes'ûdî[51] ve İbn Haldûn[52] Muâviye'nin 59/679 yılında Basra'dan gelen heyetten, Yezîd için biat aldığını nakletmektedirler. Bunun yanısıra Basra heyetinin Şam'a gelişini nakleden bazı kaynaklarda ise biat olayı, 60/680 yılı hadiseleri arasında gösterilmiştir.[53] Kanaatimizce, gerek Ubeydullah'ın Basra valiliğinden azledilip tekrar görevine iadesi ve gerekse Basra heyetinin Muâviye'den sonra halife olarak Yezîd'e biat etmeleri, 59/679'da gerçekleşmiştir.

Bu dönemde Muâviye tarafından Ubeydullah'a Kûfe valiliğinin verilmesi de söz konusudur. Ancak bu tayin Yezîd b. Muâviye tarafından ve Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye hareketi üzerine gerçekleşecektir. Bu sebeple bu konu ikinci bölümde ele alınacaktır.

İktidar-muhalefet mücâdelesi açısından Ubeydullah, bu dönemde Hâricîler'e karşı oldukça sert önlemler almış, onların önde gelenlerini öldürtmüştür. Bu sebeple, Hâricîler'le mücâdelesi üzerinde durmak gerekmektedir.

5. Hâricîler'le Mücâdelesi

Başlangıcı Hz. Peygamber dönemine kadar götürülen, ancak daha çok Hz. Ali ile Muâviye arasında gerçekleşen Sıffîn Savaşı esnasında gündeme olan Tahkîm hadisesinden sonra halifelik konusunda farklı bir söylemle ortaya çıkan ve iktidarla sürekli mücâdele halinde olan Hâricîler[54], önemli bir muhalefet hareketi olarak Emevîler döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir. Ziyâd b. Ebîh'in, valiliği döneminde sert bir şekilde mücâdele ettiği Hâricîler'le[55] Ubeydullah da özellikle Basra'da aynı şekilde mücâdele etmiştir. Zira Ubeydullah'ın valilik dönemi, Hâricî isyanlarının yoğun olarak meydana geldiği devrelerden

[50] Taberî, V. 316-317; İbn Kesîr, VIII, 95.
[51] Murûc, III, 36.
[52] Târîh, III. 22.
[53] Bkz. Taberî, V. 322; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV. 5; İbn Kesîr, VIII. 115.
[54] Hâricîler'in menşei ve siyasi faaliyetleri gibi konular hakkında geniş bilgi için bkz. Adnan Demircan, Hâricîler'in Siyâsî Faaliyetleri, İstanbul, 1996.
[55] Ziyâd'ın mücadelesi hakkında bkz. Salih Muhammed, Ziyâd b. Ebîh, s. 206-210; Aycan, Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 220-221

birisidir.[56]

Ubeydullah'ın Hâricîler'le olan mücâdelesinde, vali olarak çok sert tedbirler aldığı görülmektedir. Babasının uyguladığı politikayı devam ettirmiş, onların üzerine şiddetle gitmiştir. Hatta bu konuda babası Ziyâd ile mukayese edilmektedir. Bu mukayese, aynı zamanda Ubeydullah'ın onlara karşı gerçekleştirdiği mücâdele hakkında fikir de vermektedir.

Wellhausen, babası Ziyâd'ın değil, 55/675 yılında Basra valisi olan Ubeydullah'ın, Basra Hâricîleri'nin esas takipçisi olduğunu ileri sürmektedir.[57] Bir başka anlatıma göre, onlara karşı babasından geri kalmayacak şekilde sert mukabelede bulunmuştur.[58] Buna karşılık diğer bazı kaynaklara göre Ubeydullah, babası Ziyâd'dan daha sert bir şekilde Hâricîlerle mücâdele etmiştir.[59] Kısacası Ubeydullah, Hâricîler'e karşı sert bir mücâdele sergilemiştir.

Hâricîler'le mücâdelesinde Ubeydullah, onları hapsederek ve çoğunlukla öldürerek cezalandırmıştır.[60] Bu kimseleri sıkı bir takibe alarak, Hâricîlik konusunda hakkında şüphe, zan ve itham söz konusu olanları dahi hapsetmiş veya öldürtmüştür.[61] Hatta bu konuda Hâricîler'in en küçük davranışlarını bahane ederek kendilerini hapse attırdığı veya kadın erkek ayırımı yapmadan el ve ayaklarını kestirerek sokağa bıraktığı şeklinde değerlendirmeler de yapılmaktadır.[62] Ve nihayet bir anlatıma göre Ziyâd ve Ubeydullah, toplam 13.000 Hâricî'yi öldürmüş, sadece Ubeydullah 4.000 Hâricî'yi hapsetmiştir.[63] Bu konuda Ebû Bürde'nin haber verdiği ilginç bir örnek şöyledir:

"Ubeydullah b. Ziyâd'ın yanında idim. Hâricîler'in başları getiriliyordu. Her bir baş getirildiğinde, 'cehenneme, cehenneme' diyordum. O sırada orada bulunan Abdullah b. Yezîd el-Ensârî beni ayıpladı ve

[56] Demircan'a göre, Hâricî isyanlarının yoğun olarak Ziyâd, oğlu Ubeydullah ve Haccâc'ın valiliği ile devletin zayıfladığı son dönemlerde ortaya çıktığı söylenebilir. (Hâricîler, s. 249) Bu dönemde Hâricîler'in karakteri ve Ubeydullah'ın onlar hakkındaki düşüncesi konusunda bir rivayet dikkat çekmektedir. Rivayete göre Ubeydullah'ın Sicistan emiri olan Ubeydullah b. Ebî Bekre'nin, Hâricîler'in içki içtiklerine dair mektubunu kâtibi okuduğu zaman Ubeydullah, onları bu yüzden tenkit etmiş ve kendisinin bu ve benzeri kimselerle bir ilgisinin olamayacağını ifade etmiştir. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî, Edebü'l-Küttâb, Şerh ve Ta'lîk: Ahmed Hasan Besec, Beyrut, 1994, s. 51.

[57] Iulius Wellhausen, İslâmiyet'in İlk Devirlerinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, Çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1989, s. 37.

[58] Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 513.

[59] Hudarî, s. 440; Mahmud Şâkir, IV, 117; Nebîh Âkil Hilâfetu Benî Ümeyye, 3.bsk., Beyrut, 1979, Beyrut, s. 77

[60] Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Müberrad, el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb, Thk. Ve Ta'lîk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim-es-Seyyid Şehhâne, Kahire, 1956, III, 260.

[61] İbn Kuteybe, İmâme, II, 16. Dîneverî'ye göre bu şekilde 900 kişiyi öldürmüştür (Ahbâr, s. 247)

[62] Bkz. Fığlalı, "Hâricîler" DİA, XVI, 170-171.

[63] Taberî, V, 524.

şöyle dedi: 'Ey kardeşimin oğlu, böyle olduğunu nereden biliyorsun? Zira ben Hz. Peygamber'in, "Bu ümmetin azabı dünyadadır." buyurduğunu işittim.'[64]

Ubeydullah, burada ifade edildiği şekliyle Hâricîler'le mücâdelesinde, 58/678 yılından itibaren bu derece sert tedbirler almaya başlamıştır.[65] Ancak onun bu sertliğinin temelinde Ubeydullah açısından makûl bir gerekçe bulunmaktadır. Zira babası tarafından hapsedilen Hâricîler'i, vali olduktan sonra serbest bırakmasına karşılık, onlar Ubeydullah'a karşı isyan etmişlerdi.[66]

Ancak öldürmeye kadar varan bu sert tedbirlerle gerçekleşen mücâdelenin, çözüm olma yerine diğer bazı problemlerin ortaya çıkmasına yol açtığını ifade etmek gerekiyor. Nitekim, bu tür mücâdelenin sonucunda ılımlı Hâricîler de Ubeydullah'ın aleyhine faaliyete başlamıştır.[67] Bir başka ifadeyle, sertlik sertliğe yol açmıştır. Yine, bu sert tedbirlerden kurtulmak amacıyla Emevîler karşıtı ve halîfelik iddiasında olan Abdullah b. Zübeyr'e katılımlar gerçekleşmiştir.[68] Hatta Bâkır'a göre Basralılar'ın bir kısmı da atiyye alamadıkları için onlara katıldılar. Can ve mal güvenliği kalmadığı için tüccarın bir kısmı aileleriyle birlikte şehirden ayrıldılar.[69] Ancak her şeye rağmen Watt, bu dönemde Ubeydullah'ın genel olarak nizamı sağladığı kanaatini taşımaktadır.[70]

Kısacası Ubeydullah, temelde karşı oldukları Emevîler'in idarecilerine karşı muhalefetlerini açıkça ortaya koyan Hâricîler'le, zaman zaman oldukça sertleşen bir mücâdeleyi gerçekleştirmiştir. Burada örnek olarak Ubeydullah'ın mücâdele ettiği Hâricî ileri gelenleri üzerinde durmak istiyoruz.

a. Urve b. Udeyye ile Mücâdele ve Öldürülmesi

Urve, 58/678'de Ubeydullah'ın Basra'da mücâdele edip öldürttüğü ilk önemli Hâricî'dir.[71] Onunla mücâdelesi ve nasıl öldürüldüğü konusundaki rivayetlere göre Urve ile mücâdelenin başlangıcı,

[64] Ebû Yusuf el-Fesevî, Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh, Thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, I.bsk., Medine, 1410, I, 262; İbnü'l-Adîm, Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, Trs., II, 792; İbn Manzûr, III, 238. Ayrıca hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 410, 418.
[65] Taberî, V, 312; İbnü'l-Cevzî, V, 295; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 517
[66] Müberrad, III, 260.
[67] Iulius Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1963, s. 62.
[68] Watt, s. 25.
[69] Bâkır, "Basra", DİA, V, 11.
[70] Watt, s. 25.
[71] Urve'yi kardeşi Ebû Bilâl Mirdas'dan sonra öldürttüğü de rivayet edilmiştir. (Bkz. Müberrad, III, 259) Ancak bu rivayette, Ubeydullah Kûfe valisi olarak gösterilmektedir. Halbuki Kûfe valiliği Yezîd döneminde gerçekleşmiştir. Ayrıca onun Ziyâd tarafından öldürüldüğü de söylenmiştir. Bkz. Demircan, Hâricîler, s. 153.

Ubeydullah'ın bir at yarışı izlediği esnada Urve'nin ona hitaben sarf ettiği sözlere dayanmaktadır.

Buna göre yarış devam ederken aralarında Urve'nin de bulunduğu bir grup insan Ubeydullah'ın etrafında toplanmıştı. Bu esnada Urve, Ubeydullah'ın icraatını tenkit etmiş ve Şuarâ sûresinin 128-131. ayetlerini[72] okumuştur. Urve'nin bu tavrını kendisine karşı başlatılan bir hareket olarak değerlendiren Ubeydullah oradan ayrılır. Zira ona göre, etrafındaki insanların desteğini almadan Urve'nin böyle davranması mümkün değildir. Bu sebeple de hemen Urve'yi yakalatmak için harekete geçmiştir. Bu arada Kûfe'ye kaçan Urve orada yakalanmış ve Basra'ya getirilmiştir. Ubeydullah, Urve'nin el ve ayaklarını kestirdikten sonra idam edilmesini emretmiştir.[73] Bir rivayete göre de, babasının kesik başının kendisine gönderilmesi üzerine cesedini almak üzere gelen ve babasının düşüncelerini paylaştığını söyleyen kızının da öldürülmesini emretmiştir.[74]

Bu arada Ubeydullah ile Urve arasında ilginç bir diyaloğun yaşandığı görülmektedir. El ve ayaklarının kesilmesinden sonra, Ubeydullah'ın, ne düşündüğünü sorması üzerine Urve: "Sen benim dünyamı, ben ise senin ahiretini mahvettim"[75] sözleriyle karşılık vermiştir. Bu şekilde Urve, kendisinin haksız yere cezalandırıldığını ve bundan dolayı da bunu yapan Ubeydullah'ın büyük bir sorumluluk üstlenmiş olduğunu ifadeye çalışmış olmalıdır. Ancak yine de öldürülmekten kurtulamamıştır.

b. Ebû Bilâl Mirdâs b. Udeyye ile Mücâdele ve Öldürülmesi

Ubeydullah b. Ziyâd'ın, üzerine asker göndererek şiddetli bir şekilde mücâdele ettiği Hâricî, Ebû Bilâl Mirdâs'dır.

Hâricîler arasında âlim, müctehid ve âbid olarak bilinen[76] Ebû Bilâl, Urve b. Udeyye'den sonra ve aynı yıl içinde öldürülmüştür.[77] Çünkü Urve'nin öldürülmesinden sonra Hâricîler, Mirdâs'ın etrafında toplanarak faaliyetlerini çete savaşları şeklinde sürdürdüler. Ancak

[72] İlgili ayetlerin meali şöyledir: "Siz her yüksek yere bir alâmet dikerek eğleniyor musunuz? Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz? Yakaladığınız zaman, zorbalar gibi mi yakalıyorsunuz? Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin." Urve'nin bu tavrından, Ubeydullah'ın Basra'da yaptırdığı muazzam sarayları tenkit ettiği anlaşılabilir.

[73] Taberî, V, 312-313; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 517-518. Bir anlatıma göre Urve, evinin kapısında idam edilmiştir. (İbn Kuteybe, Uyûn, I. 337; Belâzurî, Ensâb, V. 415; Müberrad, III, 260).

[74] Belâzurî, Ensâb, V, 416; Tenûhî, Ferac, III, 365.

[75] Belâzurî, Ensâb, V, 415; Taberî, V, 313.

[76] Belâzurî, Ensâb, V, 188-189; Müberrad, III, 247; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 518.

[77] Diğer taraftan Mirdâs'ın 61/680'de (Taberî, V. 471; Nüveyrî, XX. 482) veya 62/681'de (Zehebî, Târîhu'l-İslâm. 61-80, 30) öldürüldüğü de rivayet edilmektedir. Konu üzerinde çalışan Demircan, tarih konusunda herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Bkz. Hâricîler, s. 154-158.

Ubeydullah onları yakalayıp hapsetmeye muvaffak oldu.[78] Ubeydullah'ın Mirdâs ve taraftarlarıyla mücâdelesi birkaç safhada gerçekleşmiştir.

Basra'da Ubeydullah tarafından Hâricîler'e karşı önlemler alınıp onları hapsettiği dönemde, Mirdâs da hapsedildi. Tutuklu kaldığı süre içinde özellikle gece ibadetleriyle dikkat çeken Mirdâs ile görevli gardiyan arasında ilginç bir yakınlaşma oldu. Bunun sonucunda gardiyan, Mirdâs'ın geceleri gizlice evine gitmesine izin vermeye başladı. Böylece geceyi evinde geçiren Mirdâs, sabah olmadan hapishaneye geri dönmekteydi. Nihayet Ubeydullah, Hâricîler'den birisinin Basra'da bir emniyet görevlisini öldürmeleri üzerine[79], tutuklu bulunan Hâricîler'i öldürtmeye başladığında gardiyan, Mirdâs'ın ibadete olan düşkünlüğünü ileri sürerek, böyle âbid birisini affetmesinin daha doğru olacağını belirterek onu bağışlamasını istedi. Ubeydullah da onu affetti.[80]

Ancak Mirdâs, hapisten kurtulduktan sonra yeniden harekete geçmiştir. Bunun sebebi olarak da, Ubeydullah'ın Hâricîler'e karşı uyguladığı baskı ve müctehitlerinden olan Belcâ[81] isimli kadını öldürmesi gösterilmektedir.[82] Kaynakların ifadesine göre Ubeydullah, Belcâ ile evlenmek istedi. Ancak o bunu kabul etmedi ve bu sebeple el ve ayakları kesilerek öldürüldü.[83] Diğer taraftan bir başka anlatıma göre Belcâ, halkı sürekli olarak Ubeydullah'a karşı kışkırtmaktaydı.[84]

Bu gelişmeler üzerine Mirdâs, artık Basra'da kalmalarının mümkün olmadığını ifade ederek, 30 arkadaşı ile birlikte ve onların reisi sıfatıyla Basra'dan ayrılıp Âsek'e[85] geldi ve yeni katılanlarla birlikte sayıları 40'a ulaştı.[86]

Basra'dan ayrılan Mirdâs ve arkadaşları, yolda beytülmâle ait bir kervana rastlamışlardı. Bu kervana saldırarak sadece atiyyeleri miktarınca mal alıp gerisini iade ettiler.[87] Buradan anlaşıldığına göre Ubeydullah onların devletten aldıkları atiyyelerini kestirmiştir.

[78] Fığlalı, "Hâricîler", DİA, XVI, 171.
[79] Müberrad, III, 248-249.
[80] Taberî, V, 313; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 518-519. Bu arada Wellhausen, bu rivayetin, vali Ubeydullah'ı "şerefli bir zaviyeden göstereceği için tadil edilmiş olduğunu" ifade etmektedir. (Muhalefet Partileri, s. 38) Zira bu şekilde Ubeydullah, âbidlere değerveren bir şahsiyet olarak ortaya konulmaktadır.
[81] Bir anlatıma göre Belcâ, Mirdâs'ın hanımı idi. Bkz. İbn Haldûn, III, 181.
[82] Demircan, Hâricîler, s. 115.
[83] Müberrad, III, 248.
[84] İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 518.
[85] Ahvâz'ın nahiyelerinden olup, Râmhurmuz ile Arracân arasında, ancak Arracân'a yakın bir yerdir. Bkz. Yâkût, I, 53
[86] İbn Abdi Rabbih, II, 398-399. İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr'e göre Basra'dan 40 kişiyle hareket etti ve Ahvâz'a geldi. (Muntazam, V, 296; Kâmil, III, 519).
[87] Müberrad, III, 250; İbn Abdi Rabbih, II, 399.

Âsek'de toplanan Mirdâs ve arkadaşlarına karşı Ubeydullah, Eslem b. Zür'a el-Kilâbî komutasında 2.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Ancak gönderilen birlik mağlup oldu. Bu yenilgiden dolayı Eslem, Ubeydullah tarafından ağır bir dille tenkit edilmiştir.[88] Eslem'in yenilgisinden sonra Ubeydullah, Abbâd b. Ahdâr et-Temîmî'yi 4.000 kişilik bir kuvvetle Mirdâs'ın üzerine gönderdi. İki taraf Tevvec'te[89] karşı karşıya geldi. Cuma günü meydana gelen savaşta Abbâd, Mirdâs ve arkadaşlarını, namaz esnasında veya namaz biter bitmez saldırıya geçerek, hepsini silahsız bir durumda iken öldürdü.[90] Bu arada, bir anlatıma göre öldürülen Mirdâs'ın başı da Ubeydullah'a getirildi.[91]

Bu mücâdele sırasında Abbâd ile Mirdâs'ın arkadaşlarından Hureys b. Hacel ile bizzat Mirdâs arasında geçen konuşma, özellikle Hâricîler'in Ubeydullah'a bakış açıları açısından önemlidir.Buna göre, isyan ettikleri için kendilerini Ubeydullah'a götürme emrini aldığını belirten Abbâd'a karşı Hureys, "Müslümanlardan bir topluluğu, inatçı bir zorbaya götürmeye mi kalkışıyorsun?"[92] sözleriyle karşılık vermiştir. Diğer taraftan Mirdâs da, kendisini ve arkadaşlarını Ubeydullah'a itaate çağıran Abbâd'a şu sözlerle karşılık vermiştir: "Bizi kan döken, haramları işleyen, zanna göre öldüren ve şüphe üzerine hesaba çeken fâsık İbn Ziyâd'a mı itaate çağırıyorsun?"[93]

Mirdâs'ın öldürülmesinden sonra Basra'ya gelen Abbad, Hâricîler'den Ubeyde b. Hilâl ve üç arkadaşı tarafından öldürüldü. Buna karşılık Abbâd'ın kardeşi Ma'bed, Benû Mâzin'den bir grup ile onlarla savaştı ve Hâricîler'den Ubeyde b. Hilâl dışında kurtulan olmadı.[94]

Bu şekilde zühdü, takvası ve cesaretiyle muhaliflerinin dahi takdirini kazanmış olan Ebû Bilâl Mirdâs'ın öldürülmesi farklı sonuçların doğmasına yol açmıştır. Öncelikle bu olay, değişik zümreler tarafından büyük bir üzüntü ile karşılanmıştır.[95] Diğer taraftan Ubeydullah, Hâricîler'le olan mücâdelesinde onlara karşı sert tedbirler almaya Mirdâs'ın öldürülmesinden sonra başlamıştır.[96] Buna karşılık Hâricîler'in Mekke'ye giderek Abdullah b. Zübeyr'e destek olmaları da bu olaydan sonra

[88] Câhız, Hayavân, V, 185-186; İbn Kuteybe, Uyûn, I. 163; Müberrad, III, 252-253; İbn Abdi Rabbih, I, 148-149; III, 400.
[89] Fâris bölgesinde Kâzerûn yakınlarında bir yerdir. Bkz. Yâkût, II, 56.
[90] İbn Kuteybe, Maârif, s. 410; Belâzurî, Ensâb, V, 192-193; İbn Abdi Rabbih, I. 218; Taberî, V, 471.
[91] Müberrad, III, 254.
[92] Müberrad, III, 254.
[93] Belâzurî, Ensâb, V, 192.
[94] Müberrad, III, 256-257; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 95.
[95] Fığlalı, "Hâricîler", DİA, XVI, 171.
[96] Taberî, V, 564; İbn Haldûn, III, 181.

gerçekleşecektir.[97]

Kısacası, Ubeydullah'ın Hâricîler'e karşı izlediği sert politika, kısa vadede başarılı olmuş gözükse de, uzun vadede daha büyük problemlerim ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda, Emevîler için açık bir tehlike olan Abdullah b. Zübeyr hareketinin taraftar bulmasına sebep olmuştur.

c. Hâlid b. Abbâd es-Sedûsî ile Mücâdele ve Öldürülmesi

Ubeydullah'ın mücâdele edip öldürttüğü[98] Hâlid, tıpkı Mirdâs gibi, Hâricîler'in âbid ve müctehitlerindendi.

Hakkında Hâricî olduğuna dair iddialar sebebiyle Ubeydullah tarafından sorgulanan Hâlid, bir yakınının, lehindeki şahitliği ve iddiaların yanlış ve haksız olduğunu ifade etmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Bu şekilde serbest kalan Hâlid de ortadan kaybolmuştur.[99] Ancak daha sonra Hâlid'in arkadaşlarıyla gece toplantılarında bir araya geldiğini haber alan Ubeydullah, Hâlid'i çağırtarak bu toplantıların mahiyeti hakkında onu sorguya çekmiştir. Hâlid, arkadaşlarıyla birlikte Allah'ı zikredip Kur'ân-ı Kerîm okuduklarını belirtmiş; ancak arkadaşlarının kimler olduğu konusunda bir şey söylememiştir. Ayrıca Ubeydullah'ın, kendisinden ilk Hâricî topluluğu olan Nehravan topluluğuna lanet okuması isteğini de yerine getirmemiştir.[100] Hâlid'in bu tavrı, onun Hâricî olduğu veya en azından onlarla ilişkisinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Bu sebeple Hâlid hakkında bu kanaate varan Ubeydullah'ın, onun çarşıya götürülüp öldürülmesini emrettiği görülmektedir.[101]

Rivayetlere göre Ubeydullah'ın emniyet görevlilerinden hiç birisi onu öldürmeye yanaşmamıştır. Zira Hâlid, ibadete çok düşkün bir kimse idi ve bu yönüyle biliniyordu. Ancak bu görevliler arasından Müsellem b. Mesrûh el-Bâhilî ortaya çıkarak onu öldürdü.[102] Hâricîler de, Hâlid'i öldüren Müsellem'i takibe almışlar ve bir evde öldürmüşlerdir.[103]

Hâlid'i öldüren Müsellem'in Hâricîler tarafından öldürülmesi, Hâlid'in onlarla ilişkisini ve hatta bir Hâricî olduğunu ortaya koymak-

[97] Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 40-41. Krş. Taberî, V, 564; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 165.
[98] Hâlid'in, Muaviye veya Yezîd döneminde öldürüldüğü nakledilmektedir. Bkz. Belâzurî, Ensâb, V, 418.
[99] Müberrad, III, 273.
[100] Belâzurî, Ensâb, V, 418.
[101] Belâzurî, Ensâb, V, 418. Diğer taraftan, Müberrad'a göre, er-Rahbetü'z-Zeynebî denilen meydana götürülmesini emretmiştir. (Kâmil, III, 273).
[102] Müberrad, III, 273-274.
[103] Bundan sonra da olaylar kısa bir süre daha devam ermiştir. Bkz. Belâzurî, Ensâb, V, 418-419.

tadır.[104] Dolayısıyla Ubeydullah, onun hakkındaki düşüncesinde yanılmamıştır.

d. Tavvâf b. Ğallâk ile Mücâdele ve Öldürülmesi

Ubeydullah'ın 58/678 yılında öldürdüğü Hâricîler'den birisi de Tavvâf b. Ğallâk'tır.[105] Ubeydullah'ın Tavvâf ile mücâdelesi ve onu öldürtmesi kaynaklarda geniş olarak ele alınmıştır.

Buna göre Basra'da Hâricîler'den bir grup, Cedâr isminde bir şahsın evinde toplanarak, mevcut idarenin ve yöneticilerin aleyhinde konuşmalar yapıyordu. Bu durumdan haberdar olan Ubeydullah, onları yakalatıp hapsetmiş ve içlerinden diğerini öldürenleri serbest bırakacağını ifade etmiştir.[106]

Ubeydullah'ın Hâricîlerle mücâdelesinde bu şekilde bir yol izleyerek, onlara bizzat kendi içlerinden bir darbe vurmak istediği söylenebilir. Nitekim bunun sonuç verdiği görülmektedir. Zira aralarında Tavvâf'ın bulunduğu 12 Hâricî, diğer 12 tanesini öldürmüştür. Ubeydullah da verdiği söz gereğince bu Hâricîler'i serbest bırakmıştır. Ancak diğer Hâricîler, onların bu yaptıklarını tasvip etmedikleri gibi, aynı düşünceleri paylaşan kardeşlerini öldürdüklerinden dolayı kınamışlardır. Bunun üzerine harekete geçen Tavvâf ve arkadaşları, yaptıklarından son derece pişmanlık duyarak, maktûllerin diyetlerini ödemeyi ve hatta kendilerinin kısas edilmelerini teklif ettiler. Fakat maktûllerin velileri onların bu isteklerini kabul etmemiştir.[107]

Tavvâf ve arkadaşları, yaptıkları bu büyük hatayı telafi etmek üzere bir çare ararken, Tavvâf'ın arkadaşlarından Heshâs b. Sevr es-Sedûsî, tövbe yolu olarak Ubeydullah'a isyanı bir görüş olarak ileri sürmüştür. Bu düşüncesini desteklemek üzere de, Nahl sûresinin 110. ayetini[108] delil olarak getirmiştir.

Bunun üzerine Tavvâf, arkadaşlarını, Ubeydullah'a isyana çağırdı. Onlar da Tavvâf'a biat ederek bu daveti kabul ettiler. Bu şekilde Abdulkays kabilesinden 70 kişiyle Tavvâf, Ubeydullah'a karşı harekete geçti. Ancak içlerinden birisinin bu gelişmeleri Ubeydullah'a haber vermesi üzerine Tavvâf, plânlarının aksine hemen harekete geçerek Ubeydullah'ın adamlarından birisini öldürdü ve arkasından da birlikte

[104] Nitekim Demircan da bu görüştedir. Bkz. Hâricîler, s. 147
[105] Belâzurî, ismi Tavvâf b. Allâk olarak vermektedir. (Ensâb, V. 186)
[106] İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 516. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, III, 181
[107] Belâzurî, Ensâb, V. 186; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 516.
[108] "Sonra Rabbin, işkencelere uğratıldıktan sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Rabbin şüphesiz bundan sonra da bağışlar ve affeder."

Celhâ'ya[109] gittiler.[110]

Ubeydullah'ın onların üzerine gönderdiği kuvvetler başarılı olamadı. Tavvâf ve arkadaşları onları hezimete uğrattığı gibi, Basra'ya kadar da takip etmişlerdir.[111] Fakat böyle yapmakla büyük bir hata işlediler. Zira o gün Ramazan bayramı idi ve kalabalık bir halde olan Basralılar, üzerlerine saldırınış ve aralarından sadece 6 kişi kurtulabilmiştir. Tavvâf da, Buhâralı askerlerin attığı oklarla öldürüldü[112] ve cesedi Ubeydullah'ın emriyle asılıp teşhir edildi. Ancak akşam olduğunda Tavvâf'ın oğlu Beyhes ve Ğallâk oğullarından bazıları gelerek, cesedini alıp götürdüler ve defnettiler.[113]

Bu şekilde, Basra Hâricîleri'nden bir grup daha etkisiz hale getirilmiş oldu. Üzerlerine gönderilen kuvvetleri kovalayıp Basra'ya gelen Tavvâf ve arkadaşlarının Basralılar tarafından öldürülmeleri, Hâricîler'in halk tarafından desteklenmediğinin bir işareti olarak değerlendirilebilir. Bu noktada, Ubeydullah'ın Hâricîler'e karşı takip ettiği politikanın da Basralılar'ın onlara karşı koymalarında rol oynadığı söylenebilir. Ancak her iki durumda da, Hâricîler'in Basralılar tarafından kabul görüp desteklenmediğini söylemek, kanaatimizce yanlış sayılmaz.

Buraya kadar üzerinde durulanlar dışında ayrıca Ubeydullah'ın valiliği döneminde Basra'da mücâdele ettiği ve bu mücâdele sonunda öldürülen diğer Hâricîler'den de bahsedilmektedir. Bunları sadece isim olarak zikretmek istiyoruz: Sehm b. Ğâlib[114], Mâlik b. Nümeyr[115], Ukbe b. Velid[116] ve Ebu'l-Vâzi' er-Râsibî[117]'dir.

Özetle, Ubeydullah b. Ziyâd, Basra valiliği sırasında, Kerbelâ sürecinde iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından Hâricîler'le sert bir şekilde mücâdele etmiştir. Hakkında Hâricîlik iddiası bulunan herkesi takibe almış; bu durumda olanları hapsetmek veya öldürmek suretiyle aşırı bir şekilde cezalandırmaktan kaçınmamıştır. Bu şekilde hem yönetime karşı olan hareketleri tesirsiz hale getirmiş ve hem de Basra'nın

[109] Demircan bu ismi Celcâ olarak vermektedir. (Hâricîler, s. 151) Halbuki bir sonraki dipnotta belirtilen yerlerde Belâzurî ve İbnü'l-Esîr'in kaydettiği gibi, Yâkût da burayı Celhâ şeklinde kaydetmektedir. Bkz. Mu'cemü'l-Büldân, II, 150.

[110] Belâzurî, Ensâb, V, 187; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 517; İbn Haldûn, III, 181.

[111] Belâzurî'ye göre Ubeydullah, onlar üzerine emniyet görevlilerini ve Buhârâ'dan getirdiği askerleri gönderdi. (Ensâb, V, 187) Diğer taraftan İbnü'l-Esîr'e göre, Buhâralılardan oluşturulan emniyet birliklerini sevk etmiştir. (Kâmil, III, 517 Ayrıca bkz. Yıldız, "Ubeydullah b. Ziyâd" İA, XIII, 3)

[112] Bkz. 110 ve 111 dipnotta zikredilen yerler.

[113] Belâzurî, Ensâb, V 187

[114] Belâzurî, Ensâb, V, 184-185; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 417-418.

[115] Belâzurî, Ensâb, V, 417

[116] Belâzurî, Ensâb, V, 419.

[117] Belâzurî, Ensâb, V, 422.

asayişini sağlamaya muvaffak olmuştur.

Diğer taraftan, kendinden önce babası Ziyâd döneminde Horasan'da tesis edilen Emevî hakimiyetini devam ettirdiği gibi, Ceyhun nehrini aşarak başta Buhâra olmak üzere bazı şehirlerin fethini de gerçekleştirmiştir. Bu şekliyle, söz konusu bölgenin İslâmlaşma sürecinde rol oynayan önemli isimler arasında yer almıştır.

İslâm tarihinde iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından, sonuç ve tesir olarak daha büyük önem taşıyan Kerbelâ ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hadiseler, Halîfe Yezîd b. Muâviye'nin iktidara gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Ubeydullah bu olaylarda aktif rol oynayan isimlerin başında gelmektedir. Bu sebeple ikinci bölümde Yezîd döneminde Ubeydullah'ın hayatı ve bu mücâdelesi üzerinde durulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE YEZÎD B. MUÂVİYE DÖNEMİ

Bu bölümde, Kerbelâ sürecinin en önemli dönemi olan Yezîd b. Muâviye devrinde Ubeydullah'ın hayatı, bu süreç ve muhalefetle mücâdelesi açısından ele alınacaktır. Bu anlamda Kûfe'ye vali olarak tayin edilmesine sebep olan gelişmeler; özellikle Hz. Hüseyin'in Halife Yezîd'e karşı hareketi, Kerbelâ olayı ve sonrasında meydana gelen gelişmeler üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır.

I. UBEYDULLAH B. ZİYÂD'IN KÛFE'YE VALİ TAYİN EDİLMESİNDEN ÖNCEKİ GELİŞMELER

Yezîd döneminde Ubeydullah'ın hayatında meydana gelen en önemli gelişme, şüphesiz Kûfe valiliğine tayin edilmesidir. Kûfe'ye tayini, Hz. Hüseyin'in Yezîd'e karşı hareketiyle doğrudan ilgilidir. Bu sebeple, Ubeydullah'ın hangi şartlarda Kûfe'ye vali olarak tayinin gerçekleştiğini ortaya koyabilmek için, bundan önceki gelişmeleri ele almak gereklidir.

1. Yezîd b. Muâviye'nin Halife Olması ve Hz. Hüseyin

Muâviye'nin Recep 60/Nisan 680'de vefatı üzerine oğlu Yezîd halife oldu. Halifeliğe gelir gelmez, kendi iktidarı açısından halletmek istediği ilk mesele, aralarında Hz. Hüseyin'in de bulunduğu üç önemli şahsiyetin kendisine biat etmemesi; halifeliğini yani iktidarını tanımamalarıdır. Kerbelâ sürecinin bir anlamda başlangıcını da oluşturan bu konu, aynı zamanda Ubeydullah'ın hayatı açısından da önemli olduğu için, üzerinde durulmayı gerektirmektedir.

Yezîd'in kendisine halife olarak biat etme konusunda problem yaşadığı üç isim Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin'dir. Muâviye, bizzat kendi döneminde veliahd olarak tayin ettiği oğlu Yezîd'e bu üç önemli şahsın zorla biat etmesini sağlamaya teşebbüs etmiş, ancak başarılı olamamıştı. Bu sebeple de ölmeden önceki hastalığı döneminde, bir av partisine katıldığından o esnada yanında bulunmayan Yezîd'e bildirilmek üzere bu konuda bir vasiyyette bulunduğu bilinmektedir. Nitekim söz konusu vasiyyeti kaynaklarda tesbit edilmiştir.[1]

[1] Bkz. Ebû Mihnef, Maktelu'l-Huseyn, Bağdad, 1977, s. 7-8; Dîneverî, s. 209; Taberî, V. 322. Buradaki rivayette aynı zamanda Abdurrahman b. Ebî Bekr'in de adı geçmektedir. Ancak İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr'e göre bu doğru olamaz. Zira Abdurrahman, Muâviye'den önce vefat etmiştir. Nitekim Taberî'nin bir başka rivayetinde Abdurrahman'ın ismi geçmemektedir. Bkz. Taberî, V, 323. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr. Kâmil, IV, 6; İbn Kesîr, VIII, 115; İbn Haldûn, III, 24. Yezîd

Bu vasiyyete göre Muâviye, bu isimlerin halifelik konusunda Yezîd'e zorluk çıkarmasından, bir başka ifadeyle muhalefetlerinden çekinmektedir. Yine Muâviye bunlar arasında Abdullah b. Ömer'in fazla problem çıkarmayacağını ifade ederken, Hz. Hüseyin'i, Irak ehlinin mutlaka isyana sevkedeceğini; böyle bir durum gerçekleşir ve Yezîd ona karşı üstünlük sağlarsa, Hz. Hüseyin'e iyi davranmasını ve onu affetmesini istemiştir. Ayrıca özellikle de Abdullah b. Zübeyr'e dikkat etmesini hatırlatmıştır.

Diğer taraftan İbn Kesîr'in naklettiği bir diğer rivayete göre Muâviye, ölmeden önce Yezîd'le bizzat görüşmüş ve bu defa onu özellikle Hz. Hüseyin konusunda ikaz etmiştir.[2] Zira Hz. Hüseyin, daha Muâviye hayatta iken Yezîd'in veliahdlığına karşı çıkmıştır.[3] Bununla beraber, Hz. Hüseyin'in bu dönemde fiilî olarak karşı bir muhalefet hareketinde bulunmadığı bilinmektedir.[4]

Yezîd, Şam yani Dımaşk'ta halife olarak biat aldıktan sonra Medine valisi Velîd b. Utbe'ye bir mektup gönderdi. Bu mektubunda valisinden, söz konusu kişilerden zorla da olsa kendisine biat etmelerini ve halifeliğini tanımalarını sağlamasını ve bu konuda hiçbir şekilde müsamaha göstermemesini istedi.[5]

Bunun yanısıra diğer kaynaklarda belirtildiğine göre Yezîd, bu mektubunda Muâviye'nin ölüm haberini bildirmiş; bu mektupla birlikte gönderdiği küçük bir kağıtta ise biat ile ilgili emirlerini bildirmiştir.[6] Diğer bazı rivayetlere göre de Yezîd, ayrıca kendisine biat etmeleri için insanlara çağrıda bulunmasını ve herkesten önce Hz. Hüseyin'den biat almasını istedi.[7] Hatta bu konuda kendisine karşı geleni öldürmesi ve kesik başlarını da göndermesi yolunda emir verdiği ifade edilmektedir.[8]

---

ve halîfelik dönemi hakkında bkz. Ünal Kılıç, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye..

[2] Bidâye, VIII, 162.

[3] Bu ve ilgili konularda bkz. Demircan, İslâm Târîhinin İlk Asrında İktidar Mücâdelesi, İstanbul, 1996, s. 170-172; Kapar, Halifeliğin Emevilere Geçişi, s. 47 vd; Mehmet Bahaüddin Varol, Ehl-i Beyt Gerçeği, İstanbul, 2001, s. 265-266.

[4] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hüseyin" DİA, İstanbul, 1998, XVIII, 518. Hatta Işş'a göre, Muâviye Hüseyin'in ayaklanmasından korkuyordu. Ancak Hüseyin hurûc etmedi. Bkz. ed-Devletü'l-Ümeviyye, s. 166.

[5] Dîneverî, s. 210; İbn Haldûn, III. 25.

[6] Belâzurî, Ensâb, V. 313; Taberî, V, 338; Nüveyrî, XX, 376-377;İbn Kesîr,VIII, 146-147.

[7] İbn Kesîr, VIII. 162.

[8] Ebû Mihnef, s. 20; Ya'kûbî, II. 241. İbn A'sem tarafından kaydedildiğine göre bu emir, Hüseyin hakkındadır. Velid'in Yezîd'e, Hüseyin'in biat etmeyeceğini bildirmesi üzerine Yezîd böyle bir emir göndermiştir. (Fütûh, III. 18-19) Yezîd'in böyle bir emir verdiğine dair İbn A'sem tarafından kaydedilen rivayeti Nûr Veli tenkit etmektedir. Ona göre bu, onun Şii olması sebebiyle eserine aldığı rivayetlerdendir. Bkz. Nûr Veli, Eseru't-Teşeyyu' ale'r-Rivayeti't-Târîhiyye fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî, 1.bsk., Medine, 1996, s. 280. Nitekim Demircan da, "Hz.Hüseyin" maddesinde yer verilen buna dair bir rivayeti tenkit etmektedir. Bkz. İktidar Mücâdelesi, s. 175-

Ancak farklı rivayetlere rağmen, kesin olan husus, Yezîd'in, Medine valisinden gerek halktan ve gerekse de söz konusu kişilerden kendisi için biat almasını istemesidir. Zira sonraki gelişmeler bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Medine valisi Velîd b. Utbe, bu meselede nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusunda Mervân b. Hakem ile istişare edecektir. İstişare sonunda Mervân'ın tavsiyesini dikkate alan Velîd, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'i Yezîd adına biat etmek üzere yanına çağırdı. Her ikisi de Velîd'in elçisine geleceklerini bildirdiler. Fakat bu gerçekleşmedi ve Velîd, her ikisinden de Yezîd adına biat almayı başaramadı. Bu teşebbüsün arkasından Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr, yeni halifeye biat etmeyerek Medine'den ayrıldılar ve Mekke'ye geldiler.[9] Kısacası Medine'de Hz. Hüseyin'den Yezîd adına biat almak mümkün olamadı. Zira bir başka anlatıma göre Hz. Hüseyin, Muâviye'nin ölümünden sonra Yezîd'e biat konusunda kendisini hür ve serbest telakki etmekteydi.[10] Hatta bu arada Şam halkının Yezîd'e biat ettiğini haber alan Hz. Hüseyin taraftarları, Hüseyin'e biat etmişlerdi.[11] Bu şekilde Hz. Hüseyin'in, Kerbelâ sürecinde Kûfe'ye doğru başlayacak olan yolculuğunun ilk safhası da başlamıştır.

2. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Davet Edilmesi ve Müslim b. Akîl'in Gönderilmesi

Hz. Hüseyin'in bu şekilde Yezîd'e biat etmeden Mekke'ye gelişi üzerine yeni gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu durumdan haberdar olan Kûfeliler, Süleyman b. Surad'ın evinde toplanarak bir durum değerlendirmesi yaptılar. Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırmaya ve bu amaçla ona mektup göndermeye karar verdiler. Nitekim aldıkları karar gereğince bu davet mektuplarını göndermeye başladılar.[12] Bu mektuplarda ona biat edeceklerini, mescide gitmediklerini ve vali Nu'mân b. Beşîr'in arkasında namaz kılmadıklarını, Kûfe'ye geldiği takdirde valiyi

176. Krş. "Hz.Hüseyin", ŞİA, İstanbul, 1991, III, 38-39.

[9] Bu konular için bkz. Ebû Mihnef, s. 11-16; Dîneverî, s. 210-212; Belâzurî, Ensâb, V, 316-318. 368; Taberî, V, 338-341, 381; İbn A'sem, III, 9-11, 21, 25; Nüveyrî, XX, 377-381; İbn Kesîr, VIII, 158, 162.

[10] Işş, s. 166. Bu konuda farklı değerlendirmeler ve Hz.Hüseyin'in siyasi fonksiyonu için bkz. Varol, s. 275-278.

[11] Bkz. İbn Hıbbân, es-Sîratu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ, Thk. Aziz Bek vd., I.bsk., Beyrut, 1987, s. 55.

[12] Ebû Mihnef, s. 17; Dîneverî, s. 212; Taberî, V, 352; İbn A'sem, III, 29-30, 31-33; İbn Kesîr, VIII, 151. Ayrıca Kûfelilerin Ebû Abdullah el-Cedelî başkanlığında bir heyet gönderdikleri de rivayet edilmektedir. Bkz. Ebu'l-Ferac el-İsfahânî, Makâtilü't-Tâlibiyyîn, Şerh ve Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, Trs., s. 95.

şehirden çıkaracaklarını ifade ettiler.[13]

Burada bir hususa kısaca işaret etmek istiyoruz. Kûfelilerin gönderdikleri mektuplarda, mescide gitmedikleri ve valinin arkasında cemaatle namaz kılmadıkları ifadesi üzerinde duran Ukaylî, onların bu sözlerinde samimi olmadıkları kanaatini taşımaktadır. Zira ona göre Kûfeliler, Ubeydullah şehre vali olarak geldiği zaman halkı mescitte toplanmaya çağırdığında buna uyarak mescitte toplanmışlar ve yeni vali onlara bir konuşma yapmıştır.[14] Buna göre Kûfeliler hem mescide gelmedikleri konusunda ve hem de Hüseyin'e verdikleri sözlerde samimi değillerdi. Nitekim daha sonraki devrede Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye çağıranların, onu yalnız bırakmaları, bu konuda samimi olmadıklarını ortaya koyacaktır.

Kanaatimize göre ilk etapta bu konuya bir başka açıdan da bakılabilir. Öncelikle bu çağrıyı yapan yeni validir. Kûfeliler, en azından gerek yeni vali hakkında ve gerekse de Basra'daki icraati ve özellikle kendisine ve iktidara karşı ayaklanan Hâricîler'e karşı ortaya koyduğu mücâdele konusunda bilgi sahibi olmalıdırlar. Bu sebeple yeni valiyle daha ilk başta ters düşmemek ve ona karşı tavırlarını belirleyebilmek için, düşünceleri ve takip edeceği siyaseti hakkında fikir edinmeleri yararlarına olabilirdi. Bu sebeple, Ubeydullah'ın çağrısına uymuş olmaları muhtemeldir. Ancak, her iki durumda da tartışma götürmeyen husus, Kûfeliler'in sonunda Hz. Hüseyin'i desteksiz ve yardımsız bırakmış olmalarıdır.

Kûfe'den gönderilen ve bir anlatıma göre iki heybe dolusu olan mektuplar[15] üzerine Hz. Hüseyin, öncelikle durumu yerinde inceletmek, destek sağlamak ve kendi adına biat almak üzere amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderdiği görülmektedir.[16] Burada Müslim'in Kûfe'ye hareketi ve buradaki faaliyetlerinin, Kerbelâ sürecinde Ubeydullah'ın, Kûfe'ye vali olarak tayinini zorunlu hale getiren bir

[13] İbn Kuteybe. İmâme. II, 4; Belazurî, Ensâb, V, 369; Dîneverî, s. 212; Taberî, V, 352. Wellhausen'e göre Kûfeliler ondan, yanlarına gelmesini ve kendilerinin başında Emevî hâkimiyetine karşı ayaklanmasını talep etmişlerdir. (Muhalefet Partileri, s. 98). Kûfelilerin Muâviye döneminde de Hüseyin'i davet ettikleri, ancak onun bunu kabul etmediği de bilinmektedir. Bkz. Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 5; İbn Kesîr, VIII, 161; es-Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, Thk. İbrahim Salih, 1.bsk., Beyrut, Trs., s. 243.

[14] Ömer Süleyman el-Ukaylî, "Vak'atu Kerbelâ", Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb, Câmiatu'l-Melik Suûd, Cilt: 13, Sayı: 2, Riyâd, 1986, s. 464.

[15] Bkz. Dîneverî, s. 212. Demircan, bu konudaki rivayeti mübalağalı bulmaktadır.(İktidar Mücâdelesi,s.183).

[16] Ebû Mıhnef, s. 19; Halîfe, s. 176; Taberî, V, 347; İbn A'sem, III, 36; İbn Kesîr, VIII, 152. Bu arada, Müslim'in gönderilmesinden önce Kûfelilerin, 100.000 kişinin Hüseyin'le birlikte olduğuna dair haber gönderdikleri de rivayet edilmektedir. Bkz. Taberî, V, 391; İbn Kesîr, VIII, 170. Ancak oldukça mübalağalı bir rivayettir

gelişme olduğunu ifade etmek gerekiyor.

3. Müslim b. Akîl'in Kûfe'deki Faaliyetleri ve Yezîd'in Haberdar Edilmesi

Hz. Hüseyin tarafından Kûfe'ye gönderilen Müslim, tercih edilen görüşe göre başlangıçta Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafî'nin evinde çalışmalarına başladı.[17]

Daha sonra Hâni b. Urve'nin evine yerleşen Müslim, Kûfe'de çok sayıda insandan Hz. Hüseyin adına biat almıştır. Bunların sayısı konusunda da farklı rivayetler bulunmaktadır.[18] Bu rivayetlerde belirtilen sayılardaki farklılık ve mübalağaya rağmen[19], kesin olan husus, Müslim'in faaliyetleri sonunda çok sayıda Kûfeli'den Hz. Hüseyin adına biat almayı başarmış olmasıdır.

Kûfe'de Müslim bu şekilde faaliyet gösterirken vali olarak Nu'mân b. Beşîr bulunuyordu. Kaynakların ifadesine göre Nu'mân halim selim, ibadete düşkün ve sulh taraftarıydı.[20]

Müslim'in faaliyetlerinden ve ona biat edenlerin sayısının arttığından haberdar olan Nu'mân, bu durum karşısında nasıl bir yol izleyeceğini Kûfe'de yaptığı konuşmasıyla açıklamıştır. Bu konuşmasında Nu'mân'ın, insanları fitne ve ayrılıktan uzak kalmaya çağırdığı görülmektedir. Ayrıca sadece yaptıkları biatten dönerek halifeye karşı muhalefet edip kendisiyle savaşanlara karşı kendisinin de silahla karşılık vereceğini ifade etmiştir. Hatta bu sebeple hiç kimse ona yardım etmeyip, desteksiz bırakşa da, bunun dışında bir yol izlemeyeceğini belirtmiştir. Ve bu konudaki kararlılığını, bu konuşmasından sonra kendisine yapılan bir itiraz münasebetiyle yeniden ifade etmiştir. Zira Ümeyye oğullarının antlaşmalısı olan Abdullah b. Müslim b. Saîd el-Hadramî, bu durumu ancak kaba kuvvetin düzeltebileceğini ve valinin bu sözlerinin ise mustad'afların (güçsüz ve zayıfların) görüşü olduğu itirazında

[17] Belâzurî, Ensâb, VI, 376; İbn A'sem, III, 38; İbn Hıbbân, s. 556; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 22; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 99. Bu konudaki diğer değerlendirmeler için bkz. Ukaylî, s. 465; Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 189.

[18] Biat edenler 12.000 kişidir. (Taberî, V, 347-348; Mes'ûdî, Murûc, III, 64; Işş. s. 167). Bazılarına göre bunların sayısı 18.000 dir. (Dîneverî, s. 217; İbn Kesîr, VIII, 152). Kimilerine göre ise 20.000 den (İbn A'sem, III, 46) veya 30.000 den fazladır. (İbn Kuteybe, İmâme, II, 4; İbn Abdi Rabbih, IV, 378). Diğer taraftan İbnü'l-Verdî'nin naklettiğine göre, 30.000 veya 28.000 kişiden biat almıştır. (İbnü'l-Verdî, Târîhu İbni'l-Verdî, I.bsk., Beyrut, 1996, I, 163). M.Öz ise, "kısa zamanda 12-30.000 arasında bir sayıya ulaşan topluluk, Hz.Hüseyin adına kendisine biat etti" demektedir (Mustafa Öz, "Hâni' b. Urve" DİA, İstanbul, 1997, s. 33). Bütün bunlardan oldukça farklı bir rivayete göre, biat edenlerin sayısı, 80.000 dir. Bkz. Ebû Mihnef, s. 20.

[19] Hatta Ukaylî'ye göre sayıyı fazla gösteren bizzat Müslim'dir. Bkz. "Vak'atu Kerbelâ" s. 470-471.

[20] Dîneverî, s. 213; Taberî, V, 356; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 22.

bulunmuştur. Buna karşılık Nu'mân, Allah'a itaat eden bir mustad'af olmayı, Allah'a isyan eden bir azîz olmaya tercih ettiğini beyan ederek konuşmasını bitirmiştir.[21]

Kûfe valisinin bu tavrı, valiliğinin sona ermesine yol açtı. Zira Müslim'in Kûfe'deki faaliyetleri ve bunun karşısında Nu'mân'ın tercih ettiği yol, valiye itiraz eden Abdullah b. Müslim tarafından Halife Yezîd'e bildirilmiştir. Abdullah b. Müslim, valinin pasif davrandığını[22] ve şayet Kûfe'ye ihtiyacı varsa, buraya güçlü bir vali tayin etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Hatta Umâre b. Velîd b. Ukbe ve Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas da aynı anlamda Yezîd'e mektup yazmıştır.[23]

İşte bu noktada Ubeydullah'ın Kûfe valiliği gerçekleşecektir. Bu haberler karşısında Yezîd'in, Kûfe'deki duruma hakim olacak, güçlü bir vali arayışına girerek, bu konuda istişareler yaptığı görülmektedir.

II. UBEYDULLAH B. ZİYÂD'IN KÛFE'YE TAYİN EDİLMESİ VE KÛFE'DE MEYDANA GELEN ÖNEMLİ HADİSELER

Araştırmamızın bu kısmında Ubeydullah'ın Kûfe'ye vali olarak tayin edilmesinden başlayarak, Kerbelâ öncesinde meydana gelen olaylar ve Ubeydullah'ın faaliyetleri, Hâni b. Urve ve Müslim b. Akîl ile mücâdelesi üzerinde duracağız.

1. Yezîd b. Muâviye'nin İstişaresi ve Ubeydullah b. Ziyâd'ı Kûfe'ye Vali Tayin Etme Kararı

Kûfe'den gelen bu haberler üzerine Yezîd, Sercûn b. Mansur ile istişare etti. Zira Muâviye'nin divan kâtipliğini de yapan Sercûn, Yezîd döneminde aynı görevi sürdüren[24] ve aynı zamanda onun dostu[25] olan bir kimseydi. İstişare sırasında Sercûn'un Ubeydullah'ı teklif ettiği ilk

[21] Nu'mân'ın bu konuşması için bkz. Taberî, V, 355-356; İbn A'sem, III, 39; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 22; Nüveyrî, XX, 387-388; İbn Kesîr, VIII, 152.

[22] Ukaylî, bu konuda farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre Müslim b. Akîl konusunda Nu'mân'ın yumuşak ve gevşek davranması, onun zaafiyetinden veya idari yetersizliğinden kaynaklanmıyordu. Bu tür tavır, Emevî valilerinin çoğunda görülmektedir. Zira onlar, herhangi bir duyumdan ziyade, hareketin açık bir ayaklanma ve isyan şeklini alması durumunda sert tedbirler almaktaydılar. ("Vak'atu Kerbelâ" s. 465-466). Bu yaklaşıma göre Nu'mân'ın bu şekilde davranması tabiidir. Zira mevcut yönetime karşı açıktan bir başkaldırı söz konusu değildir. Ancak durum ne olursa olsun, Yiğit'in de işaret ettiği gibi Müslim, barış sever vali Nu'mân'ın bu müsamahasından faydalanarak Hz.Hüseyin adına halktan biat aldı ve Hüseyin'i Kûfe'ye çağırdı. Bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler" DİA. İstanbul, 1995, XI, 90.

[23] Dînevernî, s. 214; Taberî, V, 356; İbn A'sem, III, 40; İbn Kesîr, VIII, 152. İbn Hacer, isim vermeden sadece bir kişinin mektup yazdığını kaydetmektedir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, 1.bsk., Kahire, 1328, I, 333.

[24] İbn Abdi Rabbih, IV, 164, 169; Cahşiyârî, s. 24; Sûlî, s. 200

[25] Belâzurî, Ensâb, V, 407

aşamada Yezîd'in, "Onda hayır yoktur." dediği görülmektedir.[26] Zira rivayetlere göre Yezîd, Ubeydullah'a kızgın ve onu sevmediği gibi, Basra valiliğinden de azletmek istiyordu.[27] Ancak burada dikkat çeken nokta, Yezîd'in Ubeydullah'a karşı bu tavrı ve onu azletme sebebi konusundaki rivayetlerde herhangi bir sebebin zikredilmemiş olmasıdır.

Yezîd'in bu tavrı karşısında Sercûn, "Şayet baban Muâviye dirilseydi,"[28] veya "Şu anda hayatta olsaydı"[29] onun dediğini yapar mıydın? diye sorduğunda Yezîd, "Evet." diyerek cevap vermiştir.[30] Bunun üzerine Sercûn, Muâviye'nin mührünü taşıyan ve Ubeydullah'ın Kûfe'ye vali tayin edildiğini gösteren resmî belgeyi Yezîd'e verdi. Bu arada, Yezîd'in Ubeydullah'a kızgın olduğunu bildiği için bu durumdan kendisini haberdar etmediğini de ifade etmekten geri kalmadı.[31] Arkasından da Ubeydullah dışında hiçbir valinin Kûfe'yi idare edemeyeceğini ve bu konudaki tavsiyesini kabul etmesini söylemiştir.[32] İşte bu istişare sonunda[33] Yezîd, Ubeydullah'ı Kûfe'ye vali tayin etti.

Buna göre Ubeydullah'ın Kûfe'ye vali tayin edilmesinde Sercûn, Muâviye'nin bu konudaki bir emrini gündeme getirerek önemli rol oynamıştır. Bu noktada Sercûn ile Ubeydullah arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusu hatıra gelebilir. Ancak bu konuda bir şey söylemek mümkün değildir.

Diğer taraftan Sercûn'un, bizzat Muâviye'nin Ubeydullah'ı, Basra valiliğinin yanısıra Kûfe'ye da vali olarak tayin ettiğini, kendisinin ileri sürdüğü gerekçe ile gecikerek haber vermesi de önem arz etmektedir. Böyle bir tayin mümkün müdür? Yoksa Yezîd bu konuda sadece Sercûn'un tavsiyesine mi uymuştur?[34]

Muâviye dönemindeki gelişmelere bakıldığında bu tayinin mümkün olduğu sonucu çıkarılabilir. Zira Muâviye, Ubeydullah'ın Horasan'a tayiniyle başlayan valiliğini ve Basra'da Hâricîler'e karşı ortaya koyduğu mücâdele ile elde ettiği başarıyı yakından takip etmiştir. Bu

[26] Bkz. 24 ve 25. dipnotta zikredilen yerler.
[27] Taberî, V. 348, 352; İbn Kesîr, VIII, 152.
[28] Taberî, V. 356; Nüveyrî, XX, 388.
[29] İbn Kesîr, VIII, 152.
[30] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 23.
[31] Belâzurî, Ensâb, V, 407; Cahşiyârî, s. 31
[32] Taberî, V, 348; İbn Kesîr, VIII, 152.
[33] Yezîd'in bu istişareyi Şamlılarla yaptığı ve onların divanda yazılı olan ahde göre Ubeydullah'ın İrâkeyn, yani Basra-Kûfe valisi olduğunu ve onu Kûfe'ye tayin etmesini söyledikleri de rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 4; İbn Abdi Rabbih, IV, 377-378.
[34] Nitekim Demircan bu görüştedir. Ona göre, Yezîd'e bu konuda nasihat edilmiş; o da bu nasihati yerine getirmiştir. (İktidar Mücâdelesi, s. 192). Diğer taraftan Nebih Âkil, Yezîd'in Sercûn ile istişaresinden dahi bahsetmemektedir. (Hilâfetu Benî Ümeyye, s. 102). Buna karşılık İşş. hem bu istişareye ve hem de Muâviye'nin tayinine işaret etmektedir. Bkz. ed-Devletü'l-Ümeviyye, s. 169.

arada, daha önce işaret edildiği gibi, Muâviye hayatta iken Kûfelilerin Hz. Hüseyin'i davet ettiği bilinmektedir. Bu sebeple de, bize öyle geliyor ki Muâviye, hilafet konusunda Yezîd'i Hz. Hüseyin'e karşı ikaz ederken; Kûfe'de oluşabilecek bir muhalefetin önüne geçmek üzere, muhâliflerle mücâdelede başarı grafiği hayli yüksek olan Ubeydullah'ın Kûfe'ye tayinini de kararlaştırmıştır. Ancak bu dönemde Basra'da Hâricîler'le mücâdele henüz sona ermemiştir ve Ubeydullah'ın Kûfe'ye hareketinden önce Basra'daki asayişi tam olarak sağlaması gerekmektedir. Fakat bu esnada Muâviye vefat ettiği için, bu tayin fiilî olarak gerçekleşememiştir.

Muâviye döneminde de divan kâtipliği görevini ifa eden ve devlet kademesinde halifenin en yakın elemanı olarak devlet işlerinden haberdar olan Sercûn'un, Ubeydullah'ın valiliği hakkında bilgi ve fikir sahibi olması gayet tabiidir. Bu sebeple, Muâviye döneminde Emevîler ve iktidar açısından Basra'da başarılı bir idareyi gerçekleştiren Ubeydullah, bu kritik dönemde Kûfe'de başarılı olmaya en yakın olan isimdir.

2. Hz. Hüseyin'in Basra'daki Taraftarlarıyla İlişkisi ve Ubeydullah b. Ziyâd

Ubeydullah Kûfe'ye vali olarak tayin edilip henüz Basra'dan ayrılmadan önce, Hz. Hüseyin'in Basra'daki taraftarlarına da mektup gönderdiği görülmektedir.

Bir başka ifadeyle Hz. Hüseyin, Müslim'i Kûfe'ye göndermesinin yanısıra, Basra'daki taraftarlarıyla da temasa geçmiştir. Bu amaçla azatlısı Selman[35] ile onların ileri gelenlerine gönderdiği mektupla kendilerine destek olmalarını isteyerek, birlikte hakkı yüceltip bid'atleri yok etmeyi teklif etmiştir.[36]

Münzir b. Cârûd, Hz. Hüseyin'in mektup gönderdiği kimseler arasında yer almaktaydı. Diğerleri[37] bunu gizledikleri halde, Münzir mektuptan ve muhtevasından Ubeydullah'a bahsetmiştir. Zira, bir anlatıma göre Münzir'in kızı, Ubeydullah ile evliydi.[38]

[35] İsminin Süleyman olduğu da rivayet edilmektedir. Bkz. Taberî, V, 358; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 357

[36] Dîneverî, s. 214; Taberî, V, 357;

[37] Hz.Hüseyin'in mektubuna muhatap olan diğer isimler Ahnef b. Kays, Mâlik b. Misma', Kays b. Heysem, Mes'ud b. Amr ve Amr b. Ubeydullah b. Ma'mer'dir. Bkz. Taberî, V, 357.

[38] Dîneverî, s. 214. İbn A'sem, ismini Hurme şeklinde vermektedir. (Fütûh, III, 42). Ebû Mihnef'in rivayetine göre, Münzir'in kızı evli değil ancak onu seviyordu. (Maktel, s. 23). Bu sebeple Münzir, mektubu haber vermiştir.

Münzir'in söz konusu mektuptan Ubeydullah'a bilgi vermesinin sebebi olarak, aralarındaki bu ilişkiden başka bir başka gerekçeden daha bahsedilmektedir. Buna göre Münzir, bunu Ubeydullah'ın bir hilesi zannetmiş[39] veya onun bir tuzağı olmasından korkmuştur.[40] Ancak bunun böyle olmadığı ortaya çıkacaktır. Zira Münzir'in haberi üzerine Ubeydullah, mektubu getiren elçiyi yakalatmış ve öldürtmüştür.[41]

Böylelikle Hz. Hüseyin'in Basra'ya gönderdiği elçiyi Ubeydullah, Basra'dan ayrılıp Kûfe'ye hareket etmeden önce yakalayıp öldürmüştür. Bu sebeple, Hz. Hüseyin'in Basra'daki taraftarlarının kendisini desteklemeleri zorlaşmıştır. Zira Ubeydullah, bu olaydan sonra ve Basra'dan ayrılmadan önce yaptığı konuşmada, bu konuda en küçük bir harekete dahi göz yumulmayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.

3. Ubeydullah b. Ziyâd'a Kûfe'ye Vali Tayin Edildiğinin Bildirilmesi ve Kûfe'ye Hareketinden Önce Basra'da Yaptığı Konuşma

Yezîd yaptığı istişareden sonra aldığı kararı, yani Kûfe'ye vali tayin edildiğini, elçisi Müslim b. Amr el-Bâhilî aracılığıyla Ubeydullah'a bildirdi.[42] Ve hemen Kûfe'ye hareket etmesini istedi.[43] Bu arada gönderdiği mektubunda, Müslim b. Akîl hakkındaki emirlerini de belirtmiştir. Buna göre Ubeydullah, Müslim'i etkisiz hale getirecek ve öldürecek[44], ayrıca Müslim'in başını kendisine gönderecekti. Yezîd bu konuda başarısızlık anlamında hiçbir mazeretin kabul edilmeyeceğini de hatırlatarak[45], meselenin önemine dikkat çekmiştir.

Burada konumuz açısından açıklığa kavuşturulması gereken husus, bu sırada Yezîd'in yeni valisi Ubeydullah'a, Hz. Hüseyin hakkında bir emir verip vermediğidir.

Bu konudaki rivayetlere göre Yezîd, Ubeydullah'tan ayrıca Hz. Hüseyin'i öldürmesini istemiştir. Hatta bu konuda Ubeydullah'ı, emrini yerine getirmeyip onu öldürmediği takdirde, babası Ziyâd'ın nesebine

[39] Taberî, V, 357; İbn Kesîr, VIII, 158.
[40] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 23.
[41] Dîneverî, s. 214; İbn Kesîr, VIII, 158. Diğer taraftan elçiyi Münzir'in getirip Ubeydullah'a teslim ettiği de rivayet edilmiştir. Bkz. Taberî, V, 358; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 23.
[42] Ebû Mihnef, s. 22; Dîneverî, s. 214; Taberî, V, 357; İbn A'sem, III, 42. Ukaylî'ye göre Müslim, Basra'dan Şam'a ziyaretiçin gelmişti. ("Vak'atu Kerbelâ", s. 466).
[43] Zehebî, Siyer, III, 299.
[44] Dîneverî, s. 214; Taberî, V, 357; İbn Hıbbân, s. 556; İbn Kesîr, VIII, 152.
[45] İbn A'sem, III, 4. Konuya Emevî-Hâşimî ilişkileri açısından bakan Sarıçam, Müslim b. Akîl'in öldürülmesi ile ilgili emirleri, Yezîd'in her ne pahasına olursa olsun Benû Hâşim ve taraftarlarının hakkından gelmesi için yeni valiye yetki vermesi anlamında değerlendirmektedir. Bkz. İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar, Ankara, 1997, s. 314.

döndürülmekle tehdit etmiştir.[46] Diğer taraftan buna dair Ebû Mihnef'in rivayetine göre Ubeydullah'a, Müslim'i öldürüp başını kendisine göndermesinin yanısıra, ayrıca Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan kimseyi sağ bırakmamasını da emretmiştir.[47] Buna göre Hz. Hüseyin de öldürülecek kimseler arasında yer almaktadır. Ancak bize göre bu safhada Yezîd'in böyle bir emir vermesi şüpheli gözükmektedir.

Halife Yezîd'in gönderdiği elçiden Kûfe'ye vali tayin edildiğini öğrenen Ubeydullah, Yezîd'in emri gereğince Kûfe'ye gitmek üzere hemen hazırlıklara başladı. Ancak Basra'dan ayrılmadan önce, Basralılara hitaben, onları sert bir dille ikâz ettiği aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Allah'a yemin ederim ki, benim için zorluk söz konusu olamaz. Bana dağılmış ve parçalanmışların gürültüsü tesir edemez. Bana düşmanlık edenden intikam alırım. Benimle savaşana karşı bir zehir olurum ve sizin hakkınızdan gelirim. Ey Basralılar! Mü'minlerin Emiri beni Kûfe'ye tayin etmiş bulunuyor. Sabah erkenden oraya gidiyorum. Yerime kardeşim Osman b. Ziyâd b. Ebî Süfyan'ı vekil bırakıyorum. Karışıklık çıkarmaktan sakının. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, sizden herhangi birinizin karışıklık çıkardığı haberini alırsam onu da, onu tanıyanı da, onun dostunu da öldüreceğim. En yakını en uzaktakinden sorumlu tutacağım ki, bana kulak veresiniz ve aranızda hiçbir muhalif ve ayrılıkçı kalmasın. Ben Ziyâd'ın oğluyum, çakıllar üzerinde yürüyen kişiler arasında bir tek ben ona benziyorum. Ne bir dayıya ve ne de bir amca oğluna benzeyerek ondan uzaklaşmadım."[48]

Görüldüğü gibi, Basra halkına verilen bir ultimatom niteliğinde olan[49] bu konuşma, olabilecekler konusunda kesin bir kararlılık göstergesi olup, ikâzlar ve daha da ötesi tehditler taşımaktadır. Ubeydullah'ın şahsiyeti ve idarecilik yönü hakkında da fikir veren bu konuşma, aynı zamanda bundan sonraki gelişmelere ışık tutacak niteliktedir.

4. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan Ayrılışı ve Kûfe'ye Gelişi

Ubeydullah, Yezîd'in mektubunu alınca hemen ertesi gün yola

[46] Bkz. Ya'kûbî, II, 242.

[47] Maktel, s. 22. Ancak Demircan bu rivayeti tenkit etmektedir. Ona göre bu rivayetin Şiiler tarafından uydurulduğu ortadadır. Zira Yezîd Ubeydullah'a böyle bir emir verdiyse, valinin bunu ifşa ettiği düşünülmeyeceğine göre, bu nasıl öğrenilmiştir? (İktidar Mücâdelesi, s. 193).

[48] Taberî, V, 358. Ayrıca bazı kelime farklılıklarıyla bkz. Dîneverî, s. 214; İbn A'sem, III, 43; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 23-24; Nüveyrî, XX, 389; İbn Kesîr, VIII, 158.

[49] Nitekim Köksal, bu konuşmayı "İbn-i Ziyad'ın Basralılara Ültimatomu" başlığı altında vermektedir Bkz Kerbela Faciası, s. 39.

çıkmak üzere hazırlıklara başlanmasını emretti. Hazırlıkların tamamlanmasından ve ayrılmadan bir gün önce Basra'daki konuşmasını yaptıktan sonra, beraberindekilerle birlikte Basra'dan Kûfe'ye doğru yola çıktı.

Ubeydullah'ın Kûfe'ye yalnız gitmediği görülmektedir. Bu konudaki rivayetlere göre Ubeydullah, yola çıkmadan önce aralarında Basra'nın önde gelenlerinin de bulunduğu beş yüz kişiyi seçti[50], aile efradını ve emrindeki elemanları da yanına aldı.[51] Ubeydullah ile birlikte Kûfe'ye doğru yola çıkan Basra'nın önde gelenleri arasında isimleri zikredilenler Münzir b. Cârûd, Müslim b. Amr el-Bâhilî, Şerîk b. A'ver el-Hârisî ve Abdullah b. Hâris b. Nevfel'dir.[52]

Ubeydullah'ın, kendileriyle birlikte yola çıktığı ifade edilen bu şahısların durum ve yolculuk sırasındaki tavırları hakkında farklı rivayetler söz konusudur.

Buna göre, Hz. Hüseyin taraftarı olan Şerîk b. A'ver ve arkasından da Abdullah b. Hâris, kafile Basra'dan ayrıldıktan ve henüz Kâdisiyye'ye gelmeden önce yolda taraftarlarıyla birlikte Ubeydullah'tan ayrıldılar.[53] Ayrılmaların sebebi olarak da, Ubeydullah'ın Kûfe'ye varışını geciktirmek istemeleri gösterilir. Zira bu şekilde Hz. Hüseyin'in Ubeydullah'tan önce Kûfe'ye ulaşması mümkün olacaktı. Ancak Ubeydullah onların bu hareketini dikkate almamış ve yoluna devam etmiştir.[54]

Buna karşılık, Şerîk'in ayrılmayıp Ubeydullah'la birlikte Kûfe'ye geldiği[55] ve Hâni b. Urve'nin evine yerleştiği de haber verilmektedir.[56] Ayrıca Ubeydullah'ın Kûfe'ye gelişinden sonra maruz kaldığı suikast teşebbüsünde Şerîk'in adı da geçmektedir.[57] Diğer taraftan aynıdevrede Ubeydullah'tan ayrıldığı belirtilen Mihran'ın da, Hâni'nin evinde Ubeydullah'a yapılmak istenen suikast esnasında hazır bulunduğu ve Ubeydullah'ı ikaz ettiği belirtilmektedir.[58]

Bu durumda, Şerîk ve Mihran'ın tavrıyla ilgili bu rivayetlere ih-

[50] Taberî, V, 359. Bu hususa İbnü'l-Esîr, "Ubeydullah'ın beş yüz kişiyle yola çıktığı söylenmiştir" şeklinde işaret etmektedir. (Kâmil, IV, 24).
[51] İbn A'sem, III, 43; Taberî, V, 357; Mes'ûdî, Murûc, III, 66.
[52] Bkz. Ebû Mihnef, s. 23; Dîneverî, s. 214; Taberî, Târîh, V, 358; İsfahânî, Makâtil, s. 96.
[53] Taberî, V, 359. Ayrıca bkz. İbn A'sem, III, 49. Bu arada Kâdisiyye'ye gelindiğinde, Ubeydullah'ın adamlarından olan Mihran'ın ayrıldığı da ifade edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 24.
[54] Taberî, V, 359; Nüveyrî, XX, 389. Hatta bu noktada Ubeydullah'ın bunu bilinçli olarak yaptığı da söylenebilir. Muhtemelen onların maksadını anlamış, bu sebeple zaman kaybetmeden Kûfe'ye varmak istediğinden, onlarla ilgilenmemiştir. Bkz. İbnül-Esîr, Kâmil, IV, 24.
[55] İsfahânî, Makâtil, s. 96.
[56] İbn Manzûr, XXVII, 59.
[57] Bkz. Taberî, V, 363.
[58] Bkz. İbn Kesîr, VIII, 153.

tiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Böyle bir ayrılma olayı ya meydana gelmemiş veya ayrılmışlar, ancak sonradan Kûfe'ye gelmişlerdir. Nitekim Demircan da Şerîk'in ayrıldığına dair rivayete şüpheyle bakmaktadır. Zira ona göre, bu kabul edildiği takdirde, Ubeydullah'ın Kûfe'ye muhalifleriyle beraber gitmek gibi tehlikeli bir yolculuğa giriştiği kabul edilmiş olur. O halde onlardan kimse Ubeydullah'ı terk etmemiştir.[59] Ancak kanaatimize göre bu durumda, muhalif olarak kabul edilmeyen Şerîk'in, hastalığı sırasında kendisini ziyarete gelen Ubeydullah'ı öldürmek üzere Müslim b. Akîl'î teşviki ve onunla işbirliğini izah etmek güçleşmektedir.

Bu arada yolculuğun sonunda Ubeydullah'ın Kûfe'ye girişi esnasında yanında olanların sayısı konusunda da farklı rakamlar verilmektedir. Buna göre yanında on küsûr[60], on iki[61], on yedi[62] veya on dokuz[63] kişi bulunmaktaydı. Diğer taraftan onun tek başına Kûfe'ye girdiği de rivayet edilmektedir.[64] Ancak bunu kabul etmek mümkün gözükmüyor. Gerçi Demircan, yolda Ubeydullah'tan ayrılmaları reddedip, onun Kûfe'ye tek başına girişini kabul etmektedir. Bu durumumu da, Ubeydullah'ın aldığı bir tedbir olarak değerlendirmektedir. Ona göre şehre tek başına girişi, güvenlik ve istihbarat amacını taşımaktadır. Böylece hem kendisine karşı meydana gelebilecek olası bir saldırıdan korunmuş olacak ve hem de halkın durumunu, Müslim'e olan desteklerini yakından müşahede edebilecekti.[65] Fakat bundan sonraki başlıkta ele alınacağı gibi, Ubeydullah'ı Hz. Hüseyin zannederek etrafında toplananları Müslim b. Amr, ikaz edip dağıtmıştır. Bu durumda Ubeydullah, Kûfe'ye yalnız girmemiştir. Bir başka ifadeyle, hayli kalabalık bir toplulukla başlayan Basra-Kûfe yolculuğu, maiyyetinin ve aile efradının meydana getirdiği az sayıda bir insan grubuyla son bulmuştur.

5. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kûfe'de Karşılanışı ve Kûfe'de Yaptığı Konuşma

Ubeydullah'ın Kûfe'ye girişi, bu sırada üzerindeki kıyafeti ve Kûfeliler tarafından karşılanışı kaynaklarda ele alınmıştır.

Buna göre Ubeydullah şehre, yüzünü örtmüş bir halde[66] ve ba-

[59] İktidar Mücâdelesi, s. 194-195.
[60] Taberî, V, 358.
[61] Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 10.
[62] İbn Kesîr, VIII, 153.
[63] Köksal, s. 40.
[64] Taberî, V, 359; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 24; Nüveyrî, XX, 389.
[65] İktidar Mücâdelesi, s. 194-195.
[66] Dîneverî, s. 214; Taberî, V, 358; İsfahânî, Makâtil, s. 96. Ebû Mihnef'in rivayetine göre, Ubeydullah, Hz.Hüseyin gibi yüzünü örtmüştür. (Maktel, s, 23)

şında siyah bir sarık ile[67] girdi. Kûfeliler tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Ancak bunun sebebi, onu Hz. Hüseyin zannetmeleriydi. Zira Kûfe halkı, onun şehirlerine doğru geldiği haberini almış[68] ve bu sebeple de gelişini beklemekteydiler.[69] Diğer taraftan, Müslim b. Akîl'in Hz. Hüseyin'i davetinin, Ubeydullah'ın Kûfe'ye gelişinden sonra gerçekleştiği haberi[70] de dikkate alındığında Kûfeliler, her ne kadar bir rivayette onun Hüseyin olduğunda şüphe etmediler[71] deniliyorsa da, yüzünü göremedikleri şahsa, onu Hz. Hüseyin zannederek sevgi göstermişlerdir.

Ubeydullah insanların önünden geçerken onlara mutlaka selam veriyordu.[72] Buna mukabil insanlar da selamına mukabelede bulunarak, "Hoş geldin, Ey Allah'ın Rasûlü'nün torunu!" demekteydiler.[73] İşte bu noktada Ubeydullah'ın, insanların Hz. Hüseyin'e karşı duydukları bu sevgi ve ilgiden memnun kalmadığı görülmektedir.[74]

Ubeydullah'ın etrafındaki insanların sayısının gittikçe arttığını gören ve bu sırada Ubeydullah'a eşlik eden Müslim b. Amr, onlara geri çekilmelerini, zira gelenin vali Ubeydullah b. Ziyâd olduğunu söyledi. Bunun üzerine Kûfeliler, büyük bir üzüntü içinde onun etrafından dağıldılar.[75]

Kısacası Ubeydullah Kûfe'ye yüzü kapalı bir halde girmiştir. Onu Hz. Hüseyin zanneden Kûfeliler, büyük bir sevinçle karşılamış; ancak gelenin Ubeydullah olduğunu öğrendikleri zaman büyük bir hayal kırıklığına uğrayıp dağılmışlardır.

Bu sırada Basra valisi Nu'mân b. Beşîr'in tavrı da dikkat çekicidir. Tıpkı Kûfeliler gibi gelen şahsın Hz. Hüseyin olduğunu zanneden

[67] Taberî, V, 358; Mes'ûdî, Murûc, III, 66; İsfahânî, Makâtil, s. 96. İbn Kesîr'in anlatımına göre Ubeydullah, "başını siyah bir örtü ile örterek" girmiştir, (Bidâye, VIII, 153), Taberî'nin bir diğer rivayetine göre de Ubeydullah, Kâdisiye'de konaklandığında Yemen işi parçalı bir elbise giymiş ve yine Yemen işi bir bez ile başını sarmıştır. (Târîh, V, 359). İbn A'sem'e göre Ubeydullah aynı zamanda kılıç ve yayını kuşanmış, eline de kadîbini almıştır. (Fütûh, III, 44).

[68] Taberî, V, 358.

[69] Dîneverî, s. 215; Taberî, V, 58. Bir diğer anlatıma göre o gün Cuma idi ve mescitten çıkan Kûfeliler, Hz.Hüseyin'in gelişini beklemekteydi. (Ebû Mihnef, s. 23).

[70] Bkz. Taberî, V. 348.

[71] Taberî, V, 359.

[72] Bir diğer rivayete göre onlarla hiç konuşmuyordu. (İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 24; Nüveyrî, XX, 390). Sadece elindeki kadîb ile selamlıyordu. (Ebû Mihnef, s. 23).

[73] Hatta, "Seni bize gönderen Allah'a hamd olsun" diyerek onun el ve ayaklarını öptükleri de rivayet edilmektedir. (Zehebî, Siyer, III, 299) İbn Manzûr'un anlatımına göre, Kûfelilerin bu hareketi, Ubeydullah'ın Kûfe Mescidine gidişi sırasında olmuştur. Bkz. Muhtasar, XXVII, 58.

[74] Dîneverî, s. 215; Taberî, V, 348, 358; İsfahânî, Makâtil, s. 96; İbn Kesîr, VIII, 153. Ancak Wellhausen'e göre, Ubeydullah, bundan dolayı herhangi bir hoşnutsuzluk duymamıştır. Zira böyle olmasını kendi istemiştir. (Muhalefet Partileri, s. 99).

[75] Taberî, V, 358; İbn Kesîr, VIII, 153. Bir diğer rivayette Ubeydullah'ı taşladıkları ifade edilmektedir. Bkz. Mes'ûdî, Murûc, III, 67

vali, makamını korumak istercesine konağına çekilip, kapısını da kapatmıştır. Ancak aralarında geçen kısa bir konuşmadan sonra gelenin yeni vali olduğu anlaşıldı ve Ubeydullah da valilik konağına girmeye muvaffak oldu.[76]

Kûfe'de valilik görevine başlayan Ubeydullah'ın ilk icraatı olarak üzerinde durulması gereken konu, Kûfe'ye geldiği gün[77] Kûfe Mescidi'nde yaptığı konuşmadır. Ubeydullah, Kûfe halkına önemli mesajlar verdiği ve izleyeceği yolu ifade ettiği şu konuşmayı yapmıştır:

"Mü'minlerin Emîri beni şehrinize vali ve harac işlerinize memur tayin etti. Bana mazlum olanınıza iyilik etmeyi, yoksullarınızı doyurmayı, devlete itaat edene iyi muamele etmeyi, âsi ve fitnecilere karşı sert davranmayı emretti. Ben burada onun emrini uygulayacak, isteklerini yerine getireceğim. İyiliklerinize karşı müşfik bir baba, itaat edenlerinize karşı bir kardeş gibi davranacağım. Kılıç ve kırbacım emrimi kabul etmeyen, bana karşı çıkanların üzerinde olacaktır. Artık herkes dilediğini yapabilir."[78]

Ubeydullah, bu konuşmasının hemen arkasından halka şu ikazı da yapmıştır:

"Bana aranızda bulunan yabancıları, Mü'minlerin Emîri'nin aradığı kimseleri, aranızda Harûriyye'ye mensup olanları, fitne ve ayrılıkçıları yazıp bildireceksiniz. Onların isimlerini yazıp verenler kurtulur. İsim yazıp bildirmeyenler ise, irâfesinde[79] bulunan hiç kimsenin bize karşı olmayacağı ve isyan etmeyeceği konusunda garanti vereceklerdir. Kim böyle yapmazsa onun üzerinden himaye kalkar, kanı ve malı bize helal olur. Herhangi birinizin yanında Mü'minlerin Emîri'nin aradığı bir kimse bulunur veya onu tanıdığı halde bize bildirmezse, o kimse evinin kapısında asılacak, atiyyesi[80] kesilecek ve Umân ez-Zâre'ye sürülecektir."[81]

Ubeydullah'ın yaptığı bu konuşmada Halîfe Yezîd'den aldığı emirleri Kûfe halkına duyurduğu müşahede edilmektedir. Buna göre halkın öncelikle bilmesi gereken husus, Ubeydullah'ın icraatının, halî-

[76] Bkz. Taberî, V, 359-360; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 24; İbn Kesîr, VIII, 153. İbn A'sem, onun kin ve öfkeyle dolu bir halde valilik konağına girdiğini ifade etmektedir. Bkz. Fütûh, III, 44.

[77] Taberî, V, 358; İbn Kesîr, VIII, 153. İbn A'sem ve İbnü'l-Esîr konuşmanın ertesi gün yapıldığını rivayet etmektedir Bkz. Fütûh, III, 44; Kâmil, IV, 24.

[78] Bkz. Dîneverî, s. 215; Taberî, V, 358-359; İsfahânî, Makâtil, s. 96-97; Nüveyrî, XX, 390; İbn Kesîr, VIII, 153-154.

[79] Yani başında bir arîfin bulunduğu topluluk. Bu konuda bkz. Fahrettin Atar, "Arîf" DİA, İstanbul, 1991, III, 360.

[80] Wellhausen, "İrâfesi maaş listesinden çıkarılacak" şeklinde vermektedir. Bkz. Muhalefet Partileri, s. 100.

[81] Bkz. Taberî, V, 359; İbn Kesîr, VIII, 154

fenin istekleri doğrultusunda gerçekleşecek olmasıdır. Bu sebeple kendisine karşı gelen, aynı zamanda doğrudan halîfeye de karşı gelmiş olacaktır. Bu konuda onun emirlerini yerine getireceğini vurgulayan Ubeydullah, kendisinin sertlik taraftarı olmadığını; ancak herhangi bir muhalefet hareketine karşı da kesinlikle göz açtırmayacağını açık ve net olarak ortaya koymuştur.[82] Hatta halkı, bu tür kimselerle kesinlikle işbirliği içine girmemeleri için de uyarmıştır. Her şeye rağmen hâla bu emirlere uymamakta ısrar edenlere karşı da her türlü tedbirin alınacağını ve şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını ifade etmekten geri durmamıştır. Bu durumda cezanın idam, irâfesindeki kimselerin divandan aldığı atiyyesinin kesilmesi ve şehirden sürgün edilme olacağını belirtmiştir.

Ubeydullah konuşmasını bitirdikten sonra valilik konağına geldi ve valiliği sona eren Nu'mân da Kûfe'den ayrılıp Şam'a gitti.[83] Bu şekilde Ubeydullah'ın Kûfe'deki valiliği fiilen başlamış oldu.

Bu arada, Ubeydullah'ın bu konuşmasında ifade ettiği gibi, gerekli tedbirleri aldığını ve bunun sonucunda Kûfe'de Hz. Hüseyin adına biat almakta olan Müslim b. Akîl'in yalnız kaldığını görmekteyiz.

6. Ubeydullah b. Ziyâd ve Müslim b. Akîl

Daha önce de işaret edildiği gibi, Müslim b. Akîl, Kûfe'deki durumu yerinde görmek ve Hz. Hüseyin adına biat almak üzere Kûfe'ye gelmişti. Ubeydullah'ın Kûfe'ye geldiği zaman Müslim, Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafî'nin evine yerleşmişti.[84] Ubeydullah'ın konuşmasından haberdar olan Müslim, can güvenliğinden endişe ederek[85], bulunduğu yerden ayrılıp Kûfe eşrafından olan Hâni b. Urve el-Murâdî'nin evine geçti.[86] Bu arada Hânî, onun evine gelmesinden memnun kalmamışsa da, hanımlarından birisinin evine yerleştirmiş; Müslim de burada faaliyetlerine devam etmiştir.[87]

Halîfe Yezîd'den aldığı emir gereğince hareket eden Ubeydullah, Kûfe'deki ilk icraatinden bir diğeri olarak, Müslim'in yerini belirlemek için harekete geçti. Bu amaçla mevlâsı Ma'kil'i[88] görevlendirdi ve ona

[82] Ukaylî de bu noktaya işaret etmektedir. Bkz. "Vak'atu Kerbelâ", s. 467.
[83] Dîneverî, s. 215.
[84] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 25. İbn Kesîr'in anlatımına göre burada değil, Müslim b. Avsece el-Esedî'nin evinde idi. Bkz. Bidâye, VIII, 152.
[85] Dîneverî, s. 215. Bir diğer rivayette, Hz.Hüseyin'in ona Hâni'nin evine yerleşmesini emrettiği belirtilmektedir. Bkz. İbn Manzûr, XXVII, 58.
[86] Taberî, V, 348, 362; Mes'ûdî, Murûc, III, 67
[87] Bkz. Dîneverî, s. 215-216; İsfahânî, Makâtil, s. 97.
[88] İbn Kesîr'in bir rivayetine göre, Ubeydullah'ın bu amaçla görevlendirdiği mevlâsının ismi Ebû Ruhm'dur (Bidâye, VIII, 153)

3.000 dirhem verdi. Ondan kendisini Hıms'tan Hz. Hüseyin adına biat etmek için gelmiş bir kimse olarak tanıtmasını istedi. Bu arada Ma'kil bu parayı yardım amacıyla Müslim'e vereceğini ifade edecek ve bu şekilde onun yerini tesbite çalışacaktı.[89]

Ubeydullah'ın Müslim'in yerini tesbit için böyle bir yol izlemesini Ukaylî olumlu bir tedbir olarak değerlendirmektedir. Ona göre Ubeydullah, konuşmasında Kûfelileri sert bir dille ikâz etmesine karşılık, Müslim'in yerini zorla itiraf ettirmeyi denemedi. Zira o, bunun, insanların Müslim'e olan yakınlığını artıracağını biliyordu. Onun bu yolu seçmesi, yapılabilecek en güzel tercihtir.[90] Bir başka ifadeyle Ubeydullah, bu şekilde çok fazla dikkat çekmeden ve Müslim'in lehine bir ortam oluşturmadan bu meseleyi halletmek istemiştir.

Ancak bu sırada Kûfe'de Ubeydullah'a karşı suikast teşebbüsü, Müslim'e yardım eden Hâni'nin yakalanıp hapsedilmesi ve öldürülmesi olaylarıyla karşılaşıyoruz. Bu sebeple, Müslim'in yakalanmasıyla bağlantılı olan bu hadiseler üzerinde durmak yararlı olacaktır.

a. Ubeydullah b. Ziyâd'a Suikast Teşebbüsü

Kûfe'de Ubeydullah'a karşı Müslim, Hâni ve Şerîk'in üçünün de adının karıştığı ve rolleri olduğu suikast teşebbüsünü görmekteyiz. Hatta rivayetlere göre Ubeydullah iki defa öldürülmeye teşebbüs edilmiş, ancak her ikisinde de başarıya ulaşılamamıştır.

Bu konudaki rivayetlere göre Hâni b. Urve hastalandı.[91] Bu sırada Müslim de onun yanında gizlenmekteydi. Bu münasebetle Hâni'nin, gerçekte hasta olmadığı halde hastalanmış gibi gözüktüğü ifade edilmektedir. Zira kırmızı bir çamur içmiş ve onu kusmaya başlamıştır. Onun kan kustuğu şeklinde bir haber alan Ubeydullah da Hâni'yi ziyaret etmek ister. Zira Hâni, Kûfe'de Ubeydullah'ın değer verdiği kimselerdendi. Bunun üzerine Hâni, Müslim'den, kendisini ziyarete gelecek olan Ubeydullah'ı öldürmesini istemiştir.[92]

İkisinin yaptıkları plana göre, Ubeydullah ziyaret için geldiğinde Hâni su isteyecek; bunun üzerine Müslim saklandığı yerden çıkarak, onu öldürecekti. Ancak ziyaret gerçekleştiği ve Hâni ısrarla su istediği, hatta "Ölümüm bunda olsa da bana su getirin!" dediği halde suikast

[89] Ebû Mıhnef, s. 26; Dîneverî, s. 217; Taberî, V. 348; İsfahânî, Makâtil, s. 97. İbnü'l-Esîr'in bir rivayetine göre Ubeydullah, Ma'kil'den, Müslim'in yanısıra onun taraftarlarının yerini tesbit etmesini de istemiştir. (Kâmil, IV, 25).

[90] Ukaylî, s. 468.

[91] Bir anlatıma göre, Ubeydullah'ın Kûfe'deki konuşmasından sonra Müslim, onun evine gelip yerleştiğinde Hâni hasta idi. Bkz. Ebû Mıhnef, s. 25.

[92] İbn Abdi Rabbih, IV, 378

gerçekleşmemiştir. Çünkü Müslim onu öldürmekte tereddüt etmiştir.[93] Ziyarete gelen Ubeydullah da bir süre kaldıktan sonra oradan ayrılmıştır.[94]

Ubeydullah'a karşı düzenlenmek istenen suikastla ilgili olarak bir başka hasta ziyareti ve suikast teşebbüsünden daha bahsedilmektedir. Buna göre hastalanan ve o sırada Hâni'nin evinde bulunan şahıs Şerîk b. A'ver'dir. Hâni'nin dostu olan Şerîk, Müslim'le birlikte sürekli olarak Hâni'yi ayaklanmaya teşvik ediyordu.[95] Anlatımlara göre bu hadise, Hâni'nin hastalığından bir hafta sonra meydana gelmiştir.[96] Ancak burada da, kendisinden Ubeydullah'ı öldürmesi istenen Müslim'in, bunu gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır.[97]

Bu şekilde Ubeydullah'a karşı, muhtemelen iki defa ve Hâni'nin evinde teşebbüs edilen suikast teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Şerîk, bundan bir[98] veya üç gün[99] sonra öldüğünden, onunla Ubeydullah arasında herhangi bir hadise söz konusu olmamıştır. Ancak Hâni, bundan sonra yakalanacak ve Müslim b. Akîl'in öldürülmesinden sonra öldürülecektir.

b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hâni b. Urve'yi Hapsedip Öldürtmesi

Ubeydullah'ın Müslim b. Akîl'in yerini bulması için Ma'kil'i görevlendirdiğine işaret edilmişti. Ma'kil, Müslim'in taraftarlarından olan Müslim b. Avsece kanalıyla yerini öğrenmeyi başardı. Ubeydullah'tan aldığı parayı teslim ettiği gibi, Müslim'in istediği biatı da gerçekleşti. Bundan sonra da Müslim ve taraftarları hakkındaki haberleri Ubeydullah'a getirmeye başladı.[100] Bunun üzerine Ubeydullah'ın, Hâni'yi huzuruna getirtmek için harekete geçtiğini görmekteyiz.

Ubeydullah'ın çağrısına karşılık Hâni, hasta olduğunu ileri sürerek gelmek istememiştir. Ancak Ubeydullah'ın aldığı haberlere göre Hâni hasta değildi. Bu sebeple Muhammed b. Eş'as, Hassân b. Esmâ b. Hârice[101] ve Hâni'nin kayınpederi Haccâc b. Zebîdî[102]'yi, onu getirmeleri için gönderdi. Hâni ise aynı bahaneyle gelmek istemediyse de,

[93] İbn Kuteybe, İmâme, II, 4 Bu münasebetle planlanan suikast konusunda bir başka rivayet için bkz. Taberî, V, 363; Nüveyrî, XX, 391
[94] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 26.
[95] Dîneverî, s. 96.
[96] Bkz. Taberî, V, 363.
[97] Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Dîneverî, s. 216-217; Taberî, V, 363; İbn A'sem, III, 49; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 26-27; Nüveyrî, XX, 392; İbn Kesîr, VIII, 153;
[98] Dîneverî, s. 217.
[99] İbn Kesîr VIII, 153.
[100] Bkz. Ebû Mihnef, s. 26-27; Dîneverî, s. 217-218; Taberî, V, 362, 364.
[101] Ebû Mihnef'e göre, Esmâ b. Hârice'dir. (Maktel, s. 27-28).
[102] Nüveyrî'ye göre Ömer b. Haccâc ez-Zebîdî'dir. (Nihâye, XX, 393).

Ubeydullah'ın bu konuda ısrarlı olduğunu söylediklerinde, onlarla birlikte gitmekten başka bir çare bulamamıştır.[103] Hatta Hâni'nin başına gelecek tehlikeyi hissettiği de rivayet edilir.[104] Bu konudaki endişe ve korkusunu Hassân'a ifade ettiğinde, korkusunun yersiz olduğu cevabını almıştır.[105] Ancak Hâni'nin, endişe ve korkusunda haklı çıktığı görülecektir.

Hâni huzuruna getirildiği zaman Ubeydullah, onu kötüleyici sözler söylemeye başladı. Bu esnada orada Kâdı Şureyh de bulunmaktaydı. Ubeydullah'ın, Müslim ile işbirliği ve onu evinde barındırdığı şeklindeki sözlerini Hâni inkâra kalkıştıysa da[106], Ma'kil'in ortaya çıkmasıyla, bunları kabul etmekten başka bir çare bulamamıştır. Ancak, Müslim'i evine kendisinin davet etmediğini, geldiğinde de onu geri çevirmekten utandığını ifade etti.[107] Bu arada Hâni, istenildiği takdirde Müslim'i evinden çıkaracağını ve tekrar Ubeydullah'ın yanına geleceğine dair söz vermesine rağmen[108] Ubeydullah, onun bizzat kendisine teslim edilmesinde ısrar etti. Fakat Müslim b. Amr'ın da bu konuda iknâ etmeye çalışmasına rağmen, Müslim'i teslim etmeyi bir onur meselesi yapan Hâni'nin, hayatı pahasına da olsa onu teslim etmeyeceğini beyan ettiği görülmektedir.[109] Hatta bu konudaki kararlılığını, "Allah'a yemin olsun ki, ayağımın altında bile olsa, ayağımı kaldırıp onu ortaya çıkarmam." diyerek[110] göstermiştir. Ayrıca bu durumda kendisinin öldürüleceğini söyleyen Ubeydullah'a, bu takdirde konağının etrafında kılıçların artacağı[111] ve Mezhic kabilesi mensuplarının bunun hesabını soracağı[112] karşılığını vermiştir.

Acaba Hâni, bu sözleri söyleme cesaretini nereden almıştır? Ubeydullah ile konuşması esnasında ifade ettiği gibi, bu konuda Mezhic kabilesine güvendiği söylenebilir. Zira başına gelecekleri az çok tahmin eden Hâni'nin, son bir çare olarak bu yola başvurduğunu ifade etmek, kanaatimizce yanlış sayılmaz. Nitekim Hâni'nin başına gelenleri haber alan Mezhicliler, valilik konağına giderek neler olduğunu anlamak

[103] Taberî, V, 365; Ebû Ali et-Tabersî, İ'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ, Thk. Ali Ekber el-Ğıfârî, Beyrut, 1979, s. 223-224.
[104] Bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 27
[105] Taberî, V, 365; Nüveyrî, XX, 394.
[106] İbn Hıbbân'ın anlatımına göre Hâni, Ubeydullah'ın bu sözlerini tasdik etmiştir. (Sîra, s. 556).
[107] Diğer taraftan Zehebî'nin anlatımına göre, Ubeydullah,kendisine "Niçin düşmanım olan Müslim'e yardımcı oldun ve onu gizledin?" diye sorduğunda Hâni, onu daha haklı bulduğunu ifade etmiştir. (Târîhu'l-İslâm, 40-61, 170, 301).
[108] Bkz. Dîneverî, s. 219.
[109] Taberî, V, 365-366.
[110] İbn Kesîr, VIII, 154.
[111] Nüveyrî, XX, 395.
[112] Ebû Mihnef, s. 28.

istemişlerdir.

Ubeydullah, onu ölümle tehdit etmenin yanısıra, aldığı cevap karşısında elindeki asayla[113] yüzüne vurarak burnunu kırdı[114] ve kaşını yardı.[115] Hatta daha da ileri gitti ve sopayı başında kırdı.[116] Bu arada Hâni, orada bulunan emniyet görevlilerinden birisinin kılıcını almaya teşebbüs ettiyse de başaramadı. Bundan sonra da Ubeydullah onu, Hâricî ve bu şekilde âsi olmakla da itham ederek, artık kanının helal olduğunu ifade edip, hapsedilmesini emretti. Arkasından valilik konağında bir odaya[117] veya bitişiğindeki bir eve hapsedildi.[118]

Hâni'nin başına gelenleri öğrenen ve onun öldürüldüğü yolunda bir haber alan Mezhicliler, bir anlatıma göre 4.000 süvariden oluşan bir kuvvetle[119], reisleri Amr b. Haccâc öncülüğünde harekete geçtiler ve valilik konağını muhasara ettiler. Hâni'nin öldürülmediğini, muhasarayı kaldırmadıkları takdirde hem onun ve hem de kendilerinin öldürüleceği söylendiğinde; yeni gelişmeleri beklemek ve ona göre hareket etmek üzere geri çekildiler.[120]

Bundan sonraki gelişmeler ve Hâni'nin âkıbeti konusuna gelince, kaynakların ifadesine göre Ubeydullah'ın emriyle çarşıya götürülmüş ve orada asılmıştır.[121] Genel kanaate göre de Hâni, Müslim b. Akîl'in öldürülmesinden sonra öldürülmüştür.[122] Bu şekilde Ubeydullah, Kerbelâ öncesinde Kûfe'de hâkimiyeti ele geçirme ve asayişi sağlama sürecinde önemli bir engeli aşmış oldu.

c. Müslim b. Akîl'in Harekete Geçmesi ve Yakalanıp Öldürülmesi

Hâni'nin hapsedildiği haberini alan Müslim harekete geçti ve

[113] İbn Kuteybe'ye göre Ubeydullah, Hâni'nin elindeki asayı aldı ve onunla vurdu. (İmâme, II, 5).
[114] Taberî, V, 367
[115] İbn Kesîr, VIII, 154.
[116] Mes'ûdî, Murûc, III, 67; Nüveyrî, XX, 396.
[117] Taberî, V, 367; İbn A'sem, III, 55; Tabersî, s. 224.
[118] İbn Kesîr, VIII, 154.
[119] Ebû Mıhnef, s. 29.
[120] Bu gelişmeler için bkz. Taberî, V, 367-368; Mes'ûdî, Murûc, III, 67; İbn Kesîr, VIII, 154.
[121] İbn Habîb, s. 480; Dîneverî, s. 219; Mes'ûdî, Murûc, III, 69; İbn Hıbbân, s. 557; İbnü'l-Esîr, age, IV, 36; İbn Tıktakâ, el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, Beyrut, Trs., s. 114. Diğer taraftan Taberî'ye göre, Kûfe'de bir mahalle olan Künâse'de (Târîh, V, 350) veya çarşıda koyun satılan yerde idam edildi. (Age, V, 378-379). İbn Kesîr'in anlatımına göre de, önce hayvan pazarında başı kesilmiş ve daha sonra da Künâse'ye götürülerek cesedi bedeni orada asılmıştır. (Bidâye, VIII, 157). Bu konudaki diğer rivayetler için bkz. İbn A'sem, Fütûh, 68, 71; İbn Kesîr, VIII, 168; İbn Hacer, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, Kahire, 1328, I, 334.
[122] Bkz. İbn A'sem, III, 68; İbn Hıbbân, s. 557; Tabersî, s. 227; İbn Hacer, I, 334; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 103; Öz, "Hâni b. Urve", DİA, XVI, 33. Bu konudaki diğer görüşler için bkz. İbn Abdi Rabbih, IV, 378; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 40-61, 301; Henry Lammens, "Hânî" İA, İstanbul, 1967, VI, 214.

ayaklanmaya teşebbüs etti. Ancak amacına ulaşamayarak yakalandı ve valilik konağının damından atılarak öldürüldü.

Bu konudaki rivayetlere göre Hâni'yi hapseden Ubeydullah, Kûfe'de bir ayaklanmanın meydana gelmesinden korktu. Bundan dolayı maiyyetiyle beraber mescide geldi ve burada bir konuşma yaptı. Konuşmasında insanları Allah'a ve başlarındaki yöneticilerine itaate çağırdı. Ancak daha konuşmasını bitirir bitirmez[123], Müslim'in harekete geçtiği bildirildi. Bunun üzerine Ubeydullah, mescitten süratli bir şekilde ayrılıp konağına geldi ve güvenlik açısından kapılarını kapadı.[124]

Hâni'nin hapsedildiği haberini alan Müslim, "Yâ Mansur, Emit!" parolasıyla Ubeydullah'a karşı bayrak açtı. Bunun üzerine etrafında pek çok kimse toplandı ve birlikte valilik konağına doğru harekete geçtiler. Bunu haber alan Ubeydullah, yukarıda işaret edildiği gibi konağına sığınarak kapıları kapatmıştır.[125]

Başlangıçta 4.000[126] veya 3.000 atlıyla[127] harekete geçen ve valilik konağını muhasara eden Müslim'in yanındaki taraftarlarının gittikçe azaldığı ve sonunda tek başına kaldığı görülmektedir.[128] Burada dikkat çeken husus, Hz. Hüseyin tarafından gönderilen ve onun adına faaliyet gösterip binlerce kişiden biat alan Müslim'in, harekete geçtiği ayrı gün içinde, bir takım olaylardan sonra, kendisini koruyacak bir kimseyi bulamayacak bir şekilde yalnız kalmasıdır.

Müslim'in başlattığı bu hareketin sonuçsuz kalmasında, Ubeydullah'ın aldığı tedbirlerin de büyük rolü olmuştur. Müslim'in konağı kuşattığı esnada Ubeydullah'ın yanında, emniyet görevlilerinden ve Kûfe'nin ileri gelenlerinden oluşan 50 kişilik bir grup bulunmaktaydı.[129]

Konağın etrafında toplananlar, Ubeydullah ve babası hakkında hakaret dolu sözler sarfetmekteydiler. Bu arada şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Bunun üzerine Ubeydullah, onları dağıtmak için harekete geçti. Bu amaçla, beraberinde bulunan Kûfe eşrâfını devreye sokarak, onlardan her birisine kendi kabile mensuplarını ikna ve geri çevir-

[123] Bir diğer anlatıma göre, konuşmasını yaparken. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 154.
[124] Taberî, V, 368-369.
[125] Bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 30; Nüveyrî, XX, 397
[126] Taberî, V, 369
[127] İbn Hıbbân, s. 556.
[128] Belâzurî, Ensâb, III, 422-423; Taberî, V, 350; İbn Kesîr, VIII, 154-155. Bu konudaki farklı rivayetler için bkz. Dîneverî, s. 220; Mes'ûdî, Murûc, III, 67; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 31; İbn Hacer, I, 334.
[129] Taberî, V, 369; Nüveyrî, XX, 397 Wellhausen'e göre, Ubeydullah'ın yanında bulunan Kûfe eşrâfı, kısmen mutaassıp Şiîlerden olup, Hz.Hüseyin'in davetine katılmış bulunmalarına rağmen Ubeydullah'ın hükmü altındaydılar. (Muhalefet Partileri, s. 102). Bir diğer anlatıma göre de, bu sırada onun yanında 200 kişi bulunmaktaydı. Bkz. Dîneverî, s. 220.

me görevini verdi. Bunun üzerine Kesîr b. Şihâb el-Hârisî, Muhammed b. Eş'as el-Kindî, Ka'ka b. Şevr ez-Zühlî, Şebes b. Rib'î et-Temîmî, Haccâr b. Ebcer el-Iclî ve Şemir b. Zilcevşen bu emri yerine getirdiler. Diğerleri de dışarı çıkıp halkı dağıtmaya çalıştılar. Ubeydullah, kendisiyle birlikte konakta kalanlara da insanları gözetlemelerini ve kendilerine itaat edeceklere vaatlerde bulunmalarını; isyan edecekleri de, verilecek cezalarla korkutmalarını söyledi. Bu arada Yezîd tarafından Şam'dan gönderilen bir ordunun yola çıktığını bildirmelerini de istedi.[130] Ubeydullah'ın aldığı bu tedbirlerin hemen sonuç vermeye başladığı görülmektedir.

Zira özellikle Şam'dan gelmekte olan ordunun haberi[131] ve Kûfe eşrâfının sözleri karşısında insanlar dağılmaya başladı. Kadın-erkek herkes, geride kalanların yeterli olacağını ve Şam ordusu geldiğinde durumun daha da kötüleşeceğini ifade ederek, Müslim'le birlikte harekete katılan çocuğunu veya kardeşini alıp götürmekteydi. İşte bunun sonucunda Müslim tek başına kalmıştır.[132]

Bu noktada Ubeydullah'ın, Müslim'in etrafında toplanan insanların psikolojisini çok iyi tesbit ettiğini söyleyebiliriz. Kendisini ön plâna çıkarmanın yerine, Kûfe eşrâfının onlar üzerindeki otoritesini çok iyi kullanmıştır. Onat'ın da işaret ettiği gibi[133] bu konuda akıllı bir siyaset izlemiştir. Hatta Wellhausen'e göre Ubeydullah, Müslim'e karşı aldığı tedbirlerle de, onu zamansız harekete mecbur etmiştir.[134] Bu şekliyle Müslim'in hareketi, daha başlangıçta başarısızlığa mahkum edilmiş oldu.

Tek başına kalan Müslim, Kinde kabilesine mensup, kendisini destekleyen[135] Tav'a isimli bir kadının evine sığındı[136] ve geceyi kendisine tahsis edilen bir odada geçirdi.[137]

Diğer taraftan Ubeydullah, konağı muhasara edenlerin dağılmasından sonra, beraberindekilerle mescide geçti. Yatsı namazından sonra yaptığı konuşmada Müslim'i teslim edilmesini istedi. Onu saklayanın

[130] Taberî, 369-370; İbn Kesîr, VIII, 154-155. İbn A'sem'e göre ordunun geldiği haberini halka duyuran Kesîr b. Şihâb'dır. (Fütûh, III, 57).

[131] Ancak böyle bir ordunun gelmediği, sonraki günlerde görülecektir. Zira ne bundan sonra ve ne de Kerbelâ sırasında böyle bir ordu görülmüştür.

[132] Taberî, V, 371. Nitekim Mes'ûdî, Kûfelilerin onu zor zamanda terkedip yalnız bıraktıklarını ifade etmektedir. (et-Tenbîh ve'l-İşrâf, Yay. M.J.de Goeje, Leiden, 1894, s. 303). Bunun sonucunda, Ukaylî'nin de işaret ettiği gibi Müslim, kendisine bir yol veya sığınacak yer gösterecek kimseyi bulamadı. ("Vak'atu Kerbelâ" s 470).

[133] Şiî Hareketleri, s. 69.

[134] Arap Devleti, s. 69.

[135] Dîneverî, s. 220.

[136] Bu konudaki bir diğer rivayet için bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 4; İbn Abdi Rabbih, IV, 378.

[137] Taberî, V, 371 İbn A'sem, III, 58; Nüveyrî, XX, 398; İbn Kesîr, VIII, 155.

öldürüleceğini, ihbar edenin de ödüllendirileceğini duyurdu. Muhafız ve emniyet görevlilerinden, Müslim'in yakalanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş; bu konuda onları teşvik ve hatta tehdit etmiştir. Bu arada Amr b. Hureys'i yeni Sâhibu'ş-Şurta, yani emniyet müdürü olarak tayin ettiğini ifade ettikten sonra konağına dönmüştür.[138]

Sabah olduğunda, Müslim'in yakalanması konusunda olumlu gelişmeler yaşandı. Zira Müslim'in saklandığı evin oğlu, durumu Muhammed b. Eş'as'ın oğlu Abdurahman'a haber verdi. Abdurrahman da haberi babasına ulaştırdı. Muhammed'in gelişmeden kendisini bilgilendirmesi üzerine Ubeydullah, Muhammed'den gidip Müslim'i getirmesini istedi. Onunla beraber Sâhibu'ş-Şurta Amr b. Hureys'i, Kays oğullarından 60 veya 70 kişiyle birlikte gönderdi.[139] Bu küçük kuvvet, Müslim'in bulunduğu yeri muhasara etmiş, tek başına onlara karşı direnen Müslim sonunda teslim olmuştur. Muhammed b. Eş'as da ona eman vererek Ubeydullah'ın huzuruna getirmiştir.[140]

Müslim'in, Ubeydullah'ın yanına getirilmeden önce Muhammed b. Eş'as'tan bir istekte bulunduğu görülmektedir. Kaynakların ifadesine göre, Müslim ondan, eğer imkân bulabilirse Hz. Hüseyin'e bir elçi gönderip ona, geri dönüp Kûfe'ye gelmemesini ve onlara güvenmemesini bildirmesini talep etti. Muhammed de bunu yerine getireceğine dair söz vermiş ve bu sözünü de yerine getirmiştir. Gönderdiği elçi, Mekke ile Kûfe arasında bir köy olan Zübâle'de[141] bu haberi Hz. Hüseyin'e ulaştırdı. Ancak o, yine de yoluna devam etti.[142]

Müslim'in Ubeydullah'ın huzuruna getirilmesinden sonra ikisi arasında dikkat çeken hadiseler cereyan etti.

Ubeydullah öncelikle Muhammed b. Eş'as'ın verdiği emanı tanımadığını ve geçersiz olduğunu, zira kendisinin bu maksatla gönderilmediğini ifade etti. Bu durum karşısında Muhammed susmaktan başka bir şey yapamamıştır.[143] Arkasından Müslim'i Kûfe'deki birlik ve beraberliği bozmak ve içki içmekle itham etti. Buna karşılık Müslim, babası Ziyâd'ın Kûfe'de yaptığı zulümden bahsederek, kendilerinin adaletle emredip, Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetine davet etmek

[138] Bkz. Taberî, V. 373; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV. 32; İbn Kesîr, VIII. 155. Nüveyrî'nin anlatımına göre de, Husayn b. Nümeyr'e, sokakların başlarını tutup, evleri aramasını emretmiştir. (Nihâye, XX. 399)

[139] Taberî, V. 373; İbn Hıbbân, s. 557; İsfahanî, Makâtil, s. 103-104. İbn Kesîr'in anlatımına göre Amr'ı 70-80 süvariyle gönderdi, yanına da Muhammed b. Eş'as ile oğlu Abdurrahman'ı kattı. (Bidâye, VIII. 155).

[140] Taberî, V. 375.

[141] Yâkût, III, 129.

[142] Bkz. Taberî, V. 374-375; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV. 33; İbn Kesîr, VIII. 156, 159.

[143] Taberî, V. 375; Tabersî, s. 226; İbn Hacer, I. 334.

üzere buraya geldikleri karşılığını verdi.[144] Ayrıca içki içmeye de ancak Ubeydullah'ın layık olduğunu ilave etmiştir. Bunun üzerine Ubeydullah'ın, kendisini daha önce hiç kimsenin öldürülmediği bir şekilde öldüreceğini yeminle ifadesi[145] karşısında Müslim, İslâm'da olmayan bir şeyi ihdas etmeye onun dışında hiçbir kimsenin daha lâyık olamayacağı karşılığını vermiştir.[146]

Ubeydullah ile Müslim arasındaki bu konuşmalarda iki taraf da, kendileri açısından haklı gördükleri hususlar üzerinde durmuştur. Her ne kadar Müslim, Ubeydullah'tan önce Kûfe'ye gelmişse de, kendinden sonra şehre gelen Ubeydullah, biat edilen bir halîfe tarafından vali olarak gönderilmiştir. Bu açıdan bakıldığında birliği parçalayan Müslim'dir ve âsi konumundadır.

Bütün bunlardan sonra kendisini öldürme konusunda Ubeydullah'ın kararlı olduğunu gören Müslim, vasiyyetini yapmak için izin istedi, Ubeydullah ta bunu kabul etti. Bunun üzerine orada bulunanlar arasında Ömer b. Sad b. Ebî Vakkas'a vasiyyetini yaptı.[147] Onu tercih etmesinin sebebi olarak, ikisinin de Kureyşli olması gösterilir.[148] Bir anlamda, hayatının son anında yapacağı ve kendisi için büyük bir anlam taşıyan dileklerini, yine kendisine denk gördüğü ve güvenebileceği bir şahsa yapmak istemiştir.

Müslim'in bir sır olarak ifade ettiği vasiyyetinde Ömer'den şunları istemiştir: 1.000 dirhemlik borcunun ödenmesi, öldürüldüğünde müsle yapılmasına engel olmak üzere cesedinin Ubeydullah'tan istenmesi; başına gelenlerden Hz. Hüseyin'in haberdar edilmesi ve ona Kûfelilere güvenmemesi ve Mekke'ye gidip orada ikamet etmesinin bildirilmesidir.[149]

Müslim'in vasiyyetinde, özellikle; bundan önce kendisine binler-

[144] Bu ifadeleri Benû Ümeyye ve Benû Hâşim mücâdelesi bağlamında ele alan Sarıçam, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu konuşmalardan anlaşılıyor ki, Benî Ümeyye ve taraftarları, Hz.Hüseyin ve taraftarlarını ümmetin birliğini parçamakla suçluyorlardı; Benî Hâşim de onları adaletle hükmetmemek, Kitap ve Sünnet'ten uzaklaşmakla itham ediyorlardı." (Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 316).

[145] Demircan bu ifadeyi, "kin ve menfaatin insanı nasıl canavarlaştırdığını burada görmek mümkündür" şeklinde yorumlamaktadır (İktidar Mücâdelesi, s. 219). Buna karşılık Ubeydullah'ın bu sözlerini, Müslim'i son anda düşüncelerinden vaz geçirmek üzere yapılmış ciddi bir tehdit olarak anlamak da mümkündür. Bu şekilde, hemen buna bağlı olarak Hz.Hüseyin'in Kûfe'deki desteğini ortadan kaldırabilecekti. Ancak hadiseler, gerçekten de Müslim'i daha önce benzeri görülmeyen bir şekilde öldürmesiyle sonuçlanmıştır

[146] Taberi, V, 377 İbn Kesîr, VIII, 156-157 Bu arada Ubeydullah'ın, Müslim ve babasına, Hz.Hüseyin ve Hz Ali'ye hakaret edip küfrettiği de rivayet edilmektedir. (Taberî, a.y.) Ancak İbn Kesîr, bunun Şiî râviler tarafından nakledildiğine dikkat çekmektedir. (Bidâye, VIII, 157).

[147] Dîneverî, s. 222.

[148] İbn Kuteybe, İmâme, II, 5. Bir anlatıma göre, Müslim orada bulunanlar arasında bir Kureyşli olup olmadığını sordu. Bunun üzerine İbn Sa'd kalkıp gelmiştir. (Ebû Mihnef, s. 33).

[149] Dîneverî, s. 222; Taberî, V, 376; İbn Kesîr, VIII, 157

ce insanın biat ettiğini ifade ederek Kûfe'ye davet ettiği Hz. Hüseyin'e bildirilmesini istediği husus önemlidir. Zira aynı isteği, Ubeydullah'ın huzuruna getirilmeden önce bir başka şekilde Muhammed b. Eş'as'tan da istemişti. Bu durum, Müslim'in Kûfe halkına duyduğu güvensizliğin bir kez daha ifadesi anlamına gelmektedir. Ayrıca kendisine biat ettiği belirtilen binlerce insanın sözlerine güvenilmeyeceğinin, bizzat ilk ağızdan acı bir gerçek olarak itiraf edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak Müslim bu gerçeği görmede hayli geç kalmış ve bunu hayatıyla ödemiştir.

Müslim'in bir sır olarak yaptığı vasiyyetinden, Ubeydullah'ın haberdar olduğu görülmektedir. Zira Ömer, bunu Ubeydullah'a haber vermiştir. Hatta onu ifşa ettiği için Ubeydullah tarafından da kınanmıştır.[150] Bununla beraber Ubeydullah, vasiyyeti gereğince borcunun ödenmesi ve mesajının Hz. Hüseyin'e ulaştırılması konusunda Ömer'in dilediği gibi hareket edebileceğini söylemiştir. Ancak bu arada Hz. Hüseyin kendilerine saldırıp savaşmadıkça, onunla savaşmayacaklarını; diğer taraftan üzerlerine gelecek olursa kendilerini savunacaklarını ifade etmiştir. Buna karşılık, Müslim'in cesedinin teslim edilmesini kabul etmediği veya "Onu öldürdükten sonra cesedine ne yapıldığı bizi ilgilendirmez." dediği görülmektedir.[151]

Burada da Ubeydullah'ın özellikle Hz. Hüseyin ile ilgili düşünceleri dikkat çekmektedir. Ayrıca bu sözlerin, Yezîd'in bu konudaki emirlerinden önce Ubeydullah tarafından telaffuz edilmesi de ilginçtir. Bundan hareketle Ubeydullah'ın, ilk başta Hz. Hüseyin'in öldürülmesi düşüncesinde olmadığı söylenebilir. Ancak Kerbelâ üzerinde durulurken görüleceği gibi, gelişmeler tamamen aksi yönde gerçekleşecektir.

Bütün bunlardan sonra Ubeydullah'ın emriyle Müslim, valilik konağının[152] damına çıkarıldı. Aşağıda beklemekte olan insanların göreceği bir şekilde[153] kafası, Bükeyr b. Humrân el-Hımyerî[154] tarafından kesildi. Önce kafası, arkasından da bedeni aşağıya atıldı.[155] Öldürülme-

[150] Ebû Mihnef, s. 34; Dîneverî,. s. 222; Nüveyrî, XX. 402. Ayrıca. Ubeydullah'ın sorması üzerine Ömer'in, vasiyyeti haber verdiği de rivayet edilir. Bkz. Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 40-61, 171.

[151] Taberî, V, 377; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 34; İbn Kesîr, VIII, 157 Nitekim, Ömer b. Sa'd tarafından borcunun ödendiği ve kefenlenip defnedildiği haberi (Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 40-61, 171). Ubeydullah'ın bu sözünü desteklemektedir.

[152] Bir anlatıma göre bu konağın ismi, "Tamâr" dır. Bkz. Kazvînî, s. 251

[153] Dîneverî, s. 222.

[154] Wellhausen'e göre Bükeyr, yakalanmak üzere muhasara edildiğinde yaşanan mücâdele esnasında Müslim'in yaraladığı İranlı bir muhafızdır. (Muhalefet Partileri, s. 103).

[155] Taberî, V, 378; İsfahânî, Makâtil, s. 107; İbn Tıktakâ, s. 114; İbn Kesîr, VIII, 157 Bu haliyle Müslim, Hz.Hüseyin'in taraftarlarından öldürülen ilk kimsedir. (İsfahânî, Makâtil, s. 80) Aynı zamanda yine Hâşim oğullarından cesedi asılan ve başı da Şam'a gönderilen ilk kimsedir. (Mes'ûdî, Murûc, III, 70) Ölüm tarihi olarak H.60. yılın 9-10 Zilhicce günleri üzerinde durulmak-

sine sebep olan suçu, aralarında geçen konuşmadan da anlaşılacağı üzere, "halkı isyana teşvik edip, örgütlemek"ti.[156]

Daha önce temas edildiği gibi, Müslim'den sonra da Hâni katledildi. Hâni'nin cesediyle birlikte Müslim'in cesedinin âkıbetine gelince; rivayetlere göre cesetleri yerde sürüklenmiştir.[157] Daha sonra da ikisinin cesedi çarşıda ayaklarından asılmış ve teşhir edilmiştir.[158] Onlar gibi düşünen diğer insanlara ibret ve gözdağı vermek üzere her ikisine yapılanları, hangi şartlar altında olursa olsun tasvip etmenin mümkün olmadığını burada ifade etmek istiyoruz. Ancak üzüntüyle söylemek gerekirse, tarihte bu ve benzeri örneklerle karşılaşılmaktadır.

Müslim ve Hâni'nin öldürülmelerinden sonra Ubeydullah, ikisinin başını, durumlarını ve neler yaptıklarını açıklayan bir mektupla birlikte Halîfe Yezîd'e gönderdi.[159] Müslim ve Hâni'nin öldürülüp başlarının gönderilmesi karşısında Yezîd, rivayete göre, Ubeydullah'ın icraatini beğenmiş ve elçilerin her birine 10.000 dirhem verilmesini emretmiştir.[160] Cevap olarak yazdığı mektubunda ise, yaptıklarına muvâfakat etmekle[161] beraber, Ubeydullah'ı, kendisine bizzat silah çekmeyen birisini öldürmemesi konusunda uyarmıştır. Yezîd'in bu hususdaki uyarısı, Hz. Hüseyin ile ilgilidir. Bunun üzerinde ileride durulacaktır.

III. KERBELÂ OLAYI VE UBEYDULLAH B. ZİYÂD

Ubeydullah b. Ziyâd'ın Yezîd b. Muâviye dönemimdeki Kûfe valiliği sırasında meydana gelen ve aynı zamanda iktidar-muhalefet mücâdelesinin en elim örneklerinden birisi olan Kerbelâ olayı, sadece o dönemin değil, aynı zamanda tarihin en önemli hadiselerinden birisidir. Hz. Hüseyin'in ve beraberindeki ehl-i beyt mensuplarının öldürüldüğü Kerbelâ olayında, Ubeydullah, Yezîd'in emirlerinin yanısıra bizzat kendisinin aldığı önlemler ve verdiği emirlerle aktif olarak rol almıştır.

Bu sebeple burada, önceki sayfalarda ele alınan hususlara ek olarak, Kerbelâ sürecinde Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru hareketinden başlayarak, öldürülmesi ve buna bağlı olarak gerçekleşen olaylar üzerinde durmaya çalışacağız.

---

tadır. Bkz. Mes'ûdî, Murûc, III, 70; İbn Kesîr, VIII, 158.

[156] Bkz. Aycan-Sarıçam, s. 29.

[157] İbn Kesîr, VIII, 168. Ayrıca bkz. Ya'kûbî, II, 243.

[158] İbn A'sem, III, 68, 71; İbn Hacer, I, 334.

[159] Dîneverî, s. 224; Taberî, V, 380; İbn Manzûr, VIII, 375. Bu arada, onların yanısıra başkalarının öldürüldüğü de rivayet edilir. (İbn Kesîr, VIII, 157) Ayrıca, Müslim'le birlikte ayaklanan Abdullah b. Hâris b. Nevfel ve Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî de hapsedilmiştir. (Taberî, V, 381).

[160] İbn A'sem, III, 70.

[161] Işş, s. 169.

1. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Doğru Hareketi ve Halîfe Yezîd'in Ubeydullah'a Emirleri

Hz. Hüseyin tarafından Kûfe'ye gönderilen Müslim b. Akîl'in, buradaki faaliyetlerinden daha önce bahsedilmişti. Ubeydullah'ın Kûfe'ye gelişinden sonra ilk konuşmadan haberdar olan Müslim'in, Hâni b. Urve'nin evinde çalışmalarını sürdürdüğüne de işaret edilmişti.

Muâviye'den sonra Yezîd'in halîfe olmasıyla birlikte yeniden gündeme gelen ve Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet eden elçi ve mektuplardan sonra Müslim'in, Hâni'nin evinde iken gönderdiği haberler ve Kûfe'de 18.000 kişiden biat alışının arkasından kendisini Kûfe'ye çağıran mektubu üzerine Hz. Hüseyin, Mekke'den Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır.[162] Bu şekilde de, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şahadetiyle sona eren serüveni başlamıştır.

Hz. Hüseyin'in başka hangi sebeple Kûfe'ye geldiği[163], Mekke'den itibaren yolculuğunun nasıl ve ne zaman başladığı, hangi güzergahın izlendiği; bu arada onun Kûfe'ye gitme kararı karşısında ve bizzat yolda kimlerin ne gibi tavsiyelerde bulundukları[164] ve bunlar karşısında Hz. Hüseyin'in tavrı gibi konular hakkında kaynaklar yeterli bilgi sunmaktadır.[165]

Biz burada bu konulara girmeyeceğiz. Bunun yerine daha çok Ubeydullah'ın doğrudan içinde yer aldığı hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.

Yezîd'in Hz. Hüseyin'le ilgili ilk emirleri, Ubeydullah'ın, Müslim ve Hâni'nin kesik başlarıyla birlikte gönderdiği mektubuna karşılık yazdığı cevabında görülmektedir. Yezîd şöyle yazmıştır:

"Hüseyin'in Irak topraklarına doğru gelmekte olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Gerekli gözcüleri ve silahlı adamları yerlerine yerleştir. En küçük bir şüphe durumunda sorguya çek ve küçük bir itham da olsa, bundan dolayı hapset. Ancak seninle savaşmayanları öldürme. Bütün olanlardan beni haberdar et."[166]

[162] Bkz. Taberî, V. 375. Diğer taraftan s. 348'de, Müslim'in, "12.000 kişinin biat ettiğini bildiren ve ona gelmesini emrettiği bir mektup yazdığı"ndan bahsedilmektedir.

[163] Meselâ Yezîd'in halifeliğine razı olmadığı (Ebû Abdullah Mus'ab ez-Zübeyrî, Kitâbu Nesebi Kureyş, Tsh. ve Ta'lîk E.Levi Provençal, 3.bsk., Kahire, 1982, s. 127), Mekke'de öldürülme yerine Irak'ta öldürülmeyi tercih ettiği (İbn A'sem, III, 72) için gelmiştir.

[164] Onat'a göre, Hz.Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesini istemeyenlerin üzerinde birleştikleri ortak nokta, Kûfelilerin, Hz.Ali'yi öldürüp oğlu Hasan'ı yalnız bıraktıkları; mal-mülk düşkünü oldukları ve bunlara güvenilemeyeceği gibi hususlardır. (Şiî Hareketleri, s. 69-70, dn. 169).

[165] Bu konularda derli toplu bilgi, örneğin, Adnan Demircan'ın İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücâdelesi isimli çalışmasında bulunabilir.

[166] Ebû Mihnef, s. 36; Dîneverî, s. 223; Taberî,, V. 381; İbn Manzûr, VIII, 375; Nüveyrî,, XX, 403; İbn Kesîr, VIII, 165. Buna karşılık Yezîd'in Ubeydullah'a onunla savaşmayı emrettiği de rivayet

Burada konumuz açısından en çok dikkat çeken nokta, Hz. Hüseyin'le savaşılması ve onun öldürülmesi konusunda Yezîd'in tavrıdır.

Bu noktaya işaret eden Sarıçaın, bu mektuba göre Yezîd'in, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi için doğrudan bir emir vermese dahi[167], durumu tamamen Ubeydullah'ın insafına bırakmış olduğu kanaatini taşımaktadır.[168] Bir başka ifadeyle burada Yezîd'in bir nevi bekle gör politikası izlediği, hadiseleri kendi seyrine bıraktığı söylenebilir. Diğer taraftan Işş, mektubun son kısmındaki ifadeyi, Ubeydullah'ın Hz. Hüseyin ve ashabını, onlar kendisiyle savaşmadıkça öldürmemesine dair oldukça açık bir ifade olarak değerlendirmektedir.[169]

Bu noktada Ubeydullah'ın, Yezîd'in kendisinden istediği hususları yerine getirdiği görülmektedir. Ancak özellikle bütün olanlardan Yezîd'in haberdar edilmesinde, gereken hassasiyeti göstermediğini ve bu sebeple de Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde sorumluluk aldığını ifade etmek gerekiyor. Bu konulara yeri geldikçe temas edilecektir.

Yukarıda işaret edilen mektuptan başka, Yezîd'in Ubeydullah'a gönderdiği ikinci bir mektuptan daha bahsedilmektedir. Bu mektubunda Yezîd şöyle demiştir:

"Hüseyin'in Kûfe'ye doğru geldiğini haber almış bulunuyorum. Zamanlar arasında senin zamanın, şehirler arasında senin şehrin, valiler arasında sen deneniyorsun. Bunun sonucunda ya hür olursun, ya da tekrar köle!"[170]

Bunlara ilave olarak Ubeydullah'a, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye hareketi üzerine üç farklı şahıstan daha mektup geldiği ifade edilmektedir.

Bunlardan birisi olan Mervân b. Hakem, gönderdiği mektupta, öncelikle Hz. Hüseyin'in kendisine doğru gelmekte olduğunu bildirdi. Arkasından da, Allah'ın Rasûlü'nün kızı Fâtıma'nın oğlu olan Hüseyin'in kendi yanlarında sevimli olduğunu ve ona karşı ileride telafi e-

edilir. Bkz. İbnü'l-Adîm. Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb, Thk. Süheyl Zekkâr; Beyrut, Trs., VI, 2614; Suyûtî, s. 244; Ahmed b. Yûsûf el-Karamânî, Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Üvel fi't-Târîh, Thk. Fehmi Sa'd-Ahmed Hatîb, Beyrut, 1992, I, 320

[167] Yezîd'in yukarıda temas ettiğimiz mektubu konusunda Ya'kûbî'nin anlatımına göre, Hz.Hüseyin'in öldürülmesine dair açık bir emri vardır. Hatta bunu yapmadığı takdirde, Ubeydullah'ı nesep olarak aslına, Ubeyd'e, döndürmekle tehdit etmiştir. (Târîh, II, 242) Sadece Ya'kûbî'nin naklettiği bu rivayeti Feryâl tenkit ve aynı zamanda reddetmektedir. Bkz. Feryâl bint Abdillah el-Hedîb, Sûratu Yezîd b. Muâviye fi'r-Rivâyeti'l-Edebiyye, I.bsk., 1995, Riyad, s. 73.

[168] Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 317

[169] ed-Devletü'l-Ümeviyye, s. 169.

[170] Zübeyrî, s. 127-128; Belâzurî, Ensâb, III, 371; İbn Abdi Rabbih, IV, 381-382; İbn Manzûr, XXVIII, 19. Burada "tekrar köle olmak" ifadesinden kasdedilen, Ubeydullah'ın tekrar Ziyâd'ın köle olan babası Ubeyd'e nisbet edilme tehdididir. Zira istilhak olayından sonra Ziyâd, Ebû Süfyan'a nisbet edilmiştir (İstilhak olayı için bkz. Kazancı, Ziyad b. Ebih, s. 47-51). Diğer taraftan Feryâl bu rivayeti de tenkit ve reddetmektedir. Bkz. Sûratu Yezîd, s. 73

demeyeceği fevri bir harekete kalkışmamasını; zira insanların bunu asla unutmayacağını ve hatta kıyamete kadar da unutulmayacağını belirtmiştir.[171]

Diğer taraftan Mekke valisi Amr b. Saîd b. el-Âs, Yezîd'in gönderdiği ifade edilen ikinci mektubun muhtevası ile paralellik arz eden kısa bir mektup göndermiştir: "Hüseyin sana doğru gelmektedir. Böyle bir durumda, ya azat edilir hürriyetine kavuşursun, ya da tekrar köle!"[172]

Son olarak Ubeydullah'a, Medine valisi Velîd b. Utbe'nin mektup yazdığı ifade edilmektedir. Velîd de, Allah'ın Rasûlü'nün kızı Fâtıma'nın oğlu Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yöneldiğini bildirmiş ve ona karşı havâs ve avâmın tercih etmeyeceği bir tavır takınmaktan sakındırmıştır.[173]

Ubeydullah'a gönderildiği ifade edilen bu mektuplarda, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru hareketinin bildirilmesi yanında ikâz ve uyarılar; Amr b. Saîd'in mektubunda ise, ayrıca bir tehdit de görülmektedir. Bu kısmıyla Amr'ın mektubu, Yezîd'in gönderdiği ifade edilen mektupla benzerlik arz etmektedir. Feryâl'in değerlendirmesine göre, Halîfe Yezîd'in böyle bir mektup yazması ne kadar mâkul değilse, Amr'ın da böyle bir mektup yazması o kadar mâkul değildir. Ayrıca kendisinin yetkisi dışında olan ve Ubeydullah'ın, babasının nesebine döndürüleceği tehdidinde bulunması da çok ilginçtir. Buna ilave olarak, Şam'da bulunan Yezîd ile o sırada Mekke'de bulunan Amr'ın benzer ifadeleri kullanması da bir o kadar ilginçtir. Ancak bu ifadeleri dile getirerek, Mekke'de Hz. Hüseyin'i elinden kaçıran vali Amr b. Saîd[174], kendisinin yapamadığını Ubeydullah'tan mı beklemiştir?

Diğer iki mektupta özellikle vurgulanan bir husus dikkatimizi çekmektedir. O da, Hz. Hüseyin ile Hz. Peygamber arasındaki bağın hatırlatılmasıdır. Buna göre, vali Ubeydullah'ın karşı karşıya olduğu şahıs sıradan bir kimse değildir. Bu sebeple ona karşı takınacağı yanlış bir tavır ve hareketin nelere mal olacağını iyi düşünmesi gerekmektedir. Diğer taraftan bu ikazlar, Kerbelâ'nın sorumluluğunu tamamen Ubeydullah'a yüklemeyi hedefleyen uydurma rivayetler midir? Bu konuda, bu rivayetleri nakleden eserlerin ve özellikle İbn Kesîr'in, olumsuz bir kanaat ortaya koymayışı, bu durumu zorlaştırmaktadır.

Burada son olarak bir hususa daha kısaca işaret etmek istiyoruz.

[171] Mektubun tam metni için bkz. İbnü'l-Adîm, VI, 2612; Zehebî, Siyer, III, 305; İbn Kesîr, VIII, 165.

[172] İbnü'l-Adîm, VI, 2612; Zehebî, Siyer, III, 305; İbn Kesîr, VIII, 165.

[173] Bkz. İbn A'sem, III, 78. Rivayetin sonunda, "İbn Ziyâd, bu mektuba itibar etmedi" ifadesine yer verilmiştir.

[174] Bkz. Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 234-235.

Acaba Ubeydullah'ın Kûfe valiliği, Kûfe'ye hareketinden önce Hz. Hüseyin tarafından biliniyor muydu?

Bu konuda Mes'ûdî'nin bir rivayetine işaret eden Demircan, Hz. Hüseyin'in buna dair bir bilgisinin olmadığını ifade etmektedir.[175] Zira bu rivayette, Ubeydullah'ın Kûfe'ye tayininin, Yezîd'in Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitme kararını vermesi ve bu konuda ona nasihat edenlerden haberdar olmasından sonra gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu sebeple Ubeydullah'ın Kûfe valiliğinden Müslim'in öldürülmesiyle Hz. Hüseyin'in haberdar olması gerekir.

2. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Hareketi Karşısında Aldığı Tedbirler

Yezîd'den aldığı emirler doğrultusunda hareket eden Ubeydullah, öncelikle Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru gelişini kontrol ve şehre gelmesini engellemek üzere askeri birlikler göndermiştir. Arkasından da Kûfe'de, Hz. Hüseyin lehine bir hareketin oluşmaması; aksine Hz. Hüseyin'e karşı kendisiyle beraber hareket etmelerini sağlayıcı tedbirler almıştır.

a. Ubeydullah'ın, Husayn b. Nümeyr ve Hur b. Yezîd'i Göndermesi ve Meydana Gelen Gelişmeler

Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kûfe'ye doğru hareketi[176] karşısında aldığı askeri tedbirlerden ilki, Kûfe'nin Emniyet Âmiri Husayn b. Nümeyr[177] komutasında 4.000 kişilik bir süvari birliğini göndermesidir. Kâdisiyye'ye[178] gönderdiği bu birliğin görevi, Kutkutâne'ye[179] kadar olan bölgeyi denetim altında bulundurmaktı. Kûfe'den Hicâz tarafına gitmek isteyenler kontrol edilecek ve sadece hac ile umre için gidenlere izin verilecekti. Hz. Hüseyin tarafını tutmak ve onunla işbirliği yapmakla itham olunanların çıkışına ise izin verilmeyecekti.[180] Görüldüğü gibi bununla amaçlanan, Hz. Hüseyin taraftarı olanların Kûfe'den ayrılıp ona katılmalarını ve bir güç oluşturmalarını engellemektir.

Husayn, aldığı emir gereğince, Kâdisiyye'den Haffân ile

[175] Ae, s. 223-224. Krş. Mes'ûdî, Murûc, III. 65.
[176] Hz.Hüseyin'in bu yolculuğu hakkında geniş bilgi için bkz. Köksal, s. 74-88; Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 233-246.
[177] Bir ifadeye göre Husayn, Kûfe'de Ubeydullah'ın sağkolu idi. Bkz. Wellhausen, Arap Devleti, s. 75.
[178] Kâdisiyye, Kûfe'ye 15 fersah mesafede, Kûfe ile Uzeyb arasında bir yerdir. (Yâkût, IV, 291).
[179] Kûfe yakınlarında bir yerdir. (Yâkût, IV, 374).
[180] Dîneverî, s. 224.

Kutkutâne ve La'la'ya[181] kadar olan bölgeye atlıları yerleştirdi.[182]

Bu ilk dönemde Hz. Hüseyin'e karşı gönderilen bir isim daha dikkat çekmektedir. O da, 1.000 atlıyla gönderilen Hur b. Yezîd olup, kendisine Hz. Hüseyin'i takip etmek ve Kûfe'ye getirmek görevi verilmişti.[183]

Hurr'un kim tarafından görevlendirildiği konusundaki farklı rivayetler[184] değerlendirildiğinde, Ubeydullah'ın, Husayn b. Nümeyr'le birlikte Hurr'u da gönderdiği anlaşılmaktadır. Husayn, bölgeyi kontrol altına almakla, Hur ise Hz. Hüseyin'i takip etmek ve onu Kûfe'ye getirmekle görevlendirilmişti. Nitekim Hurr'un Ubeydullah ile irtibat içinde olması ve onunla mektuplaşması, onun Yezîd veya Husayn tarafından değil, Ubeydullah tarafından görevlendirilmiş olduğunun bir delili sayılabilir.[185]

Hur, Kâdisiyye'ye üç mil mesafede[186] Hz. Hüseyin ile karşılaştı. Bu karşılaşma, kaynaklarda geniş olarak ele alınmıştır.

Buna göre Hur, Hz. Hüseyin ve yanındakilere iyi davrandı. Bu arada ikisi arasında ilginç diyaloglar gerçekleşti. Müslim b. Akîl'in öldürüldüğü haberini burada alan Hz. Hüseyin, bir rivayete göre, Hurr'un Kûfe'deki şartların onun lehine olmadığı ve geri dönmesinin uygun olacağı yolundaki sözleri karşısında Kûfe'ye gitmekten vazgeçti. Ancak, yanında bulunan Müslim'in kardeşlerinin, geri dönmeyip intikam alacaklarına veya bu yolda öleceklerine dair yeminleri karşısında Hz. Hüseyin, "Sizden sonra hayatın anlamı yoktur."[187] diyerek yola devam etmiştir.[188]

İkisi arasındaki karşılıklı konuşmalarda[189] Hur, görevinin onu

[181] İbnü'l-Esîr, burasını "Cebeli La'la'" olarak vermektedir. (Kâmil, IV, 41).

[182] Belâzurî, Ensâb, III, 378; Taberî, V, 394; Nüveyrî, XX, 412.

[183] Belâzurî, Ensâb, III, 380. İbn Hazm'a göre Hurr'u, Hz.Hüseyin'i oyalamak üzere göndermiştir. (Cemheratü Ensâbi'l-Arab, Thk. Ve Ta'lîk Abdüsselâm Muhammed Harun, 5.bsk., Kahire, 1982, s. 227). Ukaylî, bu birliğin görevinin, Hz.Hüseyin'in Kûfe'ye girişini engellemek olduğunu söylemektedir. ("Vak'atu Kerbelâ", s. 473).

[184] Bu konuda bkz. Ya'kûbî, II, 243; Taberî, age. V, 401; İsfahânî, Makâtil, s. 110; İbn Kesîr, VIII, 172.

[185] Demircan da bu noktaya işaret etmiştir. (İktidar Mücâdelesi, s. 246).

[186] Bir anlatıma göre bu karşılaşma Zû Husem mevkiinde gerçekleşti. Bkz. Taberî, V. 400; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 105.

[187] Zehebî'nin rivayetine göre, Ali b. Hüseyin babası Hz.Hüseyin'e dönmesini söyledi. Ancak Benû Akîl, "dönme zamanı değildir" dediler. (Târîhu'l-İslâm, 40-61, 171).

[188] Taberî, V, 389; Mes'ûdî, Murûc, III, 70; İbn Abdi Rabbih, IV, 379. Bu rivayette ifade edilen Hurr'un konuşması hakkında Demircan şu değerlendirmeyi yapmaktadır "Bu rivayetten, sanki Hur b. Yezîd'in Ubeydullah'ın gönderdiği askerlerin başındaki kimse olarak konuşmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu rivayette Hur b. Yezîd daha sonra Hz.Hüseyin'in adamlarına katıldığı için onun önceki rolü atlanmıştır." (İktidar Mücâdelesi, s 248).

[189] İbn A'sem şöyle bir konuşmayı naklediyor: Hurr'un kendisini bırakmadığını gören Hüseyin, ona şu teklifi yaptı: "Adamlarım ile adamların, sen ile ben mübareze yapalım Beni öldürürsen,

Ubeydullah'a götürünceye kadar yanından ayrılmamak olduğunu ifade etti. Hz. Hüseyin, bunun kesinlikle söz konusu olamayacağını ve Ubeydullah'ın yanına gitmeyeceği karşılığını verdi. Aralarındaki konuşmanın uzaması üzerine Hurr'un şöyle bir teklifte bulunduğu görülmektedir:

"Bana seninle savaşmak değil, Kûfe'ye götürünceye kadar senin yanından ayrılmamak emri verildi. Şayet Kûfe'ye gelmeyi kabul etmeyeceksen, Kûfe ve Medine dışında bir yola koyul...Bu arada ben Ubeydullah'a, sen de istersen Yezîd veya Ubeydullah'a yazarsın. Belki de Allah, bana seninle ilgili başka bir yol açar."[190] Bu konuşmalardan sonra, yukarıda işaret edildiği gibi Hz. Hüseyin geri dönmek istemişti.

Gelişmelerden anlaşıldığına göre Hz. Hüseyin, zorunlu olarak başka bir yol tutmuş ve sonunda Ninova'ya ulaşmıştır.[191] Bu arada Hur, aralarındaki konuşmadan sonra durumu Ubeydullah'a bir mektupla bildirmiştir. Buna karşılık Hz. Hüseyin, herhangi bir mektup yazmadı. Hurr'un yazdığı mektubun cevabı da, Ninova'da iken gelmiştir. Ubeydullah, bu mektupta şunları söylemiştir:

"Hüseyin ve adamlarını, mektubumun sana ulaştığı yerde kuşat. Ağaçsız ve susuz bir yer dışında konaklamasına izin verme. Mektubumu getiren kişiye bu hususstaki uygulamalarını bana haber vermesini emrettim."[192]

Ubeydullah'ın bu mektubunda dikkat çeken bir husus, Hz. Hüseyin ve onunla birlikte olanların, susuz bir yerde konaklamaya mecbur tutulmalarıdır. Bu konudaki ısrarını da, bu mektubu getiren elçiye, bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol görevi verdiğini ifade ederek de göstermiştir. Acaba bu son cümleyi de mektubuna yazan Ubeydullah'ın, Hurr'un bu emrini yerine getirmesi konusunda bazı şüpheleri mi vardı? O zaman için bu söz konusu olmasa bile, sonradan Hurr'un Hz. Hüseyin'e katılması ve onun yanında Ubeydullah'ın kuvvetlerine karşı savaşması, bunun mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

---

başımı Ubeydullah'a götürürsün. Ben seni öldürürsem, bu topluluğu senden kurtarırım. (Fütûh. III, 88).

[190] Belâzurî, Ensâb, III, 381; Dîneverî, s. 229-230; Taberî, V, 402-403; İbnü'l-Cevzî, V, 335-336.

[191] Belâzurî. Ensâb. III, 385; Dîneverî. s. 231. Nüveyrî. XX, 423.

[192] Dîneverî. s. 231 Bu konudaki diğer anlatımlara göre Ubeydullah, mektubu getiren elçiye. Hur, emrini yerine getirinceye kadar (Ebû Mihnef, s. 44) veya Hurr'un. verdiği emri yerine getirdiğini kendisine bildirinceye kadar (Taberî, V, 408) onun yanından ayrılmamasını emretti. Ubeydullah'ın bu mektubu, 2 Muharrem Perşembe günü gelmiştir. (İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 52; İbn Kesîr, VIII, 174). İbn A'sem, Ubeydullah'ın bu mektubuna, "Ey Kardeşim" hitabıyla başladığını söylemektedir. (Fütûh, III, 85-86) Bu hitap diğer kaynaklarda geçmemektedir. Ayrıca mektubun muhtevası da, bu tür bir hitabın olamayacağını göstermektedir.

Ubeydullah'ın bu mektubu karşısında Hur, Hz. Hüseyin ve yanındakilerin başka yerlerde konaklama tekliflerini, İbn A'sem'e göre istemeyerek[193] reddetmiştir. Bunun sonucunda da Kerbelâ'ya inildi. Ertesi gün de, Ubeydullah'ın gönderdiği Ömer b. Sa'd komutasındaki birlik buraya geldi.[194]

İbn A'sem'in anlatımına göre Hur, Ubeydullah'a, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya indiğini bildirdi. Bunun üzerine Ubeydullah, Hz. Hüseyin'e hitaben şu mektubu gönderdi:

"Ey Hüseyin! Kerbelâ'ya indiğini öğrenmiş bulunmaktayım. Emîru'l-Mü'minîn Yezîd b. Muâviye benden, 'seni öldürmedikçe veya sen benim ve Yezîd b. Muâviye'nin vereceği karara razı olmadıkça' yumuşak yastığa başımı koymamamı ve karnımı doyurmamamı emretti." Buna bağlı olarak yaşanan gelişmeleri de aynı yerde ifade eden İbn A'sem'e göre, buna karşılık Hz. Hüseyin, onun mektubunu kaldırıp atmış ve şöyle demiştir: "Kendi arzularını Allah'ın rızasına tercih eden topluluk kurtuluşa eremez." Ayrıca mektubu getiren elçiye, cevap yazmayacağını, zira Ubeydullah'ın artık azabı hak ettiğini ifade etmiştir. Hz. Hüseyin'in bu sözlerinden haberdar olan Ubeydullah ise sinirlenmiş ve kızmıştır.[195]

Görüldüğü gibi Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru hareketi karşısında, Halîfe Yezîd'den aldığı emirler doğrultusunda gerekli tedbirleri almıştır. Hz. Hüseyin Kûfe'ye gelinceye kadar, kendisiyle savaşmaksızın ona eşlik etmek üzere görevlendirilen Hur b. Yezîd'in, geri dönmesi yolundaki tavsiyelerine uymak üzereyken, Müslim b. Akîl'in kardeşlerinin tavrı karşısında bu kararından vazgeçmiştir. Buna karşılık yine Hur ile Hz. Hüseyin arasındaki konuşma sonucunda Kûfe dışında başka bir yöne doğru yönenilmişken; bu konudaki görüşünü soran Hurr'a gönderdiği cevapta Ubeydullah, Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin ağaçsız ve susuz bir yerde konaklamalarını sağlamasını bildirmiştir.

Bundan sonra Ubeydullah'ın, Ömer b. Sa'd komutasında bir birlik daha gönderdiği görülmektedir. Ancak bu konuya geçmeden önce Kûfe'de meydana gelen bazı olaylar ve Kûfelilerin katılımını sağlamak

[193] Ninova veya Qâdiriyye'de konaklama teklifleri karşısında Hur, "buna gücünün yetmeyeceğini, zira Ubeydullah'ın elçisinin muhtemelen ona karşı bir casus olarak gönderildiğini" ifade etmiştir. (Fütûh, III, 90). Bunu Taberî de nakletmektedir. (Târîh, V, 409).

[194] Dîneverî, s. 232. Kerbelâ'ya iniş zamanı olarak kaynaklar farklı tarihler vermektedir. 1 Muharrem 61 Çarşamba (Dîneverî, s. 232) tarihine karşılık daha çok 2 Muharrem 61 Perşembe günü (Taberî, V, 409; İbn A'sem, III, 94; Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî, Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh, Paris, 1916, VI, 10; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 109) üzerinde durulmaktadır. Wellhausen, aynı zamanda miladi olarak 2 Ekim 680 Salı gününe işaret etmektedir. (A.y.).

[195] Bkz. Fütûh, III, 95.

üzere Ubeydullah'ın aldığı bir takım tedbirler üzerinde durmak istiyoruz.

b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kûfe'de Aldığı Tedbirler

Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye hareketi karşısında aldığı askerî tedbirlerin yanısıra Kûfe'de de bir takım önlemler almıştır.

İbn Kesîr'in bir rivayetine göre[196] Ubeydullah, Kûfelilerin dünyalık peşinde olduklarını anlayınca, onları gerek teşvik ederek ve gerekse korkutarak Hz. Hüseyin'e karşı yönlendirdi. Bu şekilde de Kûfeliler onu yalnız ve yardımsız bıraktılar ve sonunda öldürdüler.

Ubeydullah bunu sağlamak üzere Kûfe'nin önde gelenlerine çok miktarda para ve mal vermiştir.[197] Hatta Yezîd'in gönderdiği 4.000 dinar ve 200.000 dirhemi, Ömer b. Sa'd'a katılmaları için Kûfeliler arasında dağıttığı[198] ifade edilmektedir. Bunun sonucunda Kûfe eşrâfı Ubeydullah'ın yanında yer alınış, diğerlerinin de kalpleri Hz. Hüseyin ile birlikte, ama kılıçları ona karşı olmuştur.[199] Hatta çok sayıda Kûfelinin gönüllü olarak Ubeydullah'ın safında yer aldığı da görülmektedir.[200]

Ubeydullah, ayrıca giriş çıkışları kontrol etmek üzere, Vâkısa mıntıkası ile Şam ve Basra yollarının kontrol altına alınmasını, kimsenin giriş ve çıkışına izin verilmemesini emretmiştir.[201]

Bu gelişmeler yaşanırken, Kûfe'de önemli bir hadise meydana geldi. Hz. Hüseyin'in gönderdiği Kays b. Müshir es-Saydâvî yakalanıp öldürüldü. Hz. Hüseyin Mekke'den yola çıktıktan sonra[202] Kays'ı Kûfelilere yazdığı bir mektupla gönderdi. Ancak Husayn b. Nümeyr, Kays'ı Kâdisiyye'de yakalayıp Ubeydullah'a gönderdi.

Ubeydullah'ın huzuruna getirilen Kays ile aralarında ilginç bir konuşmanın gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre, Kays'ın Hz. Hüseyin'in elçisi olduğunu öğrenen Ubeydullah, onu valilik konağının damına çıkararak, yalancı oğlu Hüseyin b. Ali'ye sövmesini istedi.[203] O da bunu yapacağını söylemiş, ancak tam tersini yaparak, onlardan övgüyle bahsetmiş ve Allah'tan mağfiret dilemiştir. Buna karşılık Ubeydullah ve babası Ziyâd'a lanet etmiştir. Bunun üzerine Ubeydullah'ın emriyle,

[196] Bidâye. VIII, 202.
[197] Belâzurî. Ensâb. III, 382.
[198] İbn A'sem. III. 99.
[199] Taberî. V. 405; İbn Kesîr. VIII. 173.
[200] Bkz. Onat. s. 71.
[201] Taberî. V. 392; İbn Kesîr. VIII. 170.
[202] İbn A'sem'e göre. Kerbelâ'ya indikten sonra gönderdi. (Fütûh. III. 91).
[203] İbn A'sem'e göre. bunu Kûfe Mescidi'nde ve minberden yapmasını istemiştir. (Fütûh. III. 92).

tıpkı Müslim gibi konaktan aşağıya atıldı ve hayatı böylece sona erdi.[204]

Bunların yanısıra Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'e karşı savaş konusunda isteksiz olanlara karşı baskı uyguladığı da ifade edilmektedir. Ancak Ubeydullah bu yola, daha çok, Nuhayle'de iken insanların kendisine katılmalarını sağlamak üzere başvurduğunu görmekteyiz.

Buna göre Ubeydullah, Süveyd b. Abdurrahman el-Minkârî'yi görevlendirdi ve ondan Kûfe'de dolaşıp şehirde kalan kimseleri yakalayıp getirmesini emretti. Bu maksatla şehri dolaşan Süveyd, bir miras meselesi için Şam'dan Kûfe'ye gelen ve olaylarla ilişkisi olmayan bir şahsı yakalayıp getirdi. Ubeydullah da onu öldürttü. Bunun üzerine Kûfeliler, Ubeydullah'ın emrine boyun eğmişlerdir. Hatta Ubeydullah'ın, bundan böyle orduya katılmayanlar için emân ve emniyetin söz konusu olmayacağını ifade ettiği de belirtilir.[205]

Ubeydullah'ın öldürttüğü bu Şamlının, rivayetlerden anlaşıldığına göre, yanlış zamanda ve yanlış yerde bulunmaktan başka bir suçu ve hatası yoktur. Acaba Ubeydullah, böyle davranmakla, Kûfe ahalisinin kendisine katılımını sağlama konusundaki kararlılığını göstermek mi istemiştir? İktidar-muhalefet mücâdelesi ortamında da olsa, böyle bir tavrı anlamak mümkün değildir.

Ubeydullah niçin böyle bir yola başvurmuş ve bu konuda ısrar ederek, Hz. Hüseyin'e karşı gönderilen kimseleri Kûfe halkından oluşturmak ve aynı zamanda Kûfe eşrâfının Kerbelâ'da bulunmalarını istemiştir?

Bir değerlendirmeye göre Ubeydullah, muhtemel hadiselerin sorumluluğuna onları da ortak etme düşüncesiyle bu yola başvurmuştur.[206] Bunun yanısıra Ubeydullah, Hz. Hüseyin ile mücâdelede bütün Kûfe halkının katılımını sağlayarak, Kûfe'deki desteği tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemiş olabilir. Bu şekilde de, kendisinin Kûfe'den ayrıldığı bir dönemde, her ne kadar yerine bir vekil bıraktıysa da[207], yeniden herhangi bir hareketin oluşmasına yol açabilecek gelişmelere imkân vermemek istemiştir.

Kısacası Ubeydullah, Kûfe eşrâfının ve genelde bütün Kûfe halkının katılımını sağlamak amacıyla Kûfe'de radikal tedbirler almıştır. Onları teşvik etmek için, Halîfe Yezîd'in gönderdiği parayı değerlen-

[204] Ebû Mihnef. s. 39; Belâzurî. Ensâb. III. 378; Taberî. V. 395; Nüveyrî. XX. 413. Bir rivayete göre yere düştüğünde henüz ölmemişti. Abdülmelik b. Nümeyr el-Becelî. boğazını kesti ve onu öldürdü. Bkz İbn Kesîr. VIII. 168.

[205] Belâzurî. Ensâb. III. 386-387; Dîneverî. s. 234.

[206] Bkz. Demircan. İktidar Mücâdelesi. s. 261

[207] Hezâ b. İd'e göre bu sırada Kûfe'de vekil olarak Amr b. Hureys b. Amr el-Malızûrnî bulunmaktaydı. Bkz. Yezîd b. Muâviye. s. 61

dirmiş; şehirde arzu edilmeyen bir çözülmeye fırsat vermemek için, insanları öldürme dahil, sert tedbirleri hayata geçirmekten sakınmamıştır.

3. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Göndermesi

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya inmesi üzerine Ubeydullah, bu meseleyi halletmek üzere, Ömer b. Sa'd komutasında 4.000 kişilik yeni bir askeri birlik gönderdi.[208] Ubeydullah'ın Ömer'i hangi şartlarda görevlendirdiği konusu, kaynakların anlatımına göre şu şekilde gerçekleşmiştir:

Rivayetlere göre, Deylemliler isyan ederek Destebâ'yı ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Ubeydullah, Ömer'i Rey valiliğine tayin ederek, Deylemliler üzerine gidip, bu meseleyi halletmesini istedi. Ömer, Hammâm A'yen'de karargah kurmak üzere yola çıktı. Ancak bu esnada Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin Kerbelâ'ya indikleri haberinin alınması üzerine Ömer, Kûfe'ye geldi. Ubeydullah ondan, önce Hz. Hüseyin üzerine gitmesini, sonra da Deylemlilerle savaşmasını istemiştir.[209]

Ubeydullah, Ömer'i gönderirken, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gelmesini ve kendisine itaatini sağlamasını[210], Hz. Hüseyin buna rıza göstermezse, onunla savaşmasın istemiştir.[211] Diğer taraftan Ubeydullah'ın, ondan öncelikle Hüseyin'i öldürmesini, onu öldürdükten sonra Rey'e gitmesini istediği de rivayet edilmektedir.[212] Bunun dışında birkaç yerde, Hüseyin'i öldürdüğü takdirde, Rey valiliğinin Ömer'e vaat edildiğine işaret edilmiştir.[213] Halbuki Ubeydullah, onu zaten Rey'e vali tayin etmiştir. Ondan isteği, önce Hz. Hüseyin'in üzerine gitmesi, daha sonra valilik mahalline hareket etmesidir. Bir başka ifadeyle, görev önceliği şartlar gereği değişmiştir.

Ubeydullah'ın kendisinden Hz. Hüseyin'in üzerine gitmesi emri

[208] Bir rivayette, bu amaçla Ömer'i gönderenin Yezîd olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Ebu'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, Nihâyetü'l-Erab fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab, 1.bsk., Beyrut, 1984, s. 422. Ancak bu rivayet doğru değildir.

[209] Bkz. Dîneverî, s. 233; Taberî, V, 409; İbn Manzûr, XIX, 63. İbn A'sem'in anlatımına göre, Ubeydullah, Hüseyin'in asla yanına gelmeyeceği haberini alınca çok sinirlendi. Adamlarını topladı ve onlardan her kim Hüseyin'i öldürürse, istediği yerin valiliğini elde edeceğini söyledi. Ancak hiç kimse ortaya çıkmadı. Bunun üzerine Ubeydullah, Ömer'e yönelerek bu görevi yerine getirmesini istedi. (Fütûh, III, 95). Ebû Mihnef'e göre, Ubeydullah, Hüseyin'in başını getirene 10 yıl süreyle Rey valiliğini vereceğini vaat etmiştir. Bunun üzerine Ömer kalkıp, bunu kendisinin yerine getireceğini belirtmiştir (Maktel, s. 46).

[210] İbn Sa'd, V, 168. Wellhausen de Ömer'in görevinin Hüseyin'e boyun eğdirmek olduğunu ifade etmektedir. (Muhalefet Partileri, s. 106).

[211] İbn Sa'd, V, 168; İbn Kuteybe, İmâme, II, 6; İbn A'sem, III, 95.

[212] İsfahânî, Makâtil, s. 112.

[213] Bkz. Makdisî, VI, 10; İbnü'l-Adîm, VI, 2571; Yâfiî, I, 164; Karamânî, I, 321.

karşısında Ömer'in, bu görevden affını talep ettiği görülmektedir. Ubeydullah onun bu isteğini, Rey valiliğinden ayrılması şartıyla kabul edebileceğini bildirince, bu defa Ömer düşünmek için ertesi güne kadar izin istemiştir. Ubeydullah onun bu isteğini uygun görmüştür.[214] Bu süre içinde Ömer bir takım görüşmeler yaptı ve Kûfe'de görüştüğü herkes, Hz. Hüseyin'e karşı gitmemesini tavsiye ettiler. Bunun üzerine Ubeydullah'a başvuran Ömer, kendisinin yerine Kûfe eşrâfından ve savaşta mahir olanlardan birisini göndermesini teklif etti. Ancak Ubeydullah, ondan kesin kararını bildirmesini istedi ve şayet kabul etmeyecekse, valilik görevinden alınacağını ifade etti. Ubeydullah'ın bu konuda kararlı olduğunu gören Ömer, bu görevi kabul etmiştir.[215]

Diğer taraftan Ubeydullah'ın, Ömer'in bu görevi kabul etmesi için onu tehdit ettiği üzerinde de durulmaktadır.

Bu konudaki rivayetlere göre Ubeydullah, Hz. Hüseyin'e karşı gitmeyi kabul etmeyen Ömer'i, valilikten azletmenin yanısıra evini yıkmak[216], arazi ve mallarına el koymak[217], ayrıca öldürmekle[218] tehdit etti.

Ancak Ömer'in bu görevi kabul etmesinde en önemli etken, valilikten azledilmeyi istemeyişidir. Nitekim bir başka rivayete göre Ömer, Hz. Hüseyin ile savaşıp onu öldürmenin hiçbir engel olmadan ateşe girmek demek olduğunu; diğer taraftan da Rey valiliğinin çok değerli olduğunu söylemiştir.[219] Wellhausen, onun valiliği kaybetmemek için istemeye istemeye Hüseyin'e boyun eğdirme emrine itaat ettiği görüşündedir.[220] Buna karşılık Demircan, Ubeydullah'ın Ömer'i Hz. Hüseyin'e karşı gönderirken onu değişik şekillerde tehdit ettiğine dair rivayetlerin, başka bir amaçla, yani Ömer'i temize çıkarmak için ortaya atılmış olabileceği görüşündedir. Zira Ubeydullah böyle önemli bir iş için baskıyla komutan atayacak kadar tedbirsiz davranamazdı. Çünkü böyle bir durum, Ömer b. Sa'd'ın, beraberindeki Kûfelilerle birlikte Hz.

[214] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 52; Nüveyrî, XX, 425.

[215] Taberî, V, 409-410. Ayrıca bkz. Dîneverî, s. 233; İbn A'sem, III, 96. İbn A'sem'e göre, Ömer görevi kabul edince Ubeydullah ona ihsanda bulunmuştur. (A.y.).

[216] İbn Sa'd, V, 168; Zehebî, Siyer, III, 300.

[217] İbn A'sem, III, 96.

[218] İbn A'sem, III, 96; Zehebî, Siyer, III, 300; İbn Kesîr, VIII, 174.

[219] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 53; Nüveyrî, XX, 425 İbn A'sem bu konudaki bir rivayeti biraz daha farklı ifadelerle nakletmektedir. (Fütûh, III, 106-107). Burada diğer tehditlerden bahsedilmemiştir. Bu arada Ahmed Cevdet Paşa, bu hadiseden yola çıkarak, mal ve makam sevgisinin insanı şaşırtıp felaket çukuruna düşürdüğü değerlendirmesini yapmaktadır. (Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İstanbul, 1981, I, 641). Aynı şekilde Algül'e göre de Ömer, Rey emirliğinin cazibesinden kurtulamamış ve vazifeyi kabullenmekten kendisini alamamıştır. (İslâm Tarihi, III, 67).

[220] Muhalefet Partileri, s. 106. Ayrıca bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 482.

Hüseyin'e katılmaları ve bunun yanısıra Ubeydullah'a karşı çıkmaları sonucunu ortaya çıkarabilirdi.[221] Nitekim yine bazı kaynaklarda Ubeydullah'ın, Ömer'i tehdidinden çok, ona Rey valiliğini vaadinden bahsedilmektedir.[222]

Bütün bunlar gösteriyor ki, Ömer, valilik görevinden azledilmeyi istemediğinden, Hz. Hüseyin'e karşı gitmeyi ve onu Yezîd ve Ubeydullah'a boyun eğdirme görevini kabul etmiştir.

Burada cevap aranması gereken bir diğer husus, Ubeydullah'ın Ömer'i Hz. Hüseyin'e karşı göndermedeki ısrarı ve niçin bu görevlendirmede özellikle onun üzerinde durmasıdır.

Bu konudaki bir değerlendirmeye göre Ubeydullah, muhtemelen Kûfe halkının Hz. Peygamber'in torununa karşı girişilecek olan bu harekete destek vermelerini sağlamak amacıyla böyle bir yola gitmiştir. Hz. Hüseyin'e karşı gönderilecek komutanın soy açısından ya ona denk ya da en azından yakın birisinin olmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Nitekim Zehebî'nin de işaret ettiği gibi[223] Ömer, Kureyş kabilesindendir. Ayrıca Hz. Peygamber'in akrabasıdır. Babası da hayatta iken cennetle müjdelenenlerden ve Şûrâ ehlindendir.[224] Bundan dolayı da Ömer, Ubeydullah açısından bulunmaz bir komutandı.[225]

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, Müslim b. Akîl'in vasiyyetiyle ilgilidir. İbn Kuteybe ve İbn Abdi Rabbih'in anlatımlarına göre, Müslim öldürülmeden önce vasiyyetini yaparken, aynı zamanda Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin yola çıktığını da haber vermişti. Ömer, Müslim'in vasiyyetini Ubeydullah'a bildirip bu hususu da söylediğinde Ubeydullah, "Vallahi bu sana söylendiğine göre, senden başkası onunla savaşamaz." şeklinde bir ifade kullanmıştır.[226]

Ayrıca, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya indiği ve Ubeydullah'ın yanına kesinlikle gelmeyeceği haberi geldiği zaman, Ömer b. Sa'd komutasında bir askeri birlik, bir diğer isyanı bastırmak üzere hazırlanmıştı. Bu arada daha önemli bir meselenin halledilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Bu sebeple hem yukarıda işaret edilen sebepler ve hem de yeni bir birlik hazırlayarak zaman kaybetmemek için Ubeydullah, ısrarla Ömer'in görevi üstlenmesini ve bu meseleyi halletmesini istemiştir.

[221] İktidar Mücâdelesi, s. 255.
[222] Bkz. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti'-Sahâbe, Thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ vd., Beyrut, Trs., II. 21; İbn Hacer, I. 334; Hüseyin b. Muhammed ed-Diyârbekrî. Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs. Beyrut. II. 297
[223] Siyer, III, 300.
[224] Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 256-257.
[225] Age, s. 398.
[226] Bkz. İbn Kuteybe. İmâme. II. 5; İbn Abdi Rabbih, IV. 379.

Bütün bunların sonucunda Ubeydullah, Ömer komutasında 4.000[227] Kûfeli[228] askerden oluşan atlı birliği, 3 Muharrem 61/3 Ekim 680'de Hz. Hüseyin'e karşı gönderdi. Aynı gün içinde de birlik Kerbelâ'ya geldi.[229]

Ubeydullah tarafından gönderilen Ömer, gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Hz. Hüseyin ile savaşacak ve hatta bu konuda askerleri arasında ilk hamleyi onun yaptığı görülecektir.

4. Ömer b. Sa'd ve Hz. Hüseyin'in Karşılaşması, Müzâkereler ve Hz. Hüseyin'in Teklifi

Ubeydullah tarafından gönderilen Ömer, emrindeki birlikle Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin bulunduğu Kerbelâ'ya geldi. Ömer, buraya geldikten sonra ilk safhada, Hz. Hüseyin'e elçi gönderecektir.

Ömer, öncelikle Hz. Hüseyin'in niçin buraya geldiğini öğrenmek üzere Kurre b. Süfyan el-Hanzalî'yi[230] gönderdi. Hz. Hüseyin gelen elçiye, Kûfeliler tarafından davet edildiğini, ancak artık onların bu davetlerinde samimi olmadıklarını anladığını; bu sebeple geri dönmek istediğini[231], fakat Hur b. Yezîd'in buna izin vermediğini söyledi. Bu cevaba sevinen Ömer, onunla savaşmasına gerek kalmadığını ve bu görevden muaf tutulacağını düşünerek, durumu bildirmek ve görüşünü sormak üzere Ubeydullah'a elçi gönderdi. Ömer'e gönderdiği cevapta Ubeydullah, Hz. Hüseyin ve beraberindekilere, Yezîd'e biatın teklif edilmesini; bunu yerine getirirlerse, onlarla ilgili görüşünü bildireceğini haber verdi.[232] Bu arada gönderdiği başka bir emirle de, Ömer'den, tıpkı Mü'minlerin Emiri Osman b. Affan'a yapıldığı gibi, onların da su ile irtibatlarının kesilmesini istemiştir.[233]

[227] Bu konudaki diğer rivayetler için bkz. Ebû Mihnef, s. 47; İbn A'sem, II, 96; Diyârbekrî, II, 297; Muhammed Rıza, el-Hasan ve'l-Huseyn Sıbtâ Rasûlillâh Sallallahu Aleyhi ve Sellem, 1.bsk., Beyrut, 1987, s. 143.

[228] Mes'ûdî'ye göre sadece Kûfelilerden müteşekkildi. (Murûc, III, 71). Diğer taraftan Ömer'in ordusunda Mısırlı ve Yemenli askerlerin bulunduğu (Diyârbekrî, II, 298) ve buna karşılık Şamlı bir tek askerin bulunmadığı (Hudarî, s. 459) da ifade edilmiştir. Bu arada İbn Kuteybe'nin, "Ömer'in ordusunda 30 Kureyşli bulunmaktaydı. Ancak onlar Hüseyin'in teklifleri kabul edilmediğinden dolayı ordudan ayrılmışlardır" rivayetini (İmâme, II, 6) Demircan tenkit ederek orduda Kureyşli bulunmadığını ve ayrılanların da Kûfeli olduğunu ifade etmiştir. (İktidar Mücâdelesi, s. 257)

[229] Taberî, V, 409; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 52; İbnü'l-Cevzî, V, 336; İbnü'l-Verdî, I, 163; İbn Kesîr, VIII, 174. Bir diğer rivayete göre ise, Kerbelâ'ya inişin ikinci gününde gönderildi. Bkz. Dîneverî, s. 232.

[230] Elçinin Azre b. Kays el-Ahmesî (Taberî, V, 410) veya Kurre b. Kays el-Hanzalî (İbn A'sem, III, 97) olduğu da rivayet edilir.

[231] İbn Kesîr'e göre Hüseyin, Mekke'ye döneceğini söylemiştir. (Bidâye, VIII, 175).

[232] Dîneverî, s. 233, Taberî, V, 411. İbn A'sem'e göre Ubeydullah, Ömer'i, Hüseyin'i öldürmeye teşvik etmiştir. (Fütûh, III, 98).

[233] Dîneverî, s. 234; Taberî, V, 412; İbn A'sem, III, 101

Ömer b. Sa'd'ın bu emirlerin gereğini yerine getirdiği görülmektedir. Bu maksatla, Amr b. el-Haccâc'ı 500 kişilik bir süvari birliğiyle göndererek, onların su ile irtibatını kestirmiştir. Bu olay, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden üç gün önce meydana gelmiştir.[234]

Diğer taraftan Ubeydullah'ın Yezîd'e biat emri karşısında Hz. Hüseyin, bunu yerine getirmeyeceğini ifade etti. Bu kararından haberdar olan Ubeydullah, hiddetlenerek bütün adamlarıyla beraber Nuhayle'ye[235] hareket etti.[236] Buradan Ömer'e, takviye olmak üzere yeni birlikler gönderdiği rivayet edilmektedir.[237] Hatta bu şekilde Ubeydullah'ın Kerbelâ'ya gönderdiği askerlerin sayısının 22.000'e ulaştığı ifade edilmiştir.[238] Ancak Ukaylî, bu şekilde zikredilen rakamları çok fazla bulmaktadır.[239] Aynı şekilde Demircan, mûtedil bir Şiî olduğu söylenen Ya'kûbî'nin, Ömer'in komutasındaki ordunun 4.000 kişiden ibaret olduğu rivayetini[240] de değerlendirerek, toplam miktarın; Ömer ve bundan önce Hur komutasında gönderilen askerler ile, yapılan yeni takviyelerle 5.000 kişiden biraz fazla olduğunu söyleyebiliriz demektedir.[241]

İlk görüşmeden sonra Ömer ile Hz. Hüseyin, özel bir görüşme de dahil olmak üzere üç veya dört defa bir araya gelmişlerdir.[242] Bu görüşmelerin sonunda Hz. Hüseyin, son bir teklif olarak Ömer'den üç tercihten birisini kabul etmesini talep etmiştir.

Hz. Hüseyin'in neler teklif ettiği konusunda gerek kaynaklarda ve gerekse de araştırmalarda farklı ifadeler bulunmaktadır. Bunlar değerlendirildiği zaman Hz. Hüseyin'in daha ziyade üç öneride bulunduğu ve sırasıyla bunlardan birisine izin verilmesini istediği görülmektedir:

a. Geldiği yere geri dönmesine,

b. Yezîd'le görüşmek üzere Şam'a gitmesine,

c. Uç (suğur) bölgelerinden birisine gitmesine izin verilmesidir.[243]

Bunun dışında Hz. Hüseyin'in sadece Medine'ye dönmeyi[244] ve

[234] Dîneverî, s. 234. Ancak, Hz.Hüseyin ve beraberindekiler, susuzluk çekmeye başlayınca, Amr'ın engel olmasına rağmen su almaya muvaffak olmuşlardır. Bkz. İbn A'sem, III, 102; İsfahânî, Makâtil, s. 117.

[235] Kûfe yakınlarında, Şam istikametinde bir yerdir. (Yâkût, V, 278).

[236] Dîneverî, s. 233.

[237] Bkz. Belâzurî, Ensâb, III, 387, 388; Dîneverî, s. 234; İbn A'sem, III, 99.

[238] İbn A'sem, III, 90. Bir anlatıma göre, Ubeydullah'ın diğer komutanların emrinde Kûfe ehlinden gönderdiği kuvvetlerle toplam miktar 80.000'e ulaşmıştır. (Ebû Mihnef, s. 47).

[239] "Vak'atu Kerbelâ", s. 488, dn. 92.

[240] Krş. Târîh, II, 243.

[241] İktidar Mücâdelesi, s. 261

[242] Bu görüşmeler ve yapılan konuşmalar hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 54-55

[243] Bkz. Taberî, V, 389; İsfahânî, Makâtil, s. 113; Makdisî, VI, 11; İbnü'l-Cevzî, V, 36; İbnü'l-Adîm, VI, 2616; İbnü'l-Verdî, I, 163-164

bunun yanısıra insanların kendisi hakkında neye karar verecekleri belli oluncaya kadar herhangi bir yere gitmesine izin verilmesini istediği[245]; sugur bölgelerinden birisine gitmenin yerine, ölünceye kadar kendileriyle savaşmak üzere Türklerin bulunduğu bölgeye gönderilmeyi teklif ettiği üzerinde de durulmaktadır.[246]

Bu arada Hz. Hüseyin'in, Yezîd'e biatı teklif ettiği şeklinde rivayetlerle de karşılaşmaktayız.[247] Ancak Hz. Hüseyin'in böyle bir teklifte bulunması pek mâkul gözükmüyor.[248] Zira Ömer b. Sa'd'ın Kerbelâ'ya gelişinden sonra Ubeydullah, ondan Hüseyin'e ilk olarak biatı teklif etmesini istemişti. Hz. Hüseyin de bu teklifi kabul etmemişti. Dolayısıyla tekrar bu hususun söz konusu olması düşünülemez.

Diğer taraftan, bütün bunlar bir tarafa, Şiî araştırmalara göre Hz. Hüseyin sadece Hicâz'a dönmeyi teklif etmiş, bunun dışında herhangi bir teklifte bulunmamıştır.[249]

5. Hz. Hüseyin'in Teklifi Karşısında Ubeydullah b. Ziyâd'ın Tavrı

Hz. Hüseyin'in son teklifi karşısında Ömer, olumlu bir tavır takındı. Bu teklifleri mâkul karşıladı, hatta sevinçle görüşünü sormak üzere o sırada Nuhayle'de bulunan Ubeydullah'a elçi gönderdi.[250] Ömer bu esnada Ubeydullah'ın bu teklifleri kabul edeceğini zannetmekteydi.[251]

Bu haber karşısında Ubeydullah, nasıl bir tavır sergilemiştir? Rivayetlere göre Ömer'in mektubunu okuduğu zaman bunun, başındaki emîrine samimi bir öğüt veren ve halkına karşı da müşfik olan bir kimsenin mektubu olduğunu ifade ederek, bu tekliflere sıcak baktığını ifade etmiştir.[252] Hatta Ubeydullah, üç tercih arasında, Hz. Hüseyin'in

[244] Belâzurî. Ensâb, III. 390.

[245] İbn Kesîr, VIII, 175.

[246] İbn Kesîr, VIII, 170. Bazı kaynaklarda bu, Hz.Hüseyin'in yaptığını ifade ettiğimiz üç tekliften birisi olarak zikredilmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 6; İbn Abdi Rabbih, IV, 379; Zehebî, Siyer, III, 311; Diyârbekrî, II, 298.

[247] Bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 6; Taberî, V, 413; İbn Abdi Rabbih, IV, 379; Tabersî, s. 223; İbn Manzûr, XIX, 64; İbn Kesîr, VIII, 170; Zehebî, Siyer, III, 311; Suyûtî, s. 244; İbn Hacer, I. 334. Bu arada Demircan'ın bu noktaya temas etmemesi dikkat çekicidir.

[248] Ancak Ukaylî bunu kabul etmekte ve bunu reddeden Hudarî (Muhâdarât, s. 459)'yi tenkit etmektedir. Bkz "Vak'atu Kerbelâ" s. 488, dn. 94. Diğer taraftan Algül'e göre de, Hüseyin'in kesinlikle Yezîd'e biate teşebbüs etmediği, her araştırmacının dikkatini çeken noktalardan birisidir (İslâm Tarihi, III, 171).

[249] Örnek olarak bkz. Resul Caferiyan, Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı, Çev. Cafer Bayar, İstanbul, 1994, s. 142-143.

[250] Taberî, V, 389.

[251] İslahânî. Makâtil, s. 114.

[252] Taberî, V, 414; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 55. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, V, 336; İbn Kesîr, VIII, 175.

Yezîd'le görüşmek üzere Şam'a gönderilme teklifini kabul etmeyi düşünüyordu.[253] Ubeydullah bu düşüncesini gerçekleştirebilseydi, kendisine Hz. Hüseyin ile ilgili emirler veren Yezîd, yine en son karar veren şahıs konumunda olacak ve Ubeydullah da, üzerine düşeni yerine getirmiş sayılacaktı.

Ancak bunun gerçekleşmediğini görmekteyiz. İşte bu noktada kaynaklar, bir isim üzerinde durmaktadır: Şemir b. Zilcevşen.

Bir başka ifadeyle Şemir, Ubeydullah'ı bu düşüncesinden vazgeçiren şahıstır. Ubeydullah'a, Hz. Hüseyin'in bir daha ele geçmeyeceğini ve bu fırsatı kaçırmamasını; Yezîd'e biat etmeden ayrılacak olursa daha da güçleneceğini, diğer taraftan kendisinin âciz ve zayıf bir konuma düşeceğini söylemiştir. Bunun arkasından da Ubeydullah'a şu teklifi yaptığı görülmektedir: Hüseyin ve beraberindekiler senin hükmüne razı olmak kaydıyla teslim olsunlar. Ubeydullah onun bu teklifini, "çok güzel bir görüş ileri sürdüğünü" ifade ederek kabul etti.[254] Bu arada Şemir, Ubeydullah'a bu düşüncelerini söylerken, aynı zamanda, Ömer ile Hz. Hüseyin'in gece olduğunda bir araya gelip, bütün gece boyunca konuştuklarını da ifade etmiştir.[255]

Buradan anlaşıldığına göre Ubeydullah'ı, verdiği son karara sevk eden Şemir'dir. Onun Ubeydullah üzerindeki tesir gücü konusunda kaynaklar yeterli bilgi vermemektedir. İfade edildiği kadarıyla Tâbiîn'den olan[256] Şemir, Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin tarafında yer almıştı.[257] Işş'ın, "haddi aşan kahramanlardan ve fitne ehlinden"[258] birisi olarak tanımladığı Şemir, ona göre, Hz. Hüseyin'in bu ortamda isteklerinden birisinin kabul edilerek serbest bırakılmasını cesaretsizlik ve zâfiyet olarak tavsif etmiştir. Bu sözleriyle de Ubeydullah'ın hırs ve tutkularını uyandırarak tahrik etmiştir. Cebbâr bir kimse olan Ubeydullah da, onun bu sözleri karşısında düşüncesini değiştirmiştir.[259]

Gelişmeler bu merhaleye gelinceye kadar, Ubeydullah'ın bu meseledeki kararlılığı açık olarak görülmektedir. Dolayısıyla Şemir'in bu sözleri karşısında bu kadar kolay fikir değiştirmesinin arka planında

[253] İbn Kuteybe, İmâme, II, 6; İbn Abdi Rabbih, IV, 379; Zehebî, Siyer, III, 311; İbn Kesîr, III, 170; Diyârbekrî, II, 98.

[254] Taberî, V, 414; İbnü'l-Esîr, Kâmil, V, 55. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 6; İbn Abdi Rabbih, IV, 379; Tabersî, s. 233; İbnü'l-Cevzî, V, 336; Sarıçam, s. 321-322; Ukaylî, s. 474.

[255] İbn Kesîr, VIII, 175.

[256] İbn Manzûr, X, 331.

[257] Demircan, İktidar Mücâdelesi, s, 267

[258] Sırma da Şemir'i, fitneci ve dalkavuklardan birisi şeklinde tavsif etmektedir. (İhsan Süreyya Sırma, Hilâfetten Saltanata Emeviler Dönemi, İstanbul, 1993, s. 41).

[259] Bkz. ed-Devletü'l-Ümeviyye, s. 170, 171 Algül'e göre de bu tip kışkırtmalar, sert mizaçlı bir vali olan Ubeydullah'ı sert tedbirleri düşünmeye ve uygulamaya koymasına yol açmıştır. (İslâm Tarihi, III, 69).

başka etkenlerin de düşünülmesi gerekir. Burada bizim dikkatimizi çeken ve vurgulamak istediğimiz nokta, Şemir'in, Ömer ile Hz. Hüseyin'in gece vakti bir araya gelip, konuştuklarına dair sözleridir. Muhtemelen Ubeydullah, bu sözler karşısında bir şüpheye kapılıp, yapılan tekliflerin samimiyetinden endişe ederek, bunun, Hz. Hüseyin'in içinde bulunduğu muhasaradan kurtulmayı hedefleyen bir manevra olabileceğini düşünmüş olabilir. Zaten Ömer de üstlendiği görevi kabul ederken, hayli tereddüt etmişti. Bu sebeple son anda kararını değiştirmiş ve onunla Hz. Hüseyin arasında başkasının bilmediği bir karar alınmış olabilirdi. Muhtemelen bu ve benzeri endişelerden dolayı, Ubeydullah Ömer'e cevabını Şemir ile göndermiş ve şayet Ömer emrini yerine getirmezse, komutayı onun devralacağını bildirmiştir.

6. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Şemir b. Zilcevşen'i Göndermesi ve Meydana Gelen Bazı Gelişmeler

Ubeydullah kararını, Kerbelâ olayından bir gün önce 9 Muharrem'de elçisi Şemir ile gönderdiği mektupla Ömer'e bildirdi. Bu mektubunda ondan, Hz. Hüseyin ve beraberindekilere, kendisinin vereceği hükme razı olmalarını teklif etmesini; şayet kabul ederlerse onları kendisine göndermesini, reddederlerse onlarla savaşmasını istedi. Ayrıca Şemir'e de, Ömer bu emirlere riayet ederse ona itaat etmesini, aksi takdirde komutayı onun devralmasını; onlarla savaşmasını ve aynı zamanda Ömer'in boynunu vurup kafasını kendisine göndermesini söylemiştir.[260] Bunların yanısıra Ömer'den, teslim olmadıkları takdirde onları öldürmesini ve iddiaya göre Hz. Hüseyin'in cesedini atlılara çiğnetmesini emretti.[261] Bunları yerine getirirse ödüllendirileceğini, aksi halde komutanlıktan çekilmesini ve görevi Şemir'in üstleneceğini belirtmiştir.[262]

Ubeydullah'ın bu emri karşısında Ömer, direnip karşı gelmeye[263] ve işi ağırdan almaya çalıştı.[264] Ancak sonunda Ubeydullah'ın emrini yerine getireceğini söyledi.[265] Ayrıca Şemir'e hitaben, Ubeydullah'ın böyle bir karar vermesinde onun rolünün olduğunu da ifade etti.[266] Bu durumda Hz. Hüseyin'in cevabı ise, Ubeydullah'ın isteğine kesinlikle

[260] Taberî, V, 414; İbn Manzûr, XIX, 65; İbn Kesîr, VIII, 175.
[261] Hz.Hüseyin'in cesedinin atlılar tarafından çiğnetilmesi konusu üzerinde daha sonra durulacaktır.
[262] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 55-56. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, V, 336-337; İbnü'l-Verdî, I, 164; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 107
[263] Zehebî, Siyer, III, 300.
[264] İbn Kesîr, VIII, 170.
[265] Tabersî, s. 233; İbnü'l-Cevzî, V, 337; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 56; İbn Kesîr, VIII, 175.
[266] Taberî, V, 415; İbn Kesîr, VIII, 175.

uymayacağı şeklinde oldu.[267]

Diğer taraftan Ubeydullah'ın bu tavrı ve gönderdiği emirler, Ömer'in ordusundan ayrılmalara da yol açtı. Zira onun kararını tasvip etmeyen 30 Kûfeli asker ve Ubeydullah'ın Hz. Hüseyin'e karşı gönderdiği Hur b. Yezîd, savaşın başladığı 10 Muharrem günü ayrılıp Hz. Hüseyin'in tarafına geçti ve onun tarafında savaşıp can verdiler.[268]

Bu şekilde 10 Muharrem, yani Hz. Hüseyin'in şehit edildiği güne gelinmiş oldu.

7. Kerbelâ

Buraya kadar üzerinde durduğumuz gelişmeler, görüşmeler ve tekliflerin istenilen sonucu vermemesi üzerine sonuçları itibariyle İslâm tarihinin en önemli ve elim hadiselerinden birisi olan Kerbelâ olayı vuku bulmuştur.

Burada, Kerbelâ ile ilgili tafsilata girmeden önce, bazı hususlara temas edeceğiz. Hz. Hüseyin ve birkaç kişi hariç, onunla beraber olanların öldürüldüğü Kerbelâ olayı, Âşûrâ günü, yani 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde,[269] genellikle kabul edildiğine göre Cuma günü[270] ve Kerbelâ'daki Taff[271] denilen yerde meydana gelmiştir.[272]

Kerbelâ'da baş komutanlığını Ömer'in yaptığı orduda, Amr b. el-Haccâc, Şemir b. Zilcevşen, Kays b. Eş'as, Azra b. Kays ve Şebes b. Rib'î de komutan olarak birliklerin başında bulunmuştur. Sancağı da Ömer'in mevlâsı Zeyd'in taşıdığı nakledilir.[273]

Savaş öncesinde iki taraf arasında dikkat çeken diyaloglar yaşanmıştır. Ömer'in ordusunda buluna Kays b. Eş'as, Hz. Hüseyin'e, Ubeydullah'ın kararına razı olmamasının sebebini sordu ve arkasından şayet bunu kabul etmiş olsa, Ubeydullah'tan hoşuna gitmeyecek bir davranış görmeyeceğini söyledi. Buna karşılık Hüseyin, hesap gününe inanmayan bir mütekebbirden Allah'a sığındığı karşılığını verdi.[274] Bu

[267] İbn Kuteybe, İmâme, II, 6; Taberî, V, 417; İbn Abdi Rabbih, IV, 379.

[268] Bkz. Dîneverî, s. 235-236; İbn A'sem, III, 114; İbn Kesîr, VIII, 170, 179-180.

[269] Bkz. Zübeyrî, s. 40; Halîfe, s. 176; Fesevî, III, 421; Ya'kûbî, II, 245; Mes'ûdî, Tenbîh, s. 303; Makdisî, VI, 12; İbnü'l-Esîr, Üsd, II, 21; İbn Kesîr, VIII, 198; L.Veccia Vaglieri, "al-Husayn b. Ali b. Abî Tâlib", The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Leiden, 1986, III, 607; Yiğit, "Emevîler" DİA, XI, 90; Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 279.

[270] Önceki dipnotta zikredilen yerlerin yanısıra ayrıca bkz. İsfahânî, Makâtil, s. 114; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 13; Yâlîf, I, 165; Diyârbekrî, II, 298; Köksal, s. 136.

[271] Kûfe'nin sahra istikametindeki kara yolunun üzerindeki yerlerden birisidir. (Yâkût, IV, 36). Bugün, Bağdat'ın yaklaşık 100 km güney batısındadır. (Aycan-Sarıçam, s. 30).

[272] İbn Abdi Rabbih, IV, 380; Diyârbekrî, II, 298. Ayrıca bkz. Bekrî, Mu'cemü Mesta'cemmin Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi' Thk. Mustafa es-Sakkâ, 3.bsk., Beyrut, 1983, III-IV, 1123.

[273] Dîneverî, s. 235; Taberî, V, 422.

[274] Taberî, V, 425-426; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 62-63.

arada Hz. Hüseyin tarafından Züheyr b. Kays öne çıkarak, Ömer tarafındaki askerleri Allah'ın azabından korkmaya çağırmış ve Ubeydullah'a güvenmediklerini ve ondan kötülük göreceklerini söylemiştir.[275] Züheyr'in bu sözlerine karşılık Ömer'in askerleri, Ubeydullah'a bağlılıklarını belirterek, Hüseyin ve onunla birlikte olanlar teslim olmadıkça veya onları öldürmedikçe bulundukları yerden ayrılmayacaklarını açıkça beyan etmişlerdir.[276]

Bu rivayetler, bir konunun aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Şöyle ki, bazı araştırmacılara göre, Ubeydullah'ın, Ömer komutasında gönderdiği kuvvet, savaş yapmadan Hz. Hüseyin'i etkisiz hale getirmek için ciddi manada bir teşebbüste bulunmamıştır.[277] Halbuki iki tarafın karşı karşıya gelmesinden itibaren son ana kadar gerçekleşen konuşmalar ve yapılan teklifler, bu anlamda birer teşebbüs olarak değerlendirilebilir. Nitekim Rayyıs, Ubeydullah'ın gönderdiği kuvvetin, Hz. Hüseyin'den teslim olmalarını istediği, ancak bunu kabul etmediklerinden savaşmağa karar verdikleri kanaatini taşımaktadır.[278] Bu son safhadaki konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Hüseyin ve beraberindekiler, Ubeydullah'a güvenmiyorlardı. Bu sebeple de teslim olmayı kabul etmemişlerdir. Buna karşılık Ömer'in komutasındaki askerler, Ubeydullah'ın emrini yerine getirmekte kesin olarak kararlıdırlar.

Bu manada, Ömer ile Hz. Hüseyin'in tarafına geçen Hur arasındaki konuşmadan da bir sonuç alınmamıştır. Bunun üzerine Ömer, karşı tarafa ilk oku atmış ve aynı zamanda "Benim ilk ok atan kişi olduğuma şahit olun!" demiştir.[279] Bu sözün arkasından iki taraf arasında, "hiç kimsenin benzerini görmediği bir şekilde"[280] şiddetli bir çarpışma meydana geldi.[281] Hatta Wellhausen, bu savaşta çarpışan tarafları demir[282] ile çarpışan toprak bir testinin durumuna benzetmektedir.[283] İki

[275] İbn Kesîr, VIII, 180.
[276] Taberî, V, 426; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 63.
[277] Bkz. Mahmud Şâkir, IV, 141; Ateş, "Hüseyin" İA, VI, 639; Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 279, 398-399.
[278] Bkz. M.Ziyâuddîn Rayyıs, İslâmda Siyasi Düşünce Tarihi, Çev. Ahmed Sarıkaya, İstanbul, 1990, s. 264.
[279] Taberî, V, 429; İbn A'sem, III, 112. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, V, 339; Tabersî, s. 239.
[280] İbn Tıktakâ, s. 115.
[281] Öyle ki, yeryüzünde buna benzer kitle halinde bir aile katliamının görülmediği ifade edilmektedir. Bkz. Köksal, s. 182. Krş. İbn Abdi Rabbih, IV, 383. Aynı şekilde Shabarı (Islamic History A.D. 600-750 (A.H.132) A New Interpretation, Cambridge, 1971, s. 91) ve Kennedy (The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century, New York, 1986, s. 89) de bu olayı bir katliam (massacre) olarak değerlendirmektedir. Aynı görüşü Lewis de paylaşmaktadır. Bkz. The Arabs in History, s. 67.
[282] Bir anlatıma göre Ubeydullah'ın kuvvetleri, "demirden bir dağ" gibiydi. Bkz. İbnü'l-Fakîh, s. 253.
[283] Muhalefet Partileri, s. 115.

taraf arasındaki sayı farkı göz önüne alındığında, bu benzetmelerin doğruluğu açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Kerbelâ olayında Hz. Hüseyin tarafından, kadınların yanısıra ehl-i beytin erkeklerinden küçük oğlu Ali Zeynelâbidîn ve yeğenleri Ömer (veya Amr) ile Hasan dışında kurtulan olmamıştır.[284] Bu şekilde, genel kanaate göre Hz. Hüseyin'in tarafından 72 kişi[285], Ömer'in askerlerinden ise 88 kişi öldü.[286]

Hz. Hüseyin'in kimin tarafından öldürüldüğü ve başının kimin tarafından kesildiği konusunda farklı isimler üzerinde durulmaktadır. Bunlar arasında, onu öldürüp başını kesen kimseler olarak, daha çok Sinan b. Enes[287] ve Havlî b. Yezîd[288] gösterilmektedir. Bir başka ifadeyle, Hz. Hüseyin öldürülmüş ve başı kesilmiş[289], sonra da Ubeydullah'a getirilmiştir. Rivayete göre, onun başının kesilmesi emrini veren, komutan Ömer b. Sa'd'dır.[290] Bu arada Kerbelâ'dan sonra Hz. Hüseyin'in karargahına saldırıldığı ve Şemir'in emriyle[291] orada bulunan malların talan edilip yağmalandığı da nakledilmektedir.[292]

Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra meydana gelen bu hadiseler konusunda Ubeydullah'ın herhangi bir emrinin olmadığını ifade etmek gerekir. Ancak bu arada, Hz. Hüseyin'in öldürülüp başının kesilmesinden sonra cesedinin Ömer'in talimatıyla bir grup atlı tarafından çiğnendiği ve bu konuda Ubeydullah'ın verdiği bir emirden bahsedilmektedir. Buna göre Ubeydullah, Şemir ile gönderdiği mektubunda, Ömer'e, Hz. Hüseyin'i öldürmesini ve arkasından da cesedinin atlarla çiğnenmesini emretmiş ve bu konuda yemini olduğunu da ifade etmiştir.[293] Bu sebeple Ömer'in çağrısıyla İshak b. Hayve el-Hadramî ile be-

[284] Bkz. Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 292-293. Krş. Dîneverî, s. 236-237; İbn Hıbbân, s. 558; İbnü'l-Esîr, Kâmil. IV, 93. Ancak Demircan, burada Ömer'i de Hz.Hüseyin'in oğlu olarak değerlendirmektedir. Halbuki eserinin bir başka yerinde, ismi Ömer veya Amr olarak verilen kişinin Hz.Hasan'ın oğlu olduğunu belirtmektedir. (Bkz. s. 112) Doğrusu da budur. Ömer, Hz.Hasan'ın oğludur.

[285] Belâzurî, Ensâb, III, 411; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 80; İbn Kesîr, VIII, 189.

[286] Mes'ûdî, Murûc, III, 72; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 80; İbn Kesîr, VIII, 189.

[287] Bkz. İbn Sellâm, Kitâbu'n-Neseb, Thk. Meryem Muhammed, I.bsk., Beyrut, 1989, s. 318; İbn Kuteybe, Maârif, s. 213; Belâzurî, Ensâb, III, 409; Taberî, V. 453; İbn Abdi Rabbih, IV, 380; Mes'ûdî, Murûc, III, 71; İsfahânî, Makâtil, s. 118; Makdisî, VI. 11, İbnü'l-Cevzî, V. 341; Nüveyrî, XX, 459.

[288] Bkz. Zübeyrî, s. 40; İbn A'sem, IIII. 137; Zehebî, Siyer, III, 302; Diyârbekrî, II, 298.

[289] Diğer taraftan onun başının kesilmediği üzerinde de durulmaktadır. Bkz. Hezâ' b. Îd, s. 145-146.

[290] İbn A'sem, III, 136.

[291] A.e., III, 138.

[292] Bkz. Ebû Mıhnef, s. 84; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 79; İbn Kesîr, VIII, 188.

[293] Belâzurî, Ensâb, III, 391. Ayrıca bkz. İbn A'sem, III, 103; İsfahânî, Makâtil, s. 119; İbnü'l-Cevzî, V. 337

raber 10 atlı bu emri yerine getirmişlerdir.[294]

Buna karşılık bazı rivayetlerde Hz. Hüseyin'in cesedini atla çiğneyenin Şemir b. Zilcevşen[295] veya Sinan b. Enes[296] olduğu; diğer taraftan buna dair rivayetin sahih olmadığının ifade edildiğini görmekteyiz.[297] Buna ilave olarak bir diğer rivayette, Hz. Hüseyin'e hücum edildiğinde kız kardeşi Zeyneb'in Ömer'e, "Ey Ömer, senin gözlerinin önünde Ebû Abdullah öldürülecek mi?" diye serzenişte bulunduğu, Ömer'in ağlayarak yüzünü çevirdiği ifade edilmiştir.[298]

Bütün bu rivayetleri değerlendirdiğimizde, Hz. Hüseyin'in atlarla çiğnenme hadisenin, kanaatimizce, bir emir gereği değil; Hz. Hüseyin'in öldürmek, başını kesmek ve üzerindekileri almak üzere[299] etrafının çevrildiği kargaşa anında, meydana gelmiş olması muhtemeldir.

IV. KERBELÂ OLAYINDAN SONRAKİ HADİSELER VE UBEYDULLAH B. ZİYÂD

Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra, bu elim olaya bağlı olarak Kûfe'de bir takım hadiseler meydana geldi. Kesilen başı ve ehl-i beytten sağ kalanlar Ubeydullah'a getirildi. Ubeydullah da onları Yezîd'e gönderdi. Çalışmamızın bu kısmında bu konular üzerinde duracağız.

1. Hz. Hüseyin'in Kesik Başının ve Sağ Kalanların Kûfe'ye Getirilmesi ve Ubeydullah'ın Onlara Karşı Tavrı

Kerbelâ olayında Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülen toplam 72 kişinin başı, Kûfe'ye gönderildi. Rivayetlere göre Ömer, 10 Muharrem günü[300], Hz. Hüseyin'in kesik başını Havlî b. Yezîd el-Asbahî[301] ve Humeyd b. Müslim el-Ezdî ile beraber Ubeydullah'a gönderdi.[302] Kûfe'ye geldiklerinde valilik konağında kimsenin olmadığını gören

[294] Bkz. Belâzurî, Ensâb, III, 410; Taberî, V, 454-455; Mes'ûdî, Murûc, III, 72; Tabersî, s. 246; İbnü'l-Esîr, Üsd, II, 22; İbnü'l-Verdî, I, 164.
[295] Belâzurî, Ensâb, III, 419.
[296] Makdisî, VI, 11.
[297] Bkz.İbn Kesîr, VIII, 189.
[298] Taberî, V, 452; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 78.
[299] Hz.Hüseyin'in cesedini çiğnemek üzere seçildiği söylenen atlıların başında bulunan İshak b. Hayve, bir rivayete göre, onun üzerinden gömleğini çıkarıp alan şahıstır. Bkz. Taberî, V, 454-455.
[300] Tabersî, s. 246.
[301] Bir rivayete göre sadece onunla gönderdi. Bkz. Dîneverî, s. 238; İsfahânî, Makâtil, s. 119; İbn Kesîr, VIII, 189.
[302] Bir diğer anlatıma göre Ömer, Humeyd'i, elde ettiği başarıyı ve kendisinin iyi olduğunu bildirmek üzere Kûfe'ye göndermiştir. (Taberî, V, 456) Dolayısıyla Humeyd, Havlî ile birlikte yola çıkmış ve Kûfe'ye gelmiştir.

Havlî, kesik başı evine götürdü ve sabah olunca Ubeydullah'a getirdi.[303] Bu münasebetle kendisini ödüllendirmesini isteyen Havlî'nin bu isteği yerine getirilmediği gibi, Ubeydullah'ın emriyle boynu vurulmuş ve öldürülmüştür.[304]

Böylece Hz. Hüseyin'in başını valilik konağına getiren ve Ubeydullah'tan ödül isteyen Havlî, bu arzusuna kavuşamadığı gibi, ölümle cezalandırılmıştır. Bu cezayı veren Ubeydullah, acaba böyle yapmakla, bir suçluluk ve pişmanlık psikolojisi içerisinde bu durumu tasvip etmediğini göstermek ve kendisini affettirmek çabası içine mi girmiştir? Bir ihtimal olarak düşünülebilirse de, eldeki bilgiye göre bu konuda kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

Diğer taraftan Ömer, iki gün daha Kerbelâ'da kaldıktan[305] sonra, hayatta kalanlarla beraber 72 tane kesik başı, Şemir b. Zilcevşen, Kays b. Eş'as, Amr b. Haccâc ve Azre b. Kays ile beraber Kûfe'ye, yine Ubeydullah'a getirmiştir.[306]

Kaynakların ifadesine göre daha önce getirilen Hz. Hüseyin'in kesik başı, bir kalkan üzerinde[307] veya bir tas, leğen içinde[308] getirilip Ubeydullah'ın önüne konuldu. Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'in kesik başını bir leğene koyduğu şeklindeki rivayetle[309] birlikte düşünüldüğünde, bir kalkan üzerinde getirilen kesik başı, Ubeydullah'ın bir leğen içine koydurttuğunu söyleyebiliriz.

Bundan sonraki gelişmeler ve Ubeydullah'ın özellikle Hz. Hüseyin'in kesik başına karşı tavrı konusunda kaynaklar şöyle bir tablo çizmektedir:

Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayete göre, Ubeydullah, elindeki kadîb[310] ile Hz. Hüseyin'in başına[311] vurdu. Aynı zamanda, onun güzelli-

[303] Taberî, V, 455; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 80; Nüveyrî, XX, 463. Bu sırada Ubeydullah'ın yemek yediği nakledilir. Bkz. İbn Manzûr, XXIII, 102.

[304] Belâzurî, Ensâb, III, 380-381; İbn Abdi Rabbih, IV, 380-381; Yâfiî, I, 165-166. Ayrıca bkz. Zübeyrî, s. 40; İbnü'l-Esîr, Üsd, II, 21-22; Zehebî, Siyer, III, 302, 309. Diğer taraftan İbn A'sem'in anlatımına göre, Hüseyin'in başını Ubeydullah'a getiren ve boynu vurulan şahıs Bişr b. Mâlik'tir. (Fütûh, III, 188-189).

[305] Dîneverî, s. 238.

[306] Taberî, V, 456, 467-468. Ayrıca bkz. Belâzurî, Ensâb, III, 412; Tabersî, s. 246; İbnü'l-Cevzî, V, 341

[307] Belâzurî, Ensâb, III, 415, 422.

[308] Suyûtî, s. 244; Köksal, s. 186.

[309] Makdisî, VI, 11; İbn Kesîr, VIII, 190.

[310] Bu konudaki rivayetlerde, Ubeydullah'ın elindeki bir kadîbden bahsedilmektedir. Sopa, dal, değnek gibi anlamlara gelen bu kelime, terim olarak aynı zamanda hakimiyet alameti olaıak taşınan bir nesneolması sebebiyle, asıl şekliyle kullanmayı tercih ettik.

[311] Burnuna (Ebû Davud, Menâkıb, 31; İbn Manzûr, VII, 117; İbn Kesîr, VIII, 150, 190) veya yüzüne (Makdisî, VI, 11) vurduğu da ifade edilmiştir.

ği konusunda bir şeyler söyledi.[312] O esnada orada bulunan Enes, Hz. Hüseyin'in ehl-i beytten Hz. Peygamber'e en çok benzeyen kimse olduğunu ifade etti.[313] Buna ilave olarak, yine Enes'ten nakledilen bir rivayete göre, Ubeydullah, elindeki kadîb ile Hz. Hüseyin'in ön dişlerine vurdu ve "Ne güzel ağız!" dedi. Bunun üzerine orada bulunan Enes, "Kadîbini çek, zira ben Hz. Peygamber'in orayı öptüğünü gördüm." diyerek onu ikaz etmiştir.[314]

Buna karşılık diğer rivayetlerde, bu ikaz Zeyd b. Erkam tarafından yapılmıştır. Buna göre de, Ubeydullah elindeki kadîb ile Hz. Hüseyin'in diş ve dudaklarına[315] vurdu. Yine bu esnada hazır buluna Zeyd, ondan kadîbini çekmesini; zira Hz. Peygamber'i, kendisinin vurduğu dudağı öperken gördüğünü söyledi ve ağlamaya başladı. Bunun üzerine Ubeydullah'ın, "Allah gözlerinden yaşı eksik etmesin! Vallahi, bunamış ve aklı gitmiş bir ihtiyar olmasaydın boynunu vurdururdum." diyerek ona çıkıştığı görülmektedir. Bu sözler karşısında Zeyd oradan ayrılmış ve etrafında toplanan insanları, Ubeydullah'ı desteklemeleri sebebiyle tenkit etmiştir.[316]

Bunların yanısıra, bu ikazı yapanın Ebû Berze el-Eslemî olduğu[317] ve Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'in başını kadîb ile dürterken, "Ey Abdullah'ın babası, saçların beyazlamış!"[318] veya "Yakışıklı bir gençti."[319] dediği de nakledilir.

Diğer taraftan, Hz. Hüseyin'in başına böyle bir muamelede bulunan Halîfe Yezîd'dir[320] ve Ubeydullah'ı uyardığı ifade edilen Ebû Berze el-Eslemî bu hareketinden dolayı Yezîd'i uyarmıştır.[321]

[312] Ubeydullah'ın, "Böyle bir güzellik görmedim." (İbn Kesîr, VIII, 150, 190) veya "Bunun gibi güzel bir yüz görmedim." (Makdisî, VI, 11) dediği rivayet edilir.

[313] Buhârî, Fadâilu's-Sahâbe, 22; Ahmed b. Hanbel, III, 261, İbnü'l-Esîr, Üsd, II, 20.

[314] Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 16-17.

[315] Bu rivayetin sonunda işaret ettiğimiz kaynaklarda Ubeydullah'ın, onun ön dişlerine vurduğu ifade edilmektedir. Buna karşılık İbnü'l-Esîr'in rivayetinde "dudaklarına" denilmektedir. (Üsd, II, 22).

[316] Taberî, V, 456; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 81; İbn Kesîr, VIII, 190. Ayrıca bkz. Dîneverî, s. 238-239; Belâzurî, Ensâb, III, 412-413; İbnü'l-Cevzî, V, 341; İbn Manzûr, XVII, 231; İbnü'l-Verdî, I, 164; Zehebî, Siyer, III, 315. Bu rivayete işaret eden Sırma, Ubeydullah'ın bu hareketini ve daha sonra temas edeceğimiz Ali b. Hüseyin ve Zeynep b. Ali'ye karşı tavrını, "İbn Ziyâd'ın sadizmi" olarak tavsif etmektedir. (Emeviler Dönemi, s. 43).

[317] Bkz. Makdisî, VI, 11-12.

[318] Belâzurî, Ensâb, III, 424; Taberî, V, 393; İbn Kesîr, 171

[319] İbnü'l-Adîm, VI, 2616; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80; 12; Diyârbekrî, II, 300; Köksal, s. 186.

[320] Bkz. Ya'kûbî, II, 245; İbn Hıbbân, s. 354; İsfahânî, Makâtil, s. 119; İbn Tıktakâ, s. 115; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80; 19. Nitekim Wellhausen, Hüseyin'in başına karşı kadîb ile saygısızlık yapanın Ubeydullah olduğuna dair rivayetleri zayıf bulmaktadır. Zira ona göre, kadîb, mutad olarak iktidar sahibinin elinde bulunurdu. Bu sebeple bunu yapan Yezîd'tir. (Muhalefet Partileri, s. 109, dn. 29; s. 114).

[321] Belâzurî, Ensâb, III, 416; Taberî, V, 465; İbn A'sem, III, 150; Mes'ûdî, Murûc, III, 170; Makdisî, VI, 12; İbnü'l-Cevzî, V, 342; İbn Manzûr, XXVI, 151.

Bu konuda, diğer araştırmalara göz atıldığında farklı değerlendirmelerle karşılamaktayız. Meselâ Sarıçam, yukarıda işaret ettiğimiz ve elindeki kadîb ile bu hareketi Halîfe Yezîd'in yapmış olabileceğini ifade eden Wellhausen'in aksine, bu hareketin Ubeydullah ve Yezîd tarafından yapılmış olabileceği kanaatini taşımaktadır.[322] Buna karşılık Demircan, bu konudaki rivayetler üzerinde durarak, Hz. Hüseyin'in başına karşı bu hareketi yapanın Yezîd değil, Ubeydullah olduğu kanaatinde olduğunu söylemektedir.[323] Ancak, aynı müellif, bu konuda, "Bazı rivayetlerde Yezîd'in Hz. Hüseyin'in başını sopayla dürttüğü nakledilmekteyse de bu hareketi Ubeydullah b. Ziyâd'ın yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim hadis kitaplarında da nakledilen budur." demektedir.[324] Bu noktada müellif, bize göre, iki farklı görüş ortaya koymaktadır. Zira, Hz. Hüseyin'in başını kadîb ile dürtenin Ubeydullah olduğunu, hem bir kanaat olarak ve hem de kuvvetle muhtemel olarak zikretmektedir. Halbuki kanaat, kesin olan düşünceyi ifade etmektedir.

Bu durumda, bu rivayet ve değerlendirmelere göre dönemin güçlü bir valisi olan Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra, iktidara karşı isyan etmenin bir cezası olmak üzere kesilen ve kendisine getirilen kesik başına karşı, üzerinde durmaya çalıştığımız çirkin tavrı sergilemiştir. Aynı tavrın, daha hafîf şekliyle Yezîd tarafından da sergilenmiş olması mümkündür. Zira Hz. Hüseyin'in bu şekilde ortadan kaldırılması, Ubeydullah'tan daha çok Yezîd için, aktif bir muhalifinin ortadan kaldırılması anlamını taşımaktaydı. Bunun bir ifadesi olarak Yezîd'in de böyle bir muamelede bulunmuş olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Ancak Ubeydullah, bu noktada daha pervasız ve saygısızca davranmıştır.

Bunların dışında, yine rivayetlere göre Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in başını, kanaatimizce bir anlamda iktidara ve kendisine karşı gelenlerin cezasını topluma daha açık bir şekilde göstermek üzere, bir sopanın[325] ucunda Kûfe'de dolaştırmış ve herkesin görmesini sağlamıştır.[326] Bununla yetinilmeyip, ayrıca Kûfe'de yine herkesin görebileceği bir yere dikilmek suretiyle teşhir de edildiği nakledilmektedir.[327] Her ne kadar İbn Teymiyye'nin görüşünü benimseyen Ukaylî, bu tür hareketle-

[322] Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 328-329.
[323] Bkz. İktidar Mücâdelesi, s. 301-305. Aynı görüşü, diğer bazı araştırmacılar da taşımaktadır. Bkz. Ukaylî, s. 477; Mahmud Şâkir, IV, 141; Hezâ' b. Îd, s. 128.
[324] İktidar Mücâdelesi, s. 399.
[325] Bir diğer anlatıma göre mızrağın ucunda taşınmıştır. Bkz. Ebû Mihnef, s. 98; Tabersî, s. 248; Yâfiî, I. 167
[326] Belâzurî, Ensâb, III, 415; Taberî, V, 394, 459; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 83; Nüveyrî, XX, 467
[327] İbnü'l-Cevzî, V, 341; İbn Manzûr, IX, 33.

rin yapıldığını kabul etmiyorsa da[328], rivayetler bu tür hareketlerin mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

Kerbelâ'da sağ kalanların durumu ve Ubeydullah'ın bunlara karşı tavrına gelince; Hz. Hüseyin'in başını gönderdikten sonra Ömer, iki gün sonra ehl-i beytten sağ kalanları yani Hz. Hüseyin'in kızları, kız kardeşleri ve çocukları ile beraber Kûfe'ye geldi.[329] Ömer'in onları develer üzerinde ve kapalı mahfiller içinde getirdiği ifade edilir.[330]

Ehl-i beytten sağ kalanlardan birisi de Ali b. Hüseyin, yani Ali Zeynelâbidîn'dir.[331] Rivayetlere göre, hasta olduğu için, Ömer'in emriyle kendisine dokunulmayan Ali'yi, daha sonra Ömer'in askerlerinden birisi Kûfe'de sakladı. Ancak, Ubeydullah'ın Ali b. Hüseyin'i getirene 300 dirhem ödül koyduğunu öğrenince getirip teslim etti.

Ubeydullah'ın huzuruna getirilen Ali ile arasında bir diyaloğun gerçekleştiği görülmektedir. Konuşma sonunda sinirlenen ve onun da diğerleri gibi aynı kanaati taşıdığı gören Ubeydullah, Ali'nin öldürülmesini istedi. Ancak halası Zeynep'in araya girerek, onunla beraber kendisinin de öldürülmesini istemesi üzerine Ubeydullah, bu kararından vazgeçmiştir.[332] Bu arada Ubeydullah ile Zeynep arasında geçen konuşmasından sonra da Ubeydullah'ın, Zeynep'i dövmeye kalkıştığı, ancak Amr b. Hureys'in buna engel olduğu da ifade edilmiştir.[333]

Yezîd'den Ali Zeynelâbidîn, Zeynep bint Ali ve diğerlerini Şam'a gönderme emri gelinceye kadar Ubeydullah, onları ayrı bir eve yerleştirmiş ve ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamıştır.[334]

Kısacası Ubeydullah, Zeynep ve Ali ile aralarında geçen olay dışında, ehl-i beytten sağ kalanları Yezîd'e gönderinceye kadar, Kûfe'de misafir etmiştir.

[328] Bkz. "Vak'atu Kerbelâ" s. 477. İbn Teymiyye'nin değerlendirmeleri için ayrıca bkz. Adnan Demircan, "İbn Teymiyye'ye Göre Yezîd b. Muâviye'nin Durumu" Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, II, 1996, s. 132.

[329] Taberî, V, 455; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 81. Bir anlatıma göre, Humeyd b. Bükeyr ile göndermiştir. (Belâzurî, Ensâb, III, 411). Kimlerin sağ kaldığı konusunda bkz. Demircan, İktidar Mücâdelesi, s, 292-293.

[330] Dîneverî, s. 238. Bir diğer anlatıma göre, onları çıplak develer üzerinde getirmiştir. (Bkz. Ebû Mihnef, s. 89).

[331] Ali'nin 23 yaşında (Zübeyrî, s. 58) veya henüz bülûğ çağına ermediği (Dîneverî, s. 238) rivayet edilir. Hatta bir anlatıma göre, bülûğ çağına erip ermediği kontrol edilmiştir. (Makrizî, Kitâbu'n-Nizâ ve't-Tehâsum fîmâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Hişâm, Thk. Hüseyn Mu'nîs, Kahire, 1988, s. 126).

[332] Zübeyrî, s. 58; İbn Sa'd, V, 212; Taberî, V, 457-458. Ayrıca bkz. İbn A'sem, III, 143; İbnü'l-Cevzî, V, 345.

[333] İbn Kesîr, VIII, 193.

[334] Belâzurî, Ensâb, III, 424; Taberî, V, 393; İbn Kesîr, VIII, 171

2. Ubeydullah'ın Kesik Başları ve Sağ Kalanları Yezîd'e Gönderilmesi, Yezîd'in Ubeydullah Hakkındaki Sözleri ve Ona Bakışı

Bu konuda kaynak ve araştırmalar incelendiğinde, farklı bilgilerle karşılaşılmaktadır. Ubeydullah'ın Hz. Hüseyin'in kesik başını ve sağ kalanları Şam'a göndermediğini söyleyenlerin[335] yanısıra, çoğunlukla bunun gerçekleştiği ifade edilmiştir.[336] Nitekim bu konuda farklı görüşlerin olduğuna işaret eden İbn Kesîr de, bu durumun gerçekleştiğine dair olan görüşün daha kuvvetli olduğuna işaret etmiştir.[337]

Ubeydullah'ın onları nasıl ve kimlerle gönderdiğine gelince; Ubeydullah, Zahr b. Kays ve aralarında Ebû Bürde b. Avf ile Târık b. Ebî Zabyân el-Ezdî'nin bulunduğu küçük bir süvari birliğinin eşliğinde Şam'da bulunan Yezîd'e göndermiştir.[338]

Diğer taraftan Ubeydullah'ın, Şam'a gönderirken onlara çok kötü davrandığı[339], üzerlerinde sadece bir gömlekle[340], baş ve yüzleri açık[341], zincirlenmiş olarak[342] ve çıplak develer üzerinde[343] gönderdiği ifade edilmektedir.

Halbuki Ubeydullah'ın Kûfe'de onları gereği gibi ağırladığı ve ihtiyaçlarını karşıladığına işaret edilmişti. Dolayısıyla, bu rivayetleri kabul etmek mümkün değildir. Nitekim İbn Kesîr de, bu tür rivayetleri eserinde zikrettikten sonra, bunları Râfizîlerin sözü olarak değerlendirir ve reddeder.[344]

Ubeydullah'ın Kûfe'den gönderdiği kafile Şam'a geldi ve Yezîd'in huzuruna çıktı.[345] İşte bu noktada, Yezîd'in Ubeydullah hakkındaki sözleri ve yaptıklarını nasıl değerlendirdiği konusu üzerinde durmak gerekmektedir.

Kaynakların ifade ettiğine göre Yezîd, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü haberini aldığı zaman sevinmiş, ancak çok geçmeden insanların

[335] Bkz. Ukaylî., s. 477; Hezâ' b. Îd. s. 144-145; Demircan, "İbn Teymiyye'ye Göre Yezîd b. Muâviye'nin Durumu", s. 133.
[336] Bkz. Zübeyrî, s. 128; İbn Habîb, s. 490-491; Belâzurî. Ensâb, III. 415; İbn Tıktakâ, s. 115.
[337] Bidâye, VIII, 192, 204.
[338] Taberî, V, 459; İbn Kesîr, VIII, 191. Ayrıca bkz. İbn A'sem, III, 147; Tabersî, s. 248; İbn Manzûr. IX, 34. Bazı rivayetlerde, bu heyetin başındaki kişi Şemir b. Zilcevşen'dir. (İbnü'l-Esîr. Kâmil. IV, 83; Wellhausen, Muhâlefet Partileri, s. 108-109) yine bazı rivayetlerde, Muhaffiz b. Sa'lebe ile gönderdiği belirtilir. (Belâzurî, Ensâb, III, 416, 418; Taberî, V, 463).
[339] Karamânî, I, 323.
[340] İbn Kuteybe, Imâme, II, 6.
[341] İbn Hıbbân, s. 560.
[342] İbn Abdi Rabbih. IV. 382.
[343] İbn Kesîr, VIII. 196.
[344] Bidâye. VIII. 196. Aynı şekilde Makrizî de, Câhız'dan naklen, bu rivayetleri tenkit etmektedir. (Nizâ, s. 126).
[345] Ebû Mihnef, s. 108; Dîneverî. s. 239; Taberî. V. 459.

bu sebeple kendisine buğz ettiklerini, lanet edip kötü sözler söylediklerini görünce Ubeydullah'ı tenkit etmiştir.

Yezîd Ubeydullah'ı tenkit ederken, farklı ifadeler kullanmıştır. Buna göre, "Hüseyin öldürülmeden onların itaat etmelerini istiyordum. Allah İbn Mercâne'ye lanet etsin! Ben Hüseyin'le karşı karşıya gelseydim, onu öldürmez affederdim."[346] diyerek Ubeydullah'ı acele etmekle de suçlamıştır.[347] Ayrıca Yezîd, Hz. Hüseyin kendisinden bir istekte bulunsaydı, onun mutlaka yerine getirilmiş olacağını sözlerine eklemiştir.[348]

Ayrıca Yezîd, "Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin ile akrabalık ve yakınlığı olsaydı onu öldürmezdi."[349] veya "sizi böyle göndermezdi."[350] sözleriyle de Ubeydullah'ı tenkit ettiği görülmektedir.

Bu ve bunun gibi diğer rivayetlerde Ubeydullah'ın Yezîd tarafından açıkça tenkit edildiği görülmektedir. Bir değerlendirmeye göre,[351] bu rivayetlerin bir kısmında Yezîd'in sorumluluğunu azaltma gayreti ve onun durumunu kurtarma çabası görülürken, bazılarında ise onu karalayıcı bir tutum sergilenmektedir.

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Yezîd, Hz. Hüseyin'in itaat ettirilmesini istemektedir. Ancak tercih edilen yoldan memnun kalmamıştır. Burada işaret etmek istediğimiz husus, Yezîd'in bu hoşnutsuzluğunu ve Ubeydullah'ı tenkit eden sözlerini, Ali Zeynelâbidîn ve diğerlerinin huzurunda dile getirmesidir. Dolayısıyla bu tavrıyla Yezîd, olanlardan gerçekten üzüldüğü ifade edilebilirse[352] de, tabiri caizse, siyasi davranmıştır. Daha fazla tepki çekmemek ve ortamı sakinleştirmek için bu sözleri sarf etmiş olmalıdır. Nitekim bir başka değerlendirmeye göre, Yezîd'in bu şekilde, "devlet başkanı olarak sorumluluğu valinin sırtına yüklediği söylenebilir."[353]

Burada Kerbelâ'da katledilenlerin cesetlerinin ve Hz. Hüseyin'in başının nereye gömüldüğü konusuna kısaca işaret etmek istiyoruz. Cesetler, 11 Muharrem günü Benû Esed mensuplarının ikamet ettiği Gâdiriye köylülerince toprağa verildi. Hz. Hüseyin'in başı da, en güçlü

[346] Bkz. Dîneverî, s. 240; Taberî, V. 460; İbn A'sem, III. 149; İbn Abdi Rabbih, IV. 381; İbnü'l-Cevzî, V. 342; Zehebî, Târîhu'lslâm, 61-80, 18; Feryâl, s. 73-74.
[347] İbn Manzûr, XXVI, 151; Zehebî, Siyer, III, 303.
[348] İbn Asem, III, 149; Tabersî, s. 249-250; İbn Kesîr, VIII, 195.
[349] İbn Kuteybe, İmâme, II, 7; Belâzurî, Ensâb, III, 424-425; Taberî, V, 393; İbn Abdi Rabbih, IV, 382.
[350] Taberî, V, 461, Tabersî, s. 249; İbnü'l-Cevzî, V, 343; İbn Kesîr, VIII, 171.
[351] Bkz. Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 307
[352] Ağırakça bu kanaati taşımaktadır. Bkz. Emevîler Döneminde Kıyamlar, 2.bsk., İstanbul, 1994, s. 114.
[353] Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 399.

ihtimale göre Medine'de Bakî' Mezarlığı'na gömülmüştür.[354]

3. Kerbelâ Olayından Sonra Ubeydullah'ın Yezîd İle İlişkisi ve Kûfe'deki Konumu

Yukarıda temas edildiği gibi, Hz. Hüseyin'e karşı tavrından dolayı Yezîd tarafından bu şekilde tenkit edilen Ubeydullah'ın, bu yüzden herhangi bir resmî soruşturmaya, idari takibata tabi tutulmadığı görülmektedir.[355] Hatta bazı rivayetlerde, Basra ve Kûfe'nin tamamının idaresinin Ubeydullah'a verildiği ve Yezîd'in kendisine 1 milyon dirhem ödül gönderdiği belirtilmektedir.[356] Buna ilave olarak Yezîd, Ubeydullah'tan Kûfelilerin atiyyelerinin artırılmasını da istemiştir.[357] Yine zayıf bir rivayete göre, Kerbelâ'dan sonra Yezîd ve Ubeydullah, Şam'da bir araya gelmiş; birlikte içki içmişlerdir. Hizmetçisinden Ubeydullah'a hizmette kusur etmemesini isteyen Yezîd, onun kendisinin yanında önemli bir yeri olduğunu ifade etmiştir.[358]

Bunlara karşılık Wellhausen, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin kendisine fayda değil de zarar getirdiği düşüncesinde olan Yezîd ile Ubeydullah'ın arasının gergin olduğuna işaret etmektedir.[359]

Yukarıda işaret edildiği gibi, Kerbelâ olayından sonra Ubeydullah valilikten alınmamış ve hakkında herhangi bir soruşturma yapılmamıştır. Bir başka ifadeyle, Yezîd tarafından tenkit edilen Ubeydullah, bu icraatından dolayı cezalandırılmamıştır ve görebildiğimiz kadarıyla, buna dair kaynaklarda bilgi de bulunmamaktadır.

Valilikten alınmayışı konusuna işaret eden Ukaylî, bunun söz konusu olmadığını, zira Ubeydullah'ın Kûfe'de işleri kontrol altına alma konusundaki yeterliliği, şiddet ve kararlılığı, Yezîd'in ihtiyaç duyduğu özelliklerdendi. Aynı durum, Kerbelâ'dan sonraki dönem için de geçerli olduğuna göre, Ubeydullah'ı görevden alması düşünülemezdi.[360]

[354] Fığlalı, "Hüseyin" DİA, XVIII, 520. Kabru'l-Husayn denilen bu yer, çok geçmeden şiîler için meşhur bir ziyaret yeri haline gelmiştir. Bkz. E.Honigmann, "Kerbelâ", İA, İstanbul, 1967, XIII, 580.

[355] İbn Kesîr, bu hususa işaret etmektedir. (Bidâye, VIII, 203).

[356] Bkz. İbn A'sem, III, 156. Bu rivayete işaret eden Demircan, bu hususu destekleyen başka bir bilgi bulunmadığından Şiî kaynaklı olmasının muhtemel olduğunu ve bu sebeple de güvenilirliğinin azlığını ifade etmektedir. (İktidar Mücâdelesi, s. 356-357).

[357] Belâzurî, Ensâb, III, 420. Feryâl da bu rivayeti, kaynağının Şiî olması sebebiyle tenkit etmektedir. (Sûratu Yezîd, s. 75-76).

[358] Bkz. Mes'ûdî, Murûc, III, 77

[359] Arap Devleti, s. 191

[360] "Vak'atu Kerbelâ" s. 478. Diğer taraftan Mevdûdî, Yezîd'in bu tavrını, onda insanlık şerefinden zerre kadar bir nasip kalmamakla tavsif etmektedir. Zira böyle olmasaydı, Mekke'nin fethinde, Hz.Peygamber'in Ebû Süfyan'a karşı nasıl davrandığını hatırlar ve elinde bulundurduğu iktidarını bu sayede elde ettiğini düşünür de, adam gibi hareket ederdi değerlendirmesini yapmaktadır. (Hilâfet ve Saltanat, Çev. Ali Genceli, 2.bsk., İstanbul, 1980, s. 246).

Kerbelâ olayından sonra Ubeydullah'ın Kûfe'deki konumunu göstermesi açısından İbn A'sem'in naklettiği bir habere daha işaret etmek istiyoruz. Buna göre, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Ubeydullah'ın nâmı yayıldı, şan ve şerefi arttı. Etrafında pek çok insan toplandı, şairler onu övdüler.[361] Ancak bu durumun Kerbelâ olayının meydana geldiği günlerin akabinde, Emevî yanlıları ve Ubeydullah'tan bir takım menfaatler bekleyen yakın çevresinde gerçekleşmiş olabileceğini düşünebiliriz. Zira Yezîd öldükten sonra Ubeydullah, kendi adına biat alma teşebbüsünün sonuçsuz kalması üzerine, Basra'yı terkedip Şam'a gitmek durumunda kalacaktır. Aksi takdirde, toplum tarafından kabul görmesi ve desteklenmesi gerekirdi. Halbuki durum bu şekilde olmamıştır.

4. Kerbelâ Olayından Sonra Kûfe'de Meydana Gelen Diğer Gelişmeler

Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde sonra Ubeydullah, Ali Zeynelâbidîn ve halası Zeynep ile aralarında geçen konuşmalardan sonra Kûfe'de, mescitte halka hitaben bir konuşma yaptı.

Bu konuşmasında, bu başarısından ve yalancının oğlu yalancı Hüseyin b. Ali'nin ve taraftarlarının öldürülmesinden dolayı Allah'a hamd etti. Ubeydullah'ın bu konuşmasını dinlemekte olan Abdullah b. Afîf el-Ezdî[362] kalktı ve asıl yalancının Ubeydullah ve babasının, kendisini vali tayin eden Yezîd ile babası Muâviye'nin olduğunu ifade etti. Ayrıca, Hz. Peygamber'in çocuklarını öldürüp, ondan sonra da kalkıp doğru insanlar gibi konuşmaya hakkının olmadığını söyledi. Bunun üzerine Ubeydullah'ın emriyle yakalandı ve arkasından da öldürüldü.[363]

Ubeydullah'ın aynı zamanda, Kûfe halkının ileri gelenlerini teker teker araştırdığı da görülmektedir. Bu araştırmayı, Kerbelâ olayına kimlerin katılıp katılmadığını tesbit etmek için yaptığı söylenebilir. Nitekim bu esnada göremediği Hur b. Yezîd'in oğlu Ubeydullah'ı, daha sonra buldurup getirtmiştir. Aralarında geçen konuşmadan sonra bir yolunu bulan İbn Hur, Kûfe'den ayrılıp Medâin'e gidecektir.[364] Diğer taraftan Ubeydullah, Cündeb b. Abdullah el-Ezdî, Abdurrahman b. Mihnef el-

[361] Fütûh, III. 157

[362] Abdullah, Cemel ve Sıffîn'de Hz.Ali tarafında yer almıştı. İki vak'a sırasında birer gözünü kaybettiğinden dolayı âmâ olup (Taberî, V, 458) Kûfe'de Şia'nın önde gelenlerindendi. (İbn A'sem, III. 144).

[363] Bkz. Belâzurî, Ensâb, III, 413-414; Taberî, V, 458-459; İbn A'sem, III, 143-146; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 82-83.

[364] Taberî, V, 469-470. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 288-289; İbn Kesîr, VIII, 210-211.

Ezdî ve Süfyan b. Yezîd gibi aleyhtarlarını da serbest bırakmıştır.[365]

Diğer taraftan Hz. Hüseyin'i öldürmesinden dolayı Ubeydullah'ın, annesi Mercâne tarafından yerildiği görülmektedir. Mercâne, "Sana yazıklar olsun. Ne yaptın, nasıl bir günah işledin."[366] veya "Rasûlullah'ın kızının oğlunu öldürdün, artık cennet yüzü göremezsin."[367] diyerek onu kınamıştır.

Bu arada Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü Medine valisi Amr b. Sa'îd b. el-Âs el-Eşdak'a, bir elçi göndererek bildirdiğini görmekteyiz. Nitekim Ubeydullah'ın gönderdiği elçi Abdülmelik b. Hâris es-Sülemî haberi, Medine mescidinde minberden halka duyurmuştur.[368]

Ayrıca, Kerbelâ olayından sonra Kûfe'ye dönen Ömer b. Sa'd ile Ubeydullah arasında şöyle bir görüşme gerçekleşmiştir:

Ubeydullah, Ömer'den Hüseyin'in öldürülmesine dair kendisine gönderdiği mektubu vermesini istedi. Fakat Ömer, söz konusu mektubun kaybolduğunu ifade etti. Ancak Ubeydullah'ın ısrarı karşısında, bu mektubu, Medine'de bulunan yaşlı Kureyşli kadınlara, özür beyan etmek amacıyla okunmak üzere gönderildiğini açıkladı. Ayrıca Ömer, kendisine samimi bir nasihatte bulunduğunu, ancak bunu dikkate almadığını hatırlattı.[369]

Bu rivayette amacın, Ömer'i temize çıkarmak olduğu düşünülebilir. Ancak Ubeydullah'ın Medine'ye gönderdiği haber göz önüne alındığında, Ömer'in bu mektubu Medine'ye göndermesinin anlamı daha iyi anlaşılacaktır. Bu şekilde Ömer, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde kendisinin doğrudan bir sorumluluğunun olmadığını ifade etmek istemiştir. Hatta bu noktada, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı Ömer'in pişman olduğu da görülmektedir.[370] Ancak her iki durumun da, Ömer'in bu konudaki sorumluluğunu ortadan kaldırmadığını ifade etmek istiyoruz.

5. Kerbelâ Olayında Ubeydullah'ın ve Diğerlerinin Sorumluluğu

Özellikle Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle sonuçlanan Kerbelâ olayında kimin veya kimlerin sorumlu olduğu konusunda kaynak ve araş-

[365] Bkz. İbn A'sem, III, 146-147.
[366] Taberî, V, 484; İbn Kesîr, VIII, 219.
[367] Zehebî, Siyer, III, 548; Târîhu'l-İslâm, 61-80; 15. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 265; İbn Kesîr, VIII, 286.
[368] Taberî, V, 465-466. Diğer taraftan bu haberi vali Eşdak'ın duyurduğu da nakledilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 88; İbn Kesîr, VIII, 196.
[369] Taberî, V, 467; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV.
[370] Belazurî, Ensâb, III, 414-415; Zehebî, Siyer, III, 303; Köksal, s. 208.

tırmalar, sadece Ubeydullah üzerinde durmamaktadır. Ubeydullah'ın yanısıra Yezîd, Hz. Hüseyin, Kûfeliler ve özellikle Kûfe eşrâfı, Ömer b. Sa'd ve Şemir b. Zilcevşen'in bu konuda sorumluluk taşıdığı ifade edilmektedir. Biz burada özellikle Ubeydullah'ın sorumluluğu üzerinde duracağız. Ancak buna geçmeden önce, diğerlerinin sorumluluğu konusundaki görüşlere, örneklerle kısaca temas etmek istiyoruz.

Wellhausen'e göre, asıl sorumlu Yezîd'dir. Zira sert tedbirler alması için Ubeydullah'ı Kûfe'ye gönderen odur.[371] Sarıçam'a göre de, bundan önce Medine valisine mektup yazıp, Hz. Hüseyin'den biat alması için emir veren ve bu konuda asla tavizin söz konusu olmayacağını ifade eden de Yezîd'dir.[372]

Diğer taraftan, bu konuda Hz. Hüseyin'in de sorumluluğuna işaret edilmektedir. Hz. Hüseyin, özellikle kendisine yapılan nasihatleri ve uyarıları dikkate almadan ve bunları göz ardı ederek, Kûfe'ye gitmekte ısrar etmesi sebebiyle sorumlu tutulmaktadır.[373]

Kûfeliler ve özellikle Kûfe eşrâfı ise, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırıp, sonradan yalnız bırakmaları sebebiyle sorumlu tutulmaktadır.[374]

Bunlara ilave olarak Ubeydullah'ın verdiği emri yerine getiren Ömer b. Sa'd[375] ile Şemir b. Zilcevşen[376] de sorumlu tutulmaktadır.

Nihayet araştırmalarda bu konuda en büyük pay ve sorumluluk taşıyan şahıs olarak, Ubeydullah b. Ziyâd üzerinde durulduğunu görmekteyiz.[377]

Zira Ubeydullah, daha önce de temas edildiği gibi, kaynakların ifadesine göre, Hz. Hüseyin'in tekliflerini reddetmiştir.[378] Hatta bu sebeple Ömer b. Sa'd'ın, kendisinin, Hz. Hüseyin'in tekliflerinden birisini kabul edecek olduğunu; ancak, Ubeydullah'ın bunu kabul etmediğini ifade ederek Ubeydullah'ı sorumlu tutmuştur.[379] Ancak bu sözlerin,

[371] Muhalefet Partileri, s. 114.

[372] Sarıçam, s. 330. Bu konuda Yezîd' sorumlu tutan diğer görüşler hakkında bkz. Ya'kûbî, II, 249; İbn A'sem, III, 95; Hezâ' b. Îd, s. 94; Işş, s. 179; Köksal, s. 4; Üçok, s. 41; Algül, III, 125-126; Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 356; Kılıç, s. 281-287

[373] Bkz. Ukaylî, s. 475; Hezâ' b. Îd, s. 93, 94, 95-96. Shaban'a göre, Hüseyin babasının taraftarları arasından yeterli destek bulacağından çok emin idi. Fakat, bu düşüncesinde yanılmış ve hata etmiştir. (Islamic History, s. 91). Demircan'a göre, Hz.Hüseyin Kûfe'deki durumu öğrendikten sonra takındığı isabetli tutumuyla, bu meseledeki sorumluluğunu ortadan kaldırmış; ümmeti tefrikaya sokan birisi olmaktan çıkmıştır. (İktidar Mücâdelesi, s. 378).

[374] Ukaylî, s. 478; Hezâ' b. Îd. s. 75; Köksal, s. 3.

[375] İbn Tıktakâ, s. 115; Hezâ' b. Îd, s. 93; Köksal, s. 3; Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 357

[376] Taberî, V, 452-453; İbn Kesîr, VIII. 187-188; Işş, s. 172; Köksal, s. 4; Ateş, "Hüseyin" İA. V/1, 639; Sarıçam, s. 330.

[377] Bkz. Işş, s. 172; Ukaylî. s. 477-478; Hezâ' b. Îd, s. 92, 93; Köksal. s. 4; Ağırakça, s. 113; Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 357

[378] Meselâ bkz. İbn Kesîr, VIII, 285.

[379] Taberî, V, 427; İbn Kesîr, VIII, 181.

Ömer'in sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağını bir kez daha ifade etmek istiyoruz. Aynı şekilde, Ubeydullah'ın öldürüldüğü Hâzir'de, İbnü'l-Eşter'in de Ubeydullah'ı sorumlu tuttuğu görülmektedir.[380] Hz. Hüseyin'in tekliflerini reddeden Ubeydullah, bu şekilde Işş'a göre, Emevîler döneminin politikası gereği valilere tanınan genel anlamdaki yetki ve icraat hürriyetini yanlış kullanmıştır. Bu konuda, Yezîd'in, kendisiyle savaşmadıkça kimseyle harp etmemesi emrine rağmen, savaşı ilk olarak Ubeydullah'ın kuvvetleri başlatmıştır.[381]

Sarıçam'a göre de, Hz. Hüseyin teslim olmayı teklif ettiği zaman Ubeydullah, durumu Yezîd'e bildirip gelecek talimata göre hareket edebilirdi. Fakat Yezîd'in sonuçtan memnun olacağını zannederek, diğer yolu tercih etmiştir.[382]

Diğer taraftan Demircan'a göre, Ubeydullah'ın amacı, Hz. Hüseyin'i öldürmekten daha çok, vilâyetinde Yezîd'e itaati sağlamak ve tehlikeli gördüğü unsurları ortadan kaldırmaktı. Ubeydullah bu gayeye ulaşmak için, karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırma konusunda tereddüt göstermediğini,[383] bu hadisede ve daha sonra meydana gelen olaylarda göstermiştir.[384]

Bütün bu değerlendirmelere katıldığımızı ifade etmek istiyoruz. Zira Ubeydullah, Kûfe'ye tayin olduğu zaman Yezîd'in kendisine gönderdiği, "Gelişmelerden beni haberdar et!" talimatına gereği gibi uymamıştır. En son safhada Yezîd'in görüşüne müracaat etmesi gerekiyordu. Ancak bunu yerine getirmemiştir. Onun böyle davranmasında Şemir'in rolü göz ardı edilemez. Fakat, diğer araştırmacıların üzerinde durmadığı, Hz. Hüseyin ile Ömer arasındaki özel görüşmelerin Şemir tarafından dile getirilmesi de dikkate alınması gereken önemli bir noktadır. Zira bu durum, Ubeydullah açısından, Hz. Hüseyin'in tekliflerinden ve Ömer'in tavrından şüphelenmeyi gerektirmiş ve bu sebeple de konuyu yeniden değerlendirmek üzere Hz. Hüseyin'in, kendisinin vereceği hükme göre teslim olmasını şart olarak ileri sürmüş olmalıdır.

Ayrıca Ubeydullah'ın bu konuda bizzat Hz. Hüseyin'i isyan etmek ve ümmetin birliğini bozmak; aynı zamanda Yezîd'in, bu sebeple onun öldürülmesini emrettiğini[385] ve bu bir hata ve suç ise, bunun so-

[380] Taberî, VI. 88.
[381] ed-Devletü'l-Ümeviyye, s. 178.
[382] Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 331
[383] Beydûn'a göre Ubeydullah, neye mal olursa olsun. Hüseyin'in Kûfe'ye gelmesine engel olmaya kararlı idi. (Melâmih, s. 19). Hatta bu münasebetle Hz.Hüseyin'in öncülük ettiği Kûfe ayaklanmasının bastırılmasında en önemli pay onundur.
[384] İktidar Mücâdelesi, s. 357
[385] Bir rivayette Ubeydullah'ın daha sonra, "Ben onu öldürmeseydim, Yezîd beni öldürecekti. dediği nakledilir. Bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 140.

rumlusunun Yezîd olduğunu ifadesine[386] rağmen, bu konuda kendi hissesine düşen sorumluluğu taşıdığını ifade etmek istiyoruz. Bu sebeple kaynaklarda, Ubeydullah'ın da lanetlendiğini görmekteyiz.[387]

Kerbelâ olayının sonucu ve tesirlerine geçmeden önce İbn Haldûn'un Kerbelâ konusundaki değerlendirmesine işaret etmek istiyoruz. İbn Haldûn şöyle demektedir:

Zamanında yaşamış olanlara göre, Yezîd'in fıskı açık olarak ortaya çıkınca, Kûfe'de bulunan ehl-i beyt taraftarları, Hüseyin'e haber gönderip yanlarına gelerek işinin başına geçmesini istediler. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, fıskı sebebiyle Yezîd'e isyan etme durumunun ortaya çıktığı kanaatine vardı. Özellikle buna muktedir olan ve gücü yeten kimse için, durumun böyle olduğunu düşündü. Bunu yerine getirebilecek güç ve kudretin kendisinde olduğunu zannetti. Aslında o, bu işe ehil idi. Ancak güç ve kudreti konusunda hata etti. Fakat bu dünyevî bir mesele ile ilgili bir hatadır. Buna benzer yerlerde yapılan hata, ona zarar vermez. Zira kendi zannına bağlı olan meselenin şer'î ve dinî hükmü konusunda yanılmamıştır. Diğer taraftan İbn Abbas, İbn Zübeyr, İbn Ömer ve daha başkaları, Kûfe'ye gitmemesi konusunda Hüseyin'i tenkit ve ikaz etmişler, onun yanıldığını görmüşlerdir. Fakat o, bu kararından dönmemiştir.

Bütün bunlardan sonra Yezîd ile birlikte hareket edip, onun için Hüseyin'i öldürmek caiz olamaz. Tam tersine, Yezîd'in bu hareketi, onun fâsık oluşunu te'kid eden fiillerindendir. Hüseyin, (Kerbelâ'da) şehit edilmiş ve bu hareketinden dolayı sevap almıştır. Zira o, hak yolda olup, bu şekilde ictihat etmişti.[388]

6. Kerbelâ Olayının Sonucu, Tesirleri ve Ubeydullah b. Ziyâd

Yezîd'in halifeliğini tanımayan Hz. Hüseyin'in öldürülmesi, Emevîlere karşı başlatılan muhalefet hareketlerini sona erdirme amacına ulaşmamıştır. Aksine, bundan sonra ortaya çıkmaya başlayan hemen bütün hareketlerin sebebi veya bahanesi olmuştur.[389] Öyle ki Watt, Hz. Hüseyin ve ehl-i beytin öldürülmesinin, daha sonraki Şiî muhayyilesine hâkim olduğunu söylemektedir.[390] Wellhausen de, başarısızlıkla sona

[386] Dîneverî, s. 261.

[387] Bkz. Ebû Zekeriyya el-Ezdî, Târîhu'l-Mavsıl, Yhk. Ali Habîbe, Kahire, 1967, s. 141; İsfahânî, Makâtil. s. 99. 119; Tabersî, s. 247; İbn Tıktakâ, s. 114; Suyûtî, s. 244.

[388] Bkz. İbn Haldûn, I, 269-271

[389] Ethem Ruhi Fığlalı, "İslâm Tarihinde Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tedkik)", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1983, Cilt: XXVI, s. 370. Hatta bir değerlendirmeye göre Hz.Hüseyin, bütün zayıf ve savunmasızların sembolü haline gelmiştir. Bkz. Kennedy, s.89.

[390] İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, s. 49.

eren bir hükümet darbesi olarak nitelendirdiği Hz. Hüseyin'in bu hareketinin sonunda öldürülmesinin, Şia üzerinde büyük bir tesir bıraktığını ifade etmektedir.[391] Hatta, Şia mezhebinin siyasi hayatının kaynağı haline gelmiştir.[392]

Şia üzerindeki büyük tesirinin yanısıra Kerbelâ'nın Harre Vak'ası, halifelik iddiasıyla ortaya çıkan Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'yi muhasarası, Tevvâbûn hareketi ve Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî'nin isyanı gibi önemli hadiselerle yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[393] Emevîleri sarsan bu olaylarla yakın ilişkisi göz önüne alındığında, Kerbelâ olayı, Emevîlerin çöküş sebebi olarak da gösterilebilmektedir.[394] Nitekim Yiğit de aynı kanaati taşımaktadır.[395]

Bu hareketler içinde özellikle Tevvâbûn hareketi ile Muhtâr'ın isyanı, Ubeydullah'ı yakından ilgilendirmektedir. Zira bunlarla mücâdele etmiş, hatta Muhtâr'ın başlattığı isyan, Ubeydullah'ın ölümüne de yol açmıştır.

Bir başka ifadeyle, Yezîd tarafından Hz. Hüseyin konusunu halletmek üzere Ubeydullah'ın Kûfe'ye tayini; Ubeydullah'ın da, aynı maksatla Ömer b. Sa'd'ı görevlendirip komutası altındaki hazır kuvvetle Kerbelâ'ya göndermesi, bu problemi çözememiştir. Aksine bundan sonra, kısa ve uzun vadede bir çok hadisenin ortaya çıkışına zemin hazırlamış ve yol açmıştır. Bunlardan özellikle Ubeydullah'ı ilgilendiren Tevvâbîn ve Muhtâr'ın hareketleri üzerinde bundan sonraki bölümlerde geniş olarak durulacaktır.

Bu arada, bu bölüme son vermeden önce, Yezîd döneminin Kerbelâ olayından sonra en önemli vak'alarından olan ve 63/683 yılında meydana gelen Harre Vak'asında Ubeydullah'ın konumuna kısaca temas etmek istiyoruz.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Yezîd ve iktidarına karşı muhalefet daha da sertleşmiştir. Mekke'de Abdullah b. Zübeyr, Yezîd'in halifeliğine karşı çıkarken, aynı şekilde Medine'de halk, Yezîd'in yerine Abdullah b. Hanzala'ya biat etmiş ve burada bulunan Benû Ümeyye mensuplarını tehdide başlamıştır. Bunun üzerine Yezîd, gönderdiği bir

[391] Arap Devleti, s. 69.

[392] Aycan-Sarıçam, s. 31 Nevin Abdülhâlık Mustafa da, Hz.Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin Şia hareketinin gelişmesinde derin bir etkisinin olduğu görüşündedir. Bkz. İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet. Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990, s. 215.

[393] Meselâ Ukaylî, bu tür intikam hareketlerinin, Kerbelâ olayının bir sonucu olarak başladığı görüşündedir. ("Vak'atu Kerbelâ" s. 480). Bu konuda geniş bilgi için bkz. Demircan. İktidar Mücâdelesi, s. 309 vd.

[394] Bkz. Nebih Âkil, s. 105. Ayrıca bkz. Philip Hitti, Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, II, 204.

[395] "Emevîler" DİA. XI. 90

mektupla, Ubeydullah b. Ziyâd'dan, Hicâz'daki bu karışıklıklara son vermesi için harekete geçmesini ve Medine üzerine gidip arkasından Abdullah b. Zübeyr'i muhasara etmesini istemiştir. Ancak Ubeydullah, bunu kabul etmemiştir.[396]

Ubeydullah'ın, Yezîd'in bu isteğini reddederken, şu sözü söylediği nakledilmektedir:

"Allah'a yemin olsun ki, o fâsık için, Allah'ın Rasûlü'nün kızının oğlunu öldürme (nin yanısıra) kesinlikle Kâbe'de savaş yapmayacağım."[397]

Bunun arkasından Ubeydullah, hasta olduğunu ileri sürerek, Yezîd'den bu görevden affedilmesini talep eder. Bunun üzerine de, Müslim b. Ukbe el-Mürrî komutasında bir kuvvet gönderilmiştir.[398]

Ubeydullah'ın bu sözünde, Yezîd'i fâsık olarak tavsifi ve Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden rahatsızlık duyduğu; bundan başka ayrıca mukaddes beldelerde savaşmayı ve bu şekilde, bir anlamda, bir başka sorumluluğun altına girmeyi göze alamayacağını ifadesi oldukça anlamlıdır. Ancak Yezîd'e cevabında bu düşüncelerini dile getirmemiş, sadece hastalık bahanesiyle bu görevden affedilmesini istemiştir. Bu arada kaynaklar, görebildiğimiz kadarıyla, Yezîd'in, Ubeydullah'ın bu sözünden haberdar olup olmadığı ve bu sebeple ona karşı herhangi bir tavır takınıp takınmadığından bahsetmemektedir.

Yezîd b. Muâviye döneminde meydan gelen ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın yer aldığı iktidar-muhalefet mücâdelesi, ele almaya çalıştığımız şekliyle cereyan etmiştir. Hâricîler ve Hz. Hüseyin'e karşı, bir Emevî valisi olarak görev üstlenen Ubeydullah, aldığı sert tedbirler ve zaman zaman, farklı sebeplerle yetkilerini zorlayarak, bu mücâdelenin iktidar lehine sonuçlanmasında etkili bir rol oynamıştır. Bundan sonraki bölümde, Kerbelâ sürecinin devamında, aynı zamanda muhalefetle mücâdele açısından Mervân b. Hakem dönemi ele alınacaktır.

[396] Taberî, V, 482-483; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 111; İbn Kesîr, VIII, 217-218; İbn Tıktakâ, s. 115-116.

[397] Yıldız, Yezîd'in bu isteğini reddederken Ubeydullah'ın, "Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra Mekke ve Medine'ye karşı askerî harekâta giriştiği takdirde ebediyete kadar lânetle anılacağını ileri sürerek bu vazifeden affını istedi" demektedir, ("Ubeydullah b. Ziyâd" İA, XIII, 4). Ancak Yıldız'ın Taberî ve İbnü'l-Esîr'in eserlerinden kaynak göstererek naklettiği bu söz, müellifin iktibas yaptığı kaynaklarda bu şekilde değil, yukarıda verdiğimiz şekliyle geçmektedir.

[398] Taberî, V, 483-484; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 111-112; Nüveyrî, XX, 488; İbn Kesîr, VIII, 29. Harre Vak'ası ve değerlendirmeler hakkında bkz. Ahmet Önkal, "İslâm Tarihinde Tarafsızlık Problemi" İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ankara, 1992, ilt: 6, Sayı: 3, s. 194-197; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre Savaşı" DİA, İstanbul, 1997, XVI, 245-247; Mehmed Bahaüddin Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi), S.Ü.İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı: 7, s. 513-534.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE MERVÂN B. HAKEM DÖNEMİ

Bu bölümde, Mervân b. Hakem döneminde Kerbelâ sürecinde Ubeydullah'ın hayatı, iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından ele alınacaktır. Bu anlamda Yezîd'in ölümüyle birlikte kendi adına biat alma teşebbüsü ve başarısızlığı, Mervân'ın halîfe seçiminde oynadığı önemli rol; Emevîlerin rakibi Dahhak b. Kays ve Kerbelâ'nın intikamını almayı amaç edinen Tevvâbûn ile mücâdelesi üzerinde detaylı olarak durulacaktır.

I. MERVÂN B. HAKEM HALÎFE OLMADAN ÖNCEKİ DÖNEMDE UBEYDULLAH B. ZİYÂD

Bu dönemde Yezîd'in ölümü ve arkasından oğlu Muâviye'nin kısa süren halîfeliği görülmektedir. Bu sürede Ubeydullah, Basra ve Kûfe'de kendi adına biat almaya teşebbüs de edecek, ancak başarılı olamayacaktır.

1. Yezîd b. Muâviye'nin Ölümü ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kendi Adına Basra ve Kûfe'de Biat Alma Teşebbüsü

Kerbelâ olayından sonra bir müddet daha Kûfe'de kalan Ubeydullah, Basra'ya geldi. Burada valilik görevine devam eden Ubeydullah'ın hayatında, Yezîd'in ölümüyle yeni bir dönem başlamıştır.

Yezîd, 64/683'de öldü.[1] Aynı günde, oğlu Muâviye'ye halîfe olarak biat edildi ve 40 gün veya 3 ay hilâfette kaldı.[2] Muâviye b. Yezîd, II.Muâviye olarak da bilinmektedir.[3]

Yezîd'in ölümüyle birlikte ortaya çıkan dönem üzerinde dikkate değer değerlendirmeler yapılmıştır.

Öncelikle ifade edelim ki, II.Muâviye döneminde Ubeydullah, valilik görevine devam etti. Zira yeni halîfe, Yezîd döneminin valilerini değiştirmemiş, aksine yerlerinde bırakmıştır.[4]

Halîfeliği süresince hasta olan II.Muâviye döneminde, Dahhâk

[1] Halîfe, s. 194. Yezîd'in 14 Rebîulevvel'de öldüğü nakledilmektedir. Bkz. Taberî, V. 499; İbn Abdi Rabbih. IV. 391; İbn Kesîr, VIII. 225.

[2] İbn Kesîr, VIII. 237. Hilâfet süresinin 40 gün (Halîfe, s. 196; Fesevî, III. 425; İbn Abdi Rabbih, IV. 391). 2 ay (Zehebî. Siyer. III. 546), 3 ay (İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV. 130) veya 6 ay (Lewis, s. 67) sürdüğü rivayet edilmektedir Bunlar arasında daha ziyade benimsenen, 40 gün veya 3 ay hilâfette kaldığıdır. Bkz. Aycan-Sarıçam, s. 36.

[3] Meselâ bkz. İ.H.Atçeken, "Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma" S.Ü.İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı: 7, s. 411.

[4] Halîfe, s. 196

b. Kays idareyi elinde bulundurmaktaydı.[5] İşte bu dönemde Suriyeliler II.Muâviye'ye biat ederken, Hicâzlılar da Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişlerdir.[6] Bu şekilde Emevîler'in tarihinde bir iktidar krizi ve belirsizlik dönemi yaşanmaya başlamıştır.[7] Zira Watt'ın ifadesiyle II.Muâviye, önemsiz biri idi ve İslâm öncesi Arap hayatında, önemsiz kişiler hiçbir zaman başa geçirilmemişti.[8] Bu dönemde, Ümeyye oğullarının iktidarı büyük ölçüde sarsıntı geçirmiş olup, bazı valiler de hanedanlığı eskisi gibi desteklemiyordu.[9]

Görüldüğü gibi, Yezîd'in ölümü ile İslâm dünyasında aynı anda iki halîfeye biat edilmiş ve bir iktidar kargaşası yaşanmaya başlamıştır.

İşte bu dönemde Ubeydullah da, Basra'da kendi adına biat alma teşebbüsünde bulundu.[10] İlk başta bunda başarılı olmakla beraber, çok geçmeden Basra'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Basra'da bulunan Ubeydullah, Yezîd'in ölüm haberini, Şam (Dımaşk)'a gönderdiği azatlı kölesi Eyyûb b. Humrân[11] vasıtasıyla öğrendi. Eyyûb, Basra'ya gelmiş ve Yezîd'in öldüğünü, Şam'da insanların ihtilaf içinde olduklarını gizlice Ubeydullah'a bildirmiştir.[12]

Bu haber üzerine Ubeydullah, halkın mescitte toplanması için çağrıda bulundu. İnsanlar toplanınca Yezîd'in ölüm haberini duyurdu. Arkasından da Yezîd'in bazı konulardaki kusur ve hatalarını sıraladı. Bu sözleri karşısında Ahnef b. Kays, Ubeydullah'ı ikâz ederek, kendilerinin Yezîd'e biat ettiklerini ve buna bağlı olduklarını ifade etti. Bunun üzerine Ubeydullah, şu konuşmayı yaptı:

"Ey Basralılar! Biz size hicret ettik, sizin aranızda yaşadık ve ben de sizin aranıza dünyaya geldim. Valiniz olduğum zaman, divana kayıtlı sadece 70.000 muharibiniz vardı. Ancak bugün sayıları 100.000'dir. Âmillerinizin divanı 90.000 iken, bugün 140.000'i bulmuştur. Size zarar vermesinden endişe duyduğum herkesi hapishanenize koymuş bulunmaktayım. Yezîd öldü ve insanlar Şam'da fikir ayrılığına düştüler. Bu-

[5] İbn Kesîr, VIII, 237.

[6] Bkz. Taberî, V, 501; el-Menbicî, el-Müntehab min Târîhi'l-Menbicî, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I.bsk., Trablus, 1986, s. 75.

[7] Lewis, s. 67

[8] İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, s. 49.

[9] Wellhausen, Arap Devleti, s. 80.

[10] Nüveyrî'nin anlatımına göre Ubeydullah, Halîfe Yezîd'in ölümünden sonra Irak'ta biat edilen ilk kimsedir. (Nihâye, XX, 501). Ömer Ferrûh'a göre Ubeydullah, Muâviye b. Yezîd'in ölümüyle birlikte halîfelik talebinde bulunanlardan bir tanesidir. (Târîhu Sadri'l-İslâm, s. 138).

[11] Bir anlatıma göre, Ubeydullah'ın Muâviye ve Yezîd dönemindeki elçisi idi (Taberî, V, 506) veya onu Yezîd'den haber getirmek üzere Şam'a göndermişti. (İbn Manzûr, V, 117) Diğer bir anlatıma göre ise Eyyûb, Ubeydullah'ın Şam sarayında daimi olarak bulundurduğu habercidir. (Wellhausen, Arap Devleti, s. 191).

[12] Belâzurî, Ensâb, VI, 12; Taberî, V, 506-507 Bir anlatıma göre bu haberi Ubeydullah'a, Basra'da Kasaplar meydanında iken haber vermiştir. Bkz. İbn Manzûr, V, 117

gün sizler sayı olarak herkesten çok, toprak bakımından da en genişine sahipsiniz. İnsanların en zengini ve toprakları en geniş olanı sizlersiniz. Bu sebeple dininiz ve toplumunuz için hoşnut olacağınız bir kimseyi seçiniz. Razı olduğunuz kimseyi ilk kabul eden ben olacağım. Şayet Şam ehli de, sizin dininiz ve toplumunuz için razı olacağınız birisini seçerlerse, siz de müslümanların seçtiğine tabi olursunuz. Bunu beğenmeyip kabul etmeyecek olursanız, istediğiniz verilinceye kadar, mücâdelenize devam edersiniz. Sizin hiçbir bölge halkına ihtiyacınız yoktur ve hiç kimse sizden müstağni kalamaz, herkes size muhtaçtır."[13]

Ubeydullah'ın bu konuşmasından anlaşıldığına göre, o sadece Yezîd'in ölüm haberini bildirmemiş, Şam'da ortaya çıkan ihtilaflı durumdan da bahsetmiştir. Bu konuda onlara bir görev düştüğünü, hatta bir çok açıdan en yetkili kimselerin onlar olduğunu hatırlatmıştır. Bu arada kendisinin de onların bir parçası olduğunu ve Basra'daki hizmetlerini hatırlatmaktan geri kalmamıştır. Bu ara dönemde onların da bir seçim yapmalarını istemiştir. Ancak özellikle, kendi hizmetlerini gündeme getirerek, bu devrede kendisine biat etmelerini sağlamayı hedeflemiş gözükmektedir. Zira bazı rivayetlerde, Basralılara, bu geçici dönemde valileri olarak kendisine biat etmelerini de teklif etmiş[14] ve kendisini başlarına Emir seçtikleri takdirde, feylerini toplayıp, düşmanlarıyla savaşacağını ifade etmiştir.[15] Nitekim Wellhausen'e göre de Ubeydullah, bu ara dönemde kendisini emir seçtirmek istemiştir. Zira "halîfenin ölümü ile, pek şahsî addedilen hükümete itaat vecibesi ortadan kalkmış oluyordu."[16]

Ubeydullah'ın bu sözleri karşısında Basralı hatipler yaptıkları konuşmalarda, bu konuda ondan daha yeterli bir kimsenin olmadığını ifade ettiler.[17] Bir başka ifadeyle, o zamanın medyası olarak telakki edilen çevreden gerekli desteği bulmuştur. Ubeydullah'ın, "böyle bir şeye ihtiyacım yoktur" cevabı karşısında ısrarları üzerine onların biatını kabul etmiştir.[18]

Bu rivayetlere göre Ubeydullah, Basra'nın önde gelenlerinden olan hatiplerin ısrarları karşısında, biatlarını kabul etmiştir. Ancak yaptığı konuşmasındaki ifadelerinden, aslında bu konuda istekli oldu-

[13] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 131-132. Ayrıca bazı farklılıklarla bkz. Câhız, Beyân, II, 130; Belâzurî, Ensâb, VI, 29-30; Taberî, V, 504; Mes'ûdî, Murûc, III, 92-93; Nüveyrî, XX, 501-502.
[14] Bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 7.
[15] İbn Kuteybe, İmâme, II, 16; Taberî, V, 524.
[16] Arap Devleti, s. 191
[17] Halîfe'nin anlatımına göre, bu noktaya işaret eden Ahnef b. Kays'tır. (Târîh, s. 198).
[18] Taberî, V, 505; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 132; İbnü'l-Fakîh, Basralıların Ubeydullah'a biatını, ilginç bir anlatımla, Basra halkının ahmaklığı olarak değerlendirmektedir. (Kitâbu'l-Büldân, s. 247).

ğunu anlamak mümkündür. Nitekim buna dair değerlendirmelere işaret edilmişti. Bu sebeple, Ubeydullah'ın bu tavrında, Basra halkının bu konudaki samimiyet ve kararlılığını görmek istediğini düşünebiliriz. Zira, muhtemelen bu konuda bazı endişeler taşıyor olmalıdır. Nitekim bu noktada haklı olduğu çok geçmeden ortaya çıkacaktır.

Ubeydullah'ın yanından ayrıldıktan sonra Basralılar, ellerini valilik konağının kapı ve duvarlarına sürerek, "Bu, İbn Mercâne'nin biatıdır."[19] ve "İbn Mercâne, birlik ve aynı zamanda tefrika anında kendisine itaat edeceğimizi mi zannediyor?"[20] demişlerdir.[21]

Ancak gelişmeler, Ubeydullah'ın bu sözlerden haberdar olmadığını göstermektedir. Zira, Basralıların biatlarından sonra Ubeydullah, insanların atiyye ve ihsanlarını bol bol dağıtmıştır.[22] Hatta rivayetlere göre bu maksatla, hazinede bulunan sekiz milyon[23] tutarındaki fey gelirlerinin dağıtılması için kâtiplerini görevlendirmiştir. Bir başka ifadeyle, kendi menfaati doğrultusunda kaynakları süratli bir şekilde halkın istifadesine sunmuş; kalan miktarı da, Basra'dan ayrılırken beraberinde götürmüştür.[24]

Diğer taraftan, Basra halkının biatından cesaret alan Ubeydullah, aynı şekilde Kûfe'den de kendi adına biat almak için teşebbüse geçmiştir. Bu maksatla Amr b. Misma' ve Sa'd b. Karhâ et-Temîmî'yi Kûfe'ye gönderdi. O dönemde Kûfe'de kendi naibi olarak Amr b. Hureys bulunmaktaydı. Amr'ın Kûfe halkına yaptığı konuşma ve Ubeydullah'ın isteğini bildirmesi ve onlardan biat etmelerini söylemesi üzerine Yezîd b. Hâris eş-Şeybânî, bunun mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine diğerleri de dağılmışlardır.[25] Hatta daha sonra Kûfeliler, Ubeydullah Şam'a kaçtığı zaman[26], Amr b. Hureys'i makamından indirip Kûfe'den çıkardıkları gibi, yerine Âmir b.

[19] Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 36.

[20] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 132. Ayrıca bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 30; Fütûhu'l-Büldân, s. 403; Taberî, V, 507

[21] Wellhausen, Basralıların bu tavrını, Ubeydullah ile alay ettikleri şeklinde değerlendirmektedir. Bkz. Arap Devleti, s. 191

[22] Halîfe, s. 198; Zehebî, Siyer, III, 546. Bir değerlendirmeye göre, Ubeydullah'ın bu şekilde Basralılara sağladığı imtiyazlar fayda vermemiş ve sonunda Basra'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Bkz. Kennedy, s. 91.

[23] Bu miktarın on dokuz milyon olduğu da söylenir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, VI. 25; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 134; Nüveyrî, XX, 504.

[24] Taberî, V, 509. Diğer taraftan s. 511'deki bir rivayette bu miktarın on altı milyon dirhem olduğu ve bir kısmını Ziyâd oğulları arasında dağıttığı, kalan miktarı da beraberinde götürdüğü anlatılmaktadır. Wellhausen'e göre de bunu halkın desteğini sağlamak için yapmıştır. Ancak buna rağmen yine âsî tavırlarını değiştirmediklerinden dağıtmaktan vazgeçmiştir. (Arap Devleti, s. 191, dn. 2).

[25] Belâzurî, Ensâb, VI, 7; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 132. Ayrıca bkz. Taberî, V, 503, 524; Mes'ûdî, Murûc, III, 93.

[26] Belâzurî, Ensâb, VI, 344.

Mes'ûd'u getirmişlerdir. Bu durumu da Mekke'de halîfe olarak ortaya çıkan Abdullah b. Zübeyr'e bildirmişlerdir.[27]

Kısacası Ubeydullah, Kûfe'den kendi adına biat teşebbüsünde başarılı olamamıştır. Hatta bu durum, Basra'daki konumunu da sarsacaktır. Zira Kûfe'deki gelişmeleri haber alan Basra halkı, bu defa Ubeydullah'a itaatten açıktan yüz çevirmeye başlayacaktır.

Bu dönemde Ubeydullah'ın Basra'daki otoritesinin iyice zayıfladığı görülmektedir. Verdiği emirler yerine getirilmediği gibi, ileri sürdüğü görüşlere değer verilmeyip reddedilmekteydi. Hatta suç işleyen birisini cezalandırıp hapsetmeye dahi güç yetirememiştir.[28]

Basra'da meydana gelen bu olayların yanısıra, yeni bir gelişme daha görülmektedir. O da, Seleme b. Züeyb'in Basra'ya gelerek[29] insanları Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye çağırmak üzere faaliyetlere başlamasıdır. Bu faaliyeti sonuç vermiş ve Basra halkı bu çağrıya uyarak Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir.

Bu gelişmelerden haberdar olan Ubeydullah[30], Basra halkını toplayıp, bütün olanlar hakkında bilgisi olduğunu söylemiş ve bu yaptıklarından dolayı onları kınamıştır. Bunun karşısında Basra'nın önde gelenleri, bir anlamda kendilerini affettirmek üzere, siyasî bir tedbir olarak Seleme'yi Ubeydullah'a getirip teslim edeceklerini ifade etmelerine rağmen, daha sonra onun can güvenliğinden endişe ederek bu sözlerini yerine getirmemişlerdir.[31]

Ortaya çıkan bu yeni ve istenmeyen gelişme karşısında Ubeydullah'ın bir durum değerlendirmesi yaptığı görülmektedir. Bunun sonucunda, bir anlamda çoğunluğun desteğini sağlamak düşüncesiyle, öncelikle Basra halkının devletten aldıkları atiyyelerini artırmıştır.[32] Arkasından kendisine karşı gelenlerle savaş konusunu, yakın çevresi olan komutanları ve kardeşleri ile görüşmüştür. Ancak komutanlardan istediği desteği alamamış ve kardeşleri de bunun uygun bir hareket olmayacağını, zira yenildiği takdirde tamamen yalnız kalacağını ifade

[27] Bkz. Belâzurî. Ensâb. VI. 11: Taberî. V. 529; İbnü'l-Esîr. Kâmil. IV. 143; İbn Kesîr, VIII. 248.
[28] İbnü'l-Esîr. Kâmil. IV. 132.
[29] Bir anlatıma göre Seleme. Basralıların Ubeydullah'a biatından üç ay sonra gelmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî. VI. 25.
[30] Bu durumu kendisine ilk olarak Abdurrahman b. Ebî Bekre'nin haber verdiği söylenmiştir. (Belâzurî, Ensâb. VI. 13).
[31] İbnü'l-Esîr. Kâmil. IV. 132-133. Seleme'nin Basra'da faaliyete başlamasından sonra halkın, hapishanede bulunan Hâricîler'i serbest bırakması için Ubeydullah'a baskı yaptıkları ve çaresiz kalan Ubeydullah'ın onların bu isteklerini yerine getirdiği nakledilmektedir. Bkz. Zehebî, Siyer, III. 546-547.
[32] Bkz. Halîfe. s. 198.

etmişlerdir. Ubeydullah da, onların bu görüşlerini uygun bulmuştur.[33]

Gelinen bu nokta, Ubeydullah'ın Basra'da otorite ve kontrolü tamamen kaybettiği anlamına gelmektedir. Yakın komutan ve askerlerinden dahi destek alamayışı, halkın yani sivil güç ve desteğin yanında askerî gücünü de yitirdiğinin açık bir ifadesidir. Böylelikle Basra'dan kendi adına biat alma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim Wellhausen, onun bu hareketini, hilâfetten bağımsız olarak eyâletlerde hâkimiyeti sürdürebilmek hususunda yanlış zan ve hesaplara kapılmış olmakla değerlendirmektedir.[34]

Bu arada Ubeydullah'ın, Basra'da can güvenliğinin de kalmadığını söylemek mümkündür.[35] Öyle ki, Ubeydullah artık Basra'dan ayrılmayı ciddi olarak düşünmeye başlamıştır. Bütün bunlarda Yezîd döneminde meydana gelen Kerbelâ olayının ve Ubeydullah'ın muhaliflere karşı takip ettiği sert ve acımasız politikanın, insanlar üzerinde ona karşı oluşturduğu antipatinin büyük rolü vardır. Ayrıca hilâfet merkezinde ortaya çıkan iktidar boşluğunun ve bu boşluktan faydalanarak iktidar yolunda harekete geçen Abdullah b. Zübeyr'in propaganda çalışmalarının da etkisinin olduğunu unutmamak gerekir.

2. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Mesûd b. Amr'a Sığınması ve Şam'a Kaçışı

Bu gelişmeler karşısında Ubeydullah, Basra'dan ayrılmaya karar vermiştir. Basra'nın sâkinlerinden Benû Temîm ve Benû Bekr'in kendisini korumalarından emin olmadığından,[36] Ezd kabilesinden sığınma isteğinde bulunmuştur.[37]

Bu maksatla Ubeydullah, Hâris b. Kays el-Ezdî'ye haber gönderdi. Hâris geldiğinde, daha önce babası Ziyâd'a yaptıkları gibi kendisini de korumalarını istedi. Ancak Hâris, Ezd kabilesi mensuplarından bazılarının kendisi hakkındaki kötü kanaat ve düşüncelerini hatırlatarak, isteğini yerine getirmenin zorluğunu ifade etmiştir. Sonunda Hâris ile birlikte Ubeydullah, gece karanlığında ve kılık değiştirmiş bir halde, Basra'nın merkezinden ayrılmaya muvaffak olmuştur.[38] Bu şekilde

[33] Taberî, V. 509. Ayrıca bkz. Halîfe, s. 198.
[34] Arap Devleti, s. 211.
[35] Zira bir rivayete göre Basra halkı onu öldürmek üzere harekete geçmiştir. Hatta, valilik konağını bile muhasara etmişlerdir. Bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 16-17
[36] İbn Kuteybe, İmâme, II, 17
[37] Bir anlatıma göre Ubeydullah, bu konuda azatlısı Mihran ile istişare etmiş ve o da, Ezd kabilesi ile olan ilişkileri gereğince onlardan koruma ve sığınma istemesini teklif etmiştir. Bkz. Dîneverî, s. 258.
[38] İbn Kuteybe, İmâme, II, 17; Dîneverî, s. 259; Taberî, V. 509; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV. 133.

Ubeydullah, kendi adına biat aldıktan yaklaşık üç ay sonra[39], herhangi bir saldırıyla karşılaşmamak için kılık değiştirerek, Basra merkezini terk etmek zorunda kalmıştır.

Hâris, Ubeydullah'ı kendi evine getirdi. Burada Ubeydullah ondan, kendisini Mesûd b. Amr'ın[40] yanına götürmesini istemiştir. Zira bu şekilde kendisini daha fazla güvende hissedecekti. Bunun üzerine birlikte Mesûd'un evine gittiler. Mesûd, Ubeydullah'ı himaye etmesinin kabilesi ile arasını açacağını ifade ederek, ilk başta himayeyi reddetmiş, ancak Hâris'in ısrarları ve Ziyâd'a yaptıkları iyiliği hatırlatması karşısında, onu himayeyi kabul etmiştir.[41]

Bir diğer anlatıma göre Hâris, amcasının kızı ve Mesûd'un hanımı olan Ümmü Bistâm'dan, Ubeydullah'ı himaye etmesini istemiştir. Hatta Ubeydullah, yanında getirdiği 100.000 dirhemi, bunun karşılığında ona vermiştir. Bu şekilde Ümmü Bistâm, onu eve almış ve kocasının elbiselerinden birisini giydirerek evde gizlemiştir. Mesûd geldiğinde de olanları haber vermiştir. Buna tepki gösteren Mesûd, bu hareketinden dolayı hanımını tartaklamak üzereyken, Hâris ve Ubeydullah ortaya çıkarak, hem hanımını elinden kurtardılar ve hem de onu ikna ettiler. Bu şekilde Ubeydullah, Mesûd'un öldürülüşüne kadar onun evinde kalmıştır.[42]

Diğer taraftan, Ubeydullah'ın ayrıldığını anlayan Basra halkı, Abdullah b. Hâris b. Nevfel'i başlarına vali seçtiler.[43] Ayrıca konağı ele geçirdikleri gibi, Ubeydullah'ın annesinin ve hanımının mücevherlerini ve haremini soydukları da rivayet edilmektedir.[44]

Ubeydullah'ın Mesûd b. Amr'a sığınmasıyla, olayların sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Zira Mesûd'un başlangıçta taşıdığı endişelerde haklı olduğu ortaya çıkacaktır. Çok geçmeden Benû Temîm ve Kays ile Ezd ve Rebîa kabileleri arasında anlaşmazlık belirdi. Ancak sonunda Ezd ve Rebîa kabileleri hem aralarındaki ve de diğerleriyle olan antlaşmalarını yeniliediler.[45] Hatta Ubeydullah, Ezd ile Rebîa

[39] Zira Yezîd, Rebîulevvel ayında öldü (Taberî, V, 499; İbn Kesîr, VIII, 225) ve Ubeydullah da, aynı yılın Cemâziyelâhir ayında Mesûd'a sığındı. (Belâzurî, Ensâb, VI, 21).

[40] Çünkü Mesûd, Mühelleb b. Ebî Sufra'dan sonra Ezd kabilesinin reisi idi. Bu sırada Mühelleb, Horasanda bulunmaktaydı. (Dîneverî, s. 259).

[41] Taberî, V, 510; İbnü'l-Esîr, Kâmil, II, 134. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 17; Belâzurî, Ensâb, VI, 31-32; İbn A'sem, III, 188.

[42] Belâzurî, Ensâb, VI, 14. Ayrıca bkz. Câhız, Beyan, II, 68-69; Taberî, V, 513. Bir anlatıma göre Mesûd, Ubeydullah'ı hanımlarının birisinin evine yerleştirmiş, kabilesine de durumu haber vermiştir. Bkz. Dîneverî, s. 260.

[43] İbn Sa'd, V, 25; Dîneverî, s. 260; Taberî, V, 514; İbn Manzûr, XII, 96.

[44] Bkz. İbn A'sem, III, 189.

[45] Wellhausen'in ifadesine göre, Basra'da eskiden beri bu kabileler arasında gerginlik mevcuttu. Ezd, Rebîa ile ittifak yaparken; Temîm, Kays ile antlaşmıştır. Böylece Basra'da iki büyük grup

arasındaki antlaşmanın gerçekleşmesi için maddi destek sağlamıştır. Bunun sonucunda bu iki kabile, Ubeydullah'ı yeniden vali yapmayı da kararlaştırdılar ve Mesûd başkanlığında Basra'ya geldiler. Ubeydullah, olacakları görmek ve ona göre davranmak üzere onlara katılmamıştır. Ancak adamlarından birkaç tanesini, olup bitenleri kendisine haber vermek üzere, onlarla birlikte Basra'ya göndermiştir.[46]

Basra'ya gelindiğinde Mesûd, mescitte konuşma yaparken çıkan karışıklıkta öldürüldü ve onunla birlikte gidenler de dağılıp kaçtılar.[47] Mesûd'un öldürüldüğünü öğrenen Ubeydullah, yeniden Basra'daki valiliğine dönmeyi beklerken, Şam'a doğru süratle yola çıkmak zorunda kalmıştır.[48]

Ubeydullah'ın ne zaman ve nasıl Şam'a gittiği konusunda kaynaklarda farklı rivayetler göze çarpmaktadır.

Bu konudaki rivayetlere göre Ubeydullah, 64 yılının Cemâziyelâhir ayında[49] himayesine girdiği Mesûd b. Amr'ın yanında iki-üç ay kadar kaldı.[50] Hâris'in, 64/684 yılında ve Şaban ayının ilk günlerinde[51] öldürülmesi üzerine de Şam'a hareket etti.

Ubeydullah'ın Şam'a gidişinin şekli konusuna gelince, bu konu da kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bir anlatım tarzına göre Ubeydullah kaçmamış, aksine Mesûd tarafından oluşturulan bir grupla birlikte Şam'a gitmiştir. Zira Ubeydullah, Mesûd'u Basra'da yerine vekil bırakmıştı.[52] Ayrıca ondan, kendisini himaye ederek yaptığı bu iyiliğini tamamlamasını istedi. Bunun üzerine de Mesûd, öldürülmeden önce Ubeydullah'ı Şam'a gönderdi. Bu yolculuk esnasında Ezd kabilesinden otuz[53], yetmiş[54] veya yüz[55] kişinin de ona eşlik etmesini sağlamıştır.

Ancak bu konudaki bir diğer rivayete göre Ubeydullah, Mesûd'dan Basra'dan Şam'a gitmesi için gerekeni yapmasını istedi. Bunun üzerine Benû Yeşkur'dan güvenilir ve güzergahı bilen bir şahıs rehber olarak tutuldu ve Ubeydullah'ı sağ salim Şam'a götürünceye

meydana gelmişti. (Arap Devleti, s. 99).

[46] Taberî, V, 516-517; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 136-137.

[47] Taberî, V, 518; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 139. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 18; Belâzurî, Ensâb, VI, 12; İbn A'sem, III, 190.

[48] Taberî, V, 521; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 139. Ayrıca bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 13; İbn Kuteybe, Maârif, s. 347

[49] Halîfe, s. 198.

[50] Bu konudaki rivayetler için bkz. Halîfe, s. 198; İbn Kuteybe, İmâme, II, 17; Belâzurî, Ensâb, VI, 33.

[51] Belâzurî, Ensâb, VI, 21.

[52] Belâzurî, Ensâb, VI, 8; Taberî, V, 525.

[53] İbn A'sem, III, 189.

[54] Belâzurî, Ensâb, VI, 33.

[55] Taberî, V, 522; Zehebî, Siyer, III, 547.

kadar yanından ayrılmaması istendi. Ubeydullah, işte bu rehber ile birlikte Şam'a gitti.[56]

Bu konuda daha çok kabul gören görüş, Ubeydullah'ın Mesûd'u yerine vekil tayin etmeksizin ve onun öldürülmesi üzerine tek başına Şam'a kaçtığıdır.[57] Ancak, rehber olarak tutulan şahıs ona iştirak etmiştir.[58] Zira Şam yolculuğu esnasında ikisi arasında geçen bir konuşmayı kaynaklar nakletmektedir.[59]

Bu şekilde Şam'a gelen Ubeydullah, burada "İbn Aclân'ın evi" olarak bilinen bir eve yerleşmiştir.[60]

Özetle, Basra'ya yeniden vali olarak dönmeyi bekleyen Ubeydullah, Mesûd b. Amr'ın öldürülmesi üzerine, buradaki desteğini kaybetmiş ve hilâfet merkezi Şam'a gitmiştir. Bu arada, Şam'da insanların bir halîfe etrafında birleştiklerini gördüğü takdirde, kendisinin de onlara uyacağını; tersi bir durum ile karşılaşırsa, serbest olarak hareket edeceğini beyan etmiştir.[61]

Şam'da Ümeyye oğullarının bir isim üzerinde ittifak sağlayamadıklarını görünce, Mervân'ı halîfeliğe iknâ edip halîfe olmasını sağlayarak, Emevîler'in tarihinde yeni bir dönüm noktasının gerçekleşmesinde en etkili rolü oynamıştır. Bu şekilde de, iktidarın yine Emevî ailesi içinde kalmasını sağlamıştır.

II. MERVÂN B. HAKEM'İN HALÎFE SEÇİLMESİYLE BİRLİKTE BAŞLAYAN DÖNEM VE UBEYDULLAH B. ZİYÂD

Bu dönemde Ubeydullah, öncelikle Mervân'ın halîfe olmasında en büyük rolü oynamıştır. Bu şekilde, Emevî hilâfetinde iktidar açısından istikrarın yeniden tesis edilmesinden sonra, iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından Mercirâhit Savaşı'nda ve Tevvâbûn ile mücâdelede başarılı olmuştur. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülüşünün intikamını almak amacıyla harekete geçen Tevvâbûn'u, Aynülverde'de mağlup etmiştir.

[56] Dîneverî, s. 260.

[57] Bkz. Buhârî, et-Tarîhu's-Sağîr, Thk. Mahmud İbrahim Zeyd, I.bsk., Beyrut, 1986, I, 168; Belâzurî, Ensâb VI, 14, 15-16; İbnü'l-Verdî, I, 166; Zehebî, Siyer, III, 546; Wellhausen, Arap Devleti, s. 194; Aycan-Sarıçam, s. 38.

[58] Hatta Ubeydullah'ın bu yolculuğunu bir eşek üzerinde yaptığı nakledilir. (İbn Manzûr, XXVIII, 35). Onu bu halde gören ve uyuduğunu zanneden yanındaki rehber, "Daha dün Irak valisi idi, bu gün ise, bir eşek üzerinde uyuyor" (Belâzurî, Ensâb, VI, 21; Taberî, V, 522) diyerek onun bu âciz halini dile getirir.

[59] Bkz. İbn Kuteybe, İmâme, II, 18-19; Belâzurî, Ensâb, VI, 21-22; Dîneverî, s. 261; Taberî, V, 522-523; İbn A'sem, III, 189-190.

[60] İbn Kesîr, VIII, 283.

[61] Bkz. Dîneverî, s. 261.

1. Mervan b. Hakem'in Halîfe Seçilmesinden Önceki Durum

II.Muâviye'nin ölümü üzerine yeni halîfe seçilinceye kadar Şam'da, Dahhâk b. Kays'a biat edildi. Zira Dahhâk, Muâviye'nin Şam'da naibi olarak bulunuyordu. Muâviye'nin ölümü üzerine Yezîd'e biat işlemlerini yürütmüştür. II.Muâviye'nin halîfe olduğu dönemde de, aynı görevi icra etmiştir.[62] Bu arada Dahhâk da Abdullah b. Zübeyr'e biatı düşünüyordu.[63] Hatta Şam'da bulunan Kays kabilesi mensupları, Abdullah b. Zübeyr'e biat edilmesi ve Dahhâk'ın desteklenmesi için çağrıda bulunuyordu. Buna mukabil Kelb kabilesi mensupları, Ümeyye oğullarına ve kız kardeşlerinin oğlu olan Hâlid b. Yezîd'e biate çağırmaktaydılar.[64]

Bu dönemde, Filistin'de Yezîd'in dayısı Hassân b. Mâlik b. Bahdel bulunmaktaydı. Muâviye döneminde buranın valisi olan Hassân, aynı görevine devam etmekteydi. Benû Ümeyye taraftarı olarak, onlar lehine propaganda yapıyor ve onlara biate çağırıyordu.[65] O da aynı şekilde Hâlid b. Yezîd'i desteklemekteydi.[66] Hatta, bu maksatla Dahhâk'a gönderdiği bir mektupla, onu İbn Zübeyr'e biatten vazgeçirmeye de çalışmıştır.[67]

Bu durum karşısında Dahhâk, Ümeyye oğullarıyla görüşerek onlardan özür diledi ve Hassân b. Mâlik'e gidip, hilâfete lâyık görülecek bir isim üzerinde uzlaşarak, o şahsa biat etmek üzere karar alındı.[68] Karar gereği birlikte Câbiye'ye doğru yola çıkıldı, ancak Dahhâk, bir müddet sonra askerlerin büyük bir kısmıyla ayrılarak, Şam'a geri döndü ve İbn Zübeyr adına biat almaya başladı.[69] Diğer taraftan Ümeyye oğulları Mervân, Amr b. Saîd, Hâlid b. Yezîd'in oğulları Hâlid ve Abdullah ile birlikte yollarına devam ettiler ve Câbiye'de Hassân b. Mâlik ile bir araya geldiler. Ancak Dahhâk kadar güçlü değillerdi. Bu esnada Abdullah b. Zübeyr, Medine'de bulunan Ümeyye oğullarının sürgün edilmesini emretmişti. Bu sebeple Mervân'ın, yeterli güce sahip olmadıkları kanaatiyle, biat etmek ve Ümeyye oğulları için eman talebinde bulun-

[62] İbn Kesîr, VIII, 241-242.
[63] Taberî, V, 531 Yıldız'ın ifadesiyle, "Dahhâk, Abdullah b. Zübeyr'i desteklemesine rağmen olayların takip edeceği seyri beklediği için bunu açıkça belli etmiyor ve tarafsız davranıyordu. ("Dahhâk b. Kays" DİA, İstanbul, 1993, VIII, 410).
[64] Taberî, V, 533; İbn Kesîr, VIII, 240.
[65] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 145-146.
[66] İbn Kesîr, VIII, 242.
[67] Taberî, V, 532; İbn Kesîr, VIII, 240.
[68] Buna göre Câbiye'de buluşulacaktı. (Belâzurî, Ensâb, VI, 266; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 147).
[69] Bu dönemde Kınnesrin'de bulunan Züfer b. Hâris el-Kilâbî de ayaklanmış ve İbn Zübeyr'e biat etmişti. Aynı şekilde Hıms'ta bulunan Nu'man b. Beşîr de İbn Zübeyr'e itaat etmekteydi. (Belâzurî, Ensâb, VI, 263).

mak üzere Abdullah b. Zübeyr'in yanına gitmeye karar verdiğini görmekteyiz.[70]

Kısacası, Ubeydullah Şam'a geldiği zaman Dahhâk b. Kays, İbn Zübeyr'e biat etmiş ve hatta onun tarafından valiliği onaylanmıştı.[71] Medine'den çıkartılan ve aralarında Mervân'ın da bulunduğu Ümeyye oğulları ise, Dahhâk'ın, Hassân b. Mâlik ile bir araya gelme kararından vazgeçince zor durumda kalmışlardı. Bu sebeple Mervân, İbn Zübeyr'e gidip, hem ona biat etmek ve de Benû Ümeyye için eman talebinde bulunmak üzereydi.

Bir başka ifadeyle, özellikle Ümeyye oğulları açısından büyük bir siyasî kriz ortaya çıkmıştır.[72] Hatta Muâviye tarafından tesis edilen hanedanlığın çöküşü dahi gündeme gelmiştir.[73]

İşte ortaya çıkan bu durumun ve kaos ortamının ortadan kaldırılması ve Emevî iktidarının devamında Ubeydullah, büyük bir rol oynayacaktır.

2. Mervân b. Hakem'in Halîfe Seçilmesi ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Rolü

Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek düşüncesiyle Şam'dan hareket eden Mervân'ın, Ubeydullah ile karşılaşmasıyla birlikte, Emevîler tarihinde yeni bir dönüm noktası gerçekleşmiştir.

Kaynakların ifadesine göre Mervân, ortaya çıkan tablo karşısında, gerçekten İbn Zübeyr'e biat etme düşüncesindeydi.[74] İşte onu bu düşüncesinden vazgeçirme konusunda Ubeydullah büyük bir rol oynamıştır.

Bunun nasıl gerçekleştiği konusunda kaynak ve araştırmalarda şu ifadelere rastlamaktayız:

Ubeydullah, Abdullah b. Zübeyr'e biat etme kararında olan Mervân ile görüştü. Bu görüşmenin, Ubeydullah'ın daha önce üzerinde durduğumuz şekliyle Şam'a doğru yolculuğu ve Mervân'ın da İbn Zübeyr'e gitmek üzere yolculuğuna devam ettiği sırada Ezriat[75], Havran[76] veya Tedmür[77] de gerçekleştiği rivayet edilir.

[70] Çünkü İbn Zübeyr, Medine valisi olan Abdullah b. Muti'ye, Ümeyye oğullarının Şam'a sürülmesini emretmişti. (Belâzurî, Ensâb, VI, 257, 264).
[71] Bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 263.
[72] Rayyıs, bu görüştedir. (İslâmda Siyasi Düşünce Tarihi, s. 267) Lewis bu devreyi, bir fetret dönemi olarak tanımlamaktadır. (The Arabs in History, s. 67).
[73] Aycan, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü II", s. 78.
[74] Taberî, V, 530; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 145; İbn Kesîr, VIII, 239; Makrizî, s. 47; Nûr Veli, s. 392; Nebih Âkil, s. 128; Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, 91.
[75] İbn Manzûr, XI, 133; İbn Kesîr, VIII, 241.
[76] Zehebî, Iber, I, 52.

Bu görüşmede, Husayn b. Nümeyr[78] ve Amr b. Saîd'in de hazır bulunduğu ifade edilmektedir. Bu görüşmede Mervân'a, kendi adına biat almasının daha güzel olacağı ve onun halîfeliğe İbn Zübeyr'den daha layık olduğu ısrarla ifade edildi. Mervân da bu düşüncelerini kabul etti.[79]

Ubeydullah, Mervân ile karşılaşmasından sonra gerçekleşen görüşme esnasında, onun İbn Zübeyr'e biat etme düşüncesini öğrendiği zaman, öncelikle bu düşüncesinden dolayı onun adına utanç duyduğunu, zira onun kavminin büyüğü ve efendisi olduğunu ifade etmiştir. Arkasından da, kendisinin ona biat edeceğini beyan etmiştir.[80] Ubeydullah'ın tek başına biatının yeterli olmayacağını ifade eden Mervân'a Ubeydullah, bu işi kendisine bırakmasını söylemiştir. Bu arada kavminin, yani Kureyş'in desteğini sağlamayı kendisinin halledeceğini de beyan etmiştir.[81] Ayrıca Mervân'a, Tedmür'de bulunan Ümeyye oğullarına gidip, onları kendisine biate davet etmesini de teklif etmiştir.[82] Ubeydullah'ın bu sözleri karşısında Mervân'ın, henüz hiçbir şeyin kaybedilmediğini ifade ettiği belirtilir.[83] Bu şekilde Ubeydullah, halîfelik konusunu düşünmeyen Mervân'ı, bu konuda iknâ ederek ilk adımın atılmasını sağlamış oldu.

Ubeydullah'ın, Mervân'a verdiği destek sözünü yerine getirdiği görülmektedir. Mervân ile görüşmesinden sonra Ümeyye oğullarından karşılaştığı bir grubu, Mervân'ı yalnız bıraktıklarından dolayı şiddetle tenkit etmiştir. Bunun üzerine onlar, Mervân'ı destekleyeceklerini ifade etmişler ve bunu da yerine getirmişlerdir.[84]

Kaynaklar, Mervân'ın halîfeliğini pekiştirmek ve rakiplerini bertaraf etmek üzere Ubeydullah'ın, ayrıca Dahhâk'a karşı gerçekleştirdiği siyasî bir manevra ve hileden bahsetmektedir.

Buna göre, Dahhâk'ın yanına giden Ubeydullah, onunla yakınlık kurduktan sonra, hilâfete Abdullah b. Zübeyr'den daha layık olduğunu ve kendi adına biat almasının daha doğru olduğunu telkin etti.[85] Bunun

[77] Belâzurî, Ensâb, VI. 275; Taberî, V, 540; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV. 151.

[78] Husayn b. Nümeyr Hicâz'dan Şam'a geldiği zaman, Hicâz bölgesindeki gelişmelerden haber vererek, büyük bir fitne baş göstermeden gerekli tedbirlerin alınması ve halîfenin seçilmesini ifade etmişti. (Taberî, V. 530).

[79] İbn Kesîr, VIII. 242.

[80] Taberî, V. 530; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV. 154. Ayrıca bkz. Dîneverî, s. 261 Algül'e göre Ubeydullah, bu sözleriyle Mervân'ı kabilecilik doğrultusunda tahrik etmiştir. (İslâm Tarihi, III, 92.

[81] İbn Manzûr, XI, 133; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 135.

[82] Belâzurî, Ensâb, VI. 275; Taberî, V. 541.

[83] Taberî, V. 530; İbnü'l-Cevzî, VI. 27

[84] Dîneverî, s. 262.

[85] Zettersteen, Ubeydullah'ın bu hareketini, "Hilekâr Ubeydullah Dahhâk'ı, hilâfete hak iddia etmek konusunda ikna etmiştir." şeklinde değerlendirmektedir. Bkz. "Dahhâk" İA, İstanbul,

üzerine Dahhâk, üç gün süreyle kendisi için biat çağrısında bulundu. Ancak insanlar onun bu hareketini protesto ettiler. Kendilerinden adına biat aldığı İbn Zübeyr'i hiçbir sebep olmadan hilâfetten hal' edip, kendi adına biat istemesini tenkit etmişlerdir. Bu durum karşısında Dahhâk, onlardan tekrar İbn Zübeyr'e biat etmelerini istedi. Ancak bu tavrı, halkın gözünden düşmesine sebep olmuştur. Zaten Ubeydullah'ın amacı da buydu.[86]

Kısacası Ubeydullah, Mervân'ı halîfelik konusunda ikna ettiği gibi, aynı zamanda İbn Zübeyr'in Şam'da en büyük destekçisi olan Dahhâk'ı etkisiz hale getirerek, Mervân'ın iktidara giden yolda siyasî anlamda önünün açılmasını sağlamıştır.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda 3 Zilkade 64/22 Haziran 684 tarihinde Câbiye'de Mervân'a biat gerçekleşmiştir.[87]

Bu şekilde Ubeydullah, Ümeyye oğullarının yeniden iktidarı ele geçirmelerine ve hanedanlığın devamında büyük bir rol oynamıştır.[88] Aynı zamanda Emevîler'de kan değişimini sağlamıştır.[89] Öyle ki Rayyıs, Câbiye'de Mervân'ın halîfe seçimini, Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşen Sakîfe toplantısına benzetmenin mümkün olduğunu söylemektedir.[90]

Bu arada bu konuya son vermeden, Ubeydullah'ın, Mervân'ın halîfeliği üzerinde ısrarlı olmasının sebebine dair, İbn Kesîr'in naklettiği bir rivayete temas etmek istiyoruz.

Buna göre Ubeydullah, Ümeyye oğullarından başkası halîfe olduğu takdirde, sonunun geleceğinden korkmuştur.[91] Bu noktada hemen akla gelen, Ubeydullah'ın Kerbelâ olayındaki sorumluluğundan dolayı hesaba çekilebileceğini düşünmüş olmasıdır. Zira bu takdirde, onun cezalandırılması söz konusu olabilecektir. Bu sebeple Ubeydullah'ın, iktidarları döneminde valilik yaptığı ve kendilerine bağlılığını açık ola-

1963, III, 459.

[86] İbn Kesîr, VIII, 241. Ayrıca bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 281. Bu arada Ubeydullah'ın ona Şam'dan ayrılıp daha güvenli bir yere gidip, askerlerini de toplamasını teklif ettiği; Dahhâk'ın da bunu kabul ettiği ve Mercirâhit'e gidip karargahını kurduğu nakledilir. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 242.

[87] Mustafa Fayda, "Câbiye" DİA, İstanbul, 1992, VI, 538; Yıldız, "Ubeydullah b. Ziyâd", İA, XIII, 4. Krş. Belâzurî, Ensâb, VI. 273; Taberî, V, 534; Nüveyrî, XXI, 88; Ömer Ferrûh, s. 142. Bu konudaki diğer rivayetler için bkz. İbn Sa'd, V, 40-41; Halîfe, s. 199; Zehebî, Siyer, III, 547; İbn Kesîr, age, VIII, 259.

[88] Aycan, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü II", s. 78.

[89] Aycan, "Haccâc b. Yusuf es-Sekafî", DİA, İstanbul, 1996, XIV, 427

[90] İslâmda Siyasi Düşünce Tarihi, s. 268.

[91] Bkz. Bidâye, VIII, 239-240. Bir değerlendirmeye göre Ubeydullah, kendi geleceğinin Ümeyye oğullarına bağlı olduğunu düşünmüştür. (Kennedy, s. 91). Algül'e göre, Harre'de görev almayan Ubeydullah'ı Yezîd azarlamıştır. Bu şekilde merkezle arasındaki iyi ilişki biraz sarsılmıştı. Dolayısıyla merkezle arasının düzelmesi ve koltuğunu korurken yeni menfaatler elde edebilmek için kuvvetli bir Ümeyyeliyi desteklemeyi uygun bulmuştur. (İslâm Tarihi, III, 92).

rak ortaya koymuş olduğu Ümeyye oğullarından bir şahsın, halîfe olmasını istemesi gayet tabiidir.

Siyasî anlamda Mervân'ın iktidarı ele geçirmesinde bu şekilde büyük rol oynayan Ubeydullah, askerî alanda da Dahhâk'a karşı üstünlük elde etmesini, Mercirâhit Savaşı'nda sağlamıştır.

3. Mercirâhit Savaşı ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın Rolü

Benû Ümeyye tarafından Câbiye'de kendisine halîfe olarak biat edilen Mervân'ın ilk icraatı, Dahhâk ile giriştiği mücâdele ve ikisi arasında gerçekleşen savaştır.

Bu dönemde Mercirâhit'te bulunan Dahhâk'ı, kendisi gibi Abdullah b. Zübeyr taraftarı olan Hıms valisi Nu'man b. Beşîr, Kınnesrin valisi Züfer b. Kays ve Filistin'de bulunan Nâtil b. Kays gönderdikleri kuvvetlerle desteklemiştir.[92] Dahhâk, burada Abdullah b. Zübeyr adına biat almaya başlamıştır.[93] Yukarıda temas ettiğimiz gibi, Ubeydullah'ın devreye girmesiyle, insanları kendi adına biata çağırdı. Ancak daha sonra, gördüğü tepki karşısında, tekrar İbn Zübeyr adına biat aldı.

Diğer taraftan Câbiye'de halîfe seçildikten sonra Mervân, Benû Ümeyye ve başta Kelb olmak üzere Ğassân, Sekâsik ve Sekûn oğulları kabilelerinden oluşan kuvveti ile, Dahhâk'ın üzerine yürüdü.[94] İki taraf Mercirâhit'te[95], 15 Zilhicce 64/3 Ağustos 684'de[96] karşı karşıya geldi.

Bu savaşta iki tarafın kuvvetlerine gelince, kaynakların ifadesine göre, iki taraf arasında büyük bir fark söz konusudur. Buna göre, Dahhâk'ın ordusu 60.000,[97] Mervân'ın ordusu ise 13.000[98] askerden oluşmaktaydı.[99]

Mercirâhit Savaşı'nda Ubeydullah, Mervân'ın ordusunda yer almış ve sol cenah komutanlığı yapmıştır.[100] Diğer taraftan onun sağ

[92] Taberî, V. 535
[93] Belâzurî, Ensâb, VI. 266.
[94] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 149.
[95] Mercirâhit, Şam civarında bir ovadır. Şam'dan Hıms istikametine giderken, Ukâb boğazından önce ye alan Merciazrâ köyünün doğusunda bulunur. (Yâkût, III, 21).
[96] Yıldız, "Dahhâk b. Kays", DİA, VIII. 410. Krş. Belâzurî. Ensâb, VI. 273; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 150; İbn Manzûr, XI. 135; İbn Kesîr, VIII, 241, 259. Nüveyrî, bu savaşın, Muharrem 65'de meydana geldiğini; bunun yanısıra 64 yılının sonunda vuku bulduğu da rivayet edilmiştir demektedir. (Nihâye, XXI, 89). Diğer taraftan Lammens'e göre savaş, 684 Temmuz ortasında meydana gelmiştir. ("Merc Râhıt", İA, İstanbul, 1970, VII. 755).
[97] Bir anlatıma göre Dahhâk'ın kuvveti 30.000 olarak gösterilmektedir. (İbn Kesîr, VIII, 243; Lammens, a.y.; Yıldız, a.y.).
[98] 6.000 (Taberî, V. 539) veya 10.000 (Lammens, "Merc Râhıt" İA, VII. 755; Yıldız, "Dahhâk b. Kays", DİA, VIII, 410).
[99] Halîfe, s. 199; İbn Abdi Rabbih, IV, 396; Zehebî, Siyer, III. 547
[100] Belâzurî, Ensâb, VI, 269; Taberî, V, 357; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 149; Mahmud Şâkir, IV, 163; Nebih Âkil, s. 125.

cenahın[101], piyâdelerin[102] veya süvarilerin[103] komutanı olduğu da nakledilmiştir.

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Ubeydullah, bu savaşta aktif olarak Mervân'ın ordusunda yer almıştır. Hatta, ordunun hazırlanmasında maddi destek sağladığı üzerinde durulan[104] Ubeydullah'ın, savaş esnasında Mervân'ı öldürülmekten kurtardığı da ifade edilmiştir.[105]

Mercirâhit Savaşı'nda, 20 gün[106] süren şiddetli çarpışmalar sonunda Mervân'ın kuvvetleri galip geldi. Dahhâk da dahil olmak üzere ordusundan pek çok kayıp verildi.[107]

Bu savaşta Mervân'ın galip gelmesinde, Ubeydullah büyük rol oynamıştır. Zira şiddetli çarpışmalar devam ederken, sayı açısından iki ordu arasındaki kuvvet farkına işaret ederek, galip gelebilmek için Mervân'a bir teklifte bulunduğu görülmektedir.

Şöyle ki, Ubeydullah, Mervân'ın Dahhâk ile olan mücâdelesinde kendisinin haklılığına, Dahhâk'ın ise haksız olduğuna işaret etti. Arkasından savaşın hile olduğunu belirttikten sonra, taktik gereği ateşkes çağrısında bulunulmasını ve karşı taraf savaştan el çektiği anda saldırılmasını teklif etti. Mervân, bu görüşü kabul etmiş ve iki taraf arasında karşılıklı olarak elçiler gönderilmiştir. Dahhâk, ateşkesi kabul edip savaştan çekildiği sırada Mervân'ın kuvvetleri ansızın saldırıya geçerek, karşı tarafı hezimete uğratmışlardır.[108]

Kısacası, Ubeydullah'ın teklif ettiği bu savaş hilesinin[109] sonunda Mervân'ın ordusu galip gelmiştir.

Ubeydullah'ın Mercirâhit'te galibiyetin elde edilmesinde oynadığı rol, bu savaş hakkında yapılan değerlendirmeler ve yine savaş sonrasında meydana gelen gelişmeler göz önüne alındığında, daha iyi anlaşılabilecektir.

Mahiyeti itibariyle, İkinci Cemel Savaşı olarak da değerlendiri-

[101] İbn Sa'd, V, 41; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 135; Yıldız, "Ubeydullah b. Ziyâd" İA, XIII, 4. İbn Kuteybe'nin anlatımına göre, ordunun iki cenahından birisinin komutanlığını üstlenmiştir. (Maârif, s. 347).

[102] Belâzurî, Ensâb, VI, 272.

[103] Taberî, V, 539.

[104] Belâzurî, Ensâb, VI, 280-281.

[105] Belâzurî, Ensâb, VI, 279.

[106] Halîfe, s. 199; Belâzurî, Ensâb, VI, 269.

[107] Taberî, V, 537; Mes'ûdî, Murûc, III, 95; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 150; Zehebî Iber, I, 52; İbn Kesîr, VIII, 243.

[108] Bkz. Halîfe, s. 199; İbn Abdi Rabbih, IV, 396; İbn Manzûr, XI, 134; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 38; Siyer, III, 457; Nüveyrî, XXI, 90; İbn Kesîr, VIII, 243; Mahmud Şâkir, IV, 162.

[109] Lammens, bunun bir hile değil, bu şekliyle bir ihanet olduğu görüşüne işaret etmektedir. ("Merc Râhit" İA, VII, 755).

len[110] Mercirâhit, Ümeyye oğullarının muhaliflerine karşı zafer elde ettiği bir savaştır. Bu zafer, Mervân'ın Şam'da resmen halîfeliğe yükselmesini[111] ve arkasından da İbn Zübeyr'in ele geçirdiği topraklar üzerinde fetihlerin başlamasını temin etti.[112] Ayrıca Emevîler'in tarihinde Süfyânîler devrinin sona erip, Mervânîler döneminin başlaması bu savaş ile gerçekleşti.[113]

Mercirâhit Savaşı'ndan sonra Mervân Ubeydullah'ı, önce Cezîre tarafına ve Karkîsîya'da bulunan Züfer b. Hâris ile savaşmak üzere gönderdi.[114] Bu arada ona, fethedeceği yerlerin valiliklerini de vaadetmiştir.[115] Arkasından da Irak üzerine giderek, o bölgeyi İbn Zübeyr'in nâiblerinden kurtarmasını emretmiştir.[116] Bu konudan sonra üzerinde durulacağı gibi, Tevvâbûn harekete geçtiği zaman, Ubeydullah bu bölgede bulunmaktaydı.

Kerbelâ sürecinde Ubeydullah'ın, iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından Mervan döneminde, onun halîfe olması ve Mercirâhit'te Dahhâk'a karşı üstünlük sağlamasında etkili olmasının yanısıra, bir diğer önemli faaliyeti, Tevvâbûn ile mücâdelesi ve Aynülverde'deki galibiyettir.

4. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Tevvâbûn İle Mücâdelesi ve Aynülverde Savaşı[117]

Kerbelâ olayından sonra Kûfe'de yeni bir hareket oluşmaya başladı. Tevvâbûn adı verilen bu hareketekatılanlar, Ubeydullah'ın komu-

[110] Aycan-Sarıçam, s. 40.

[111] Zira Mercirâhit'ten sonra Muharrem 65/Temmuz-Ağustos 684'te Dimeşk'te tertip edilen daha umumi ve daha resmi karakter taşıyan ikinci bir biat töreni gerçekleşti. Bkz. Wellhausen, Arap Devleti, s. 86. Krş. Zehebî, İber, I, 52.

[112] Lammens, "Merc Râhit", İA, VII, 755.

[113] Nebih Âkil, s. 122. Ancak, Emevî iktidarının devamını sağlayan Mercirâhit, aynı zamanda Kelb ve Kays kabileleri arasında sonu gelmeyen kabile savaşlarının ilk halkasını teşkil ederek, Emevî hâkimiyetinin temellerini sarsan bir savaş da olmuştur. (Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, 91). Bu savaşın sonuçları hakkında ayrıca bkz. Beydûn, Melâmih, s. 201-204.

[114] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 190. Ancak Ubeydullah, Mervan döneminde burada başarılı olamamıştır. (Belâzurî, Ensâb, VI, 449). Aynı dönemde Mervân, Hubeyş b. Dülce komutasında bir orduyu da Medine'ye göndermişti. Hubeyş de başarılı olamamıştır. (Taberî, V, 611-612; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 190-191).

[115] Belâzurî, Ensâb, VI, 367; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 190; Işş, s. 191.

[116] İbn Kesîr, VIII, 256. Bir anlatıma göre, Mervân Ubeydullah'a, Irak'ta galip geldiği takdirde, üç gün süreyle yağma ve talanda bulunmasını da emretmiştir. (Taberî, VI, 38).

[117] Tevvâbûn hareketi ve Aynülverde Savaşı, bazı araştırma ve maddelerde, Abdülmelik b. Mervân dönemi içinde ele alınmıştır. (Bkz. Hudarî, s. 471-472; Ağırakça, s. 139-152; Özaydın, "Aynülverde Savaşı" DİA, İstanbul, 1991, IV, 283). Ancak ileride temas edileceği üzere savaşın meydana geldiği 22 Cemâziyelevvel 65 tarihi ile Abdülmelik b. Mervân'ın H.65 yılının Ramazan ayında halîfe olduğu göz önüne alındığında, bu hareketin ve savaşın Mervân dönemi içinde incelenmesini gerektirmektedir. Nitekim Taberî ve İbnü'l-Esîr'in eserlerinde, Mervân dönemi olayları arasında verilmiştir.

tasındaki Emevî ordusu tarafından Aynülverde Savaşı'nda yenilgiye uğratılmıştır.

a. Tevvâbûn Hareketinin Amacı ve Aynülverde Savaşı'na Kadar Seyri

Kûfe'de bulunan ehl-i beyt taraftarlarının önde gelenlerinden Süleyman b. Surad'ın yanısıra Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl, Abdullah b. Va'l ve Rifâa b. Şeddâd'ın öncülük ettiği bu hareketin mensupları, Kerbelâ olayında özellikle Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden kendilerini sorumlu tutmaktaydılar. Zira onu Kûfe'ye davet etmişler, ancak ona söz verdikleri yardım ve desteği yerine getirmeyip yalnız bırakmışlardır. Bu sebeple de, hem onun ve hem de ehl-i beytinin öldürülmesine yol açmışlardır. Bu şekilde büyük bir günah işlediklerini düşünerek, işledikleri bu günahtan kurtulabilmenin tek yolu, Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam almak idi. Söz konusu günahtan dolayı tövbe ettikleri için kendilerine "Tevvâbûn" adı verilmiştir.[118]

Tevvâbûn hareketinin işte bu özelliği, bir başka açıdan Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip, sonradan onu yalnız bırakanların, Kerbelâ olayındaki sorumluluğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden kendisini sorumlu tutarak harekete geçen Kûfe'deki ehl-i beyt taraftarları, Kur'an-ı Kerîm'in, "Musa kavmine demişti ki: Ey Kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için Yaradanınıza tövbe edin de nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün. Öyle yapmanız Yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur."[119] ayetini kendileri için hareket noktası olarak kabul etmişlerdir.[120] Böylelikle Tevvâbûn hareketi, aynı zamanda dinî bir hüviyet kazanmıştır.

Tevvâbûn'un bu amaçla ilk olarak faaliyete başlamaları, hemen Kerbelâ'dan sonra ve Yezîd dönemine kadar götürülmektedir.[121] Ancak bu dönemde, Ubeydullah'ın Kûfe'deki sert politikası göz önüne alındığında, bu hareketin Yezîd döneminde gizlice devam ettiği ifade edilebilir. Nitekim Watt ve Wellhausen, Süleyman b. Surad başkanlığındaki

[118] Bkz. Taberî, V, 552; Mes'ûdî, Murûc, III, 100-101; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 158; İbn Kesîr, VII, 255; Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, s. 49; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 116; Köksal, s. 220-221; Özaydın, "Aynülverde Savaşı", DİA, IV, 283; Onat, s. 62; Ağırakça, s. 139. Ehl-i Beyt açısından konuyu inceleyen Varol'a göre Tevvâbûn, ne bir Ehl-i Beyt zürriyeti ve ne de Ehl-i Beyt merkezli bir harekettir. (Ehl-i Beyt Gerçeği, s. 309)

[119] Kur'an, 2, 54.

[120] Ya'kûbî, II, 257; Taberî, V, 554.

[121] Belâzurî, Ensâb, VI, 366; Taberî, V, 558; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 162.

hareketin, Yezîd'in ölümünden sonra açıktan başladığı görüşündedir.[122]

Dolayısıyla, Yezîd'in ölümünden ve daha önce işaret edildiği gibi, Basra'da bulunan Ubeydullah'ın Kûfe'den de kendi adına biat alma teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Tevvâbûn ciddi anlamda harekete geçmiştir.

Bu dönemde Süleymân b. Surad'in evinde toplanıp, Kûfe'de Ubeydullah'ın nâibi olarak bulunan Amr b. Hureys'e karşı ilk aşamada açıkça muhalefet etme yerine, etrafa davet mektupları göndererek insanların desteklerini sağlamaya çalışmışlardır.[123] Bu toplantıda, aynı zamanda, gelecek sene içinde bu hareketi destekleyenlerin Nuhayle'de toplanması ve gerekli hazırlıkların yapılması da kararlaştırıldı.[124]

Diğer taraftan onların bu kararlarından sonra Kûfe'de bazı gelişmeler meydana geldi. Kerbelâ'dan önce, Müslim b. Akîl'in hapsedildiği dönemde Ubeydullah tarafından yakalanıp hapsedilen; daha sonra, Yezîd'in emriyle serbest bırakılan[125] Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî Kûfe'ye geldi. Arkasından da Amr b. Hureys, Kûfe'den çıkartıldı ve sonunda yerine İbn Zübeyr tarafından gönderilen Abdullah b. Yezîd el-Ensârî vali tayin edildi.[126] Muhtâr'ın gelişiyle Tevvâbûn ikiye bölünmüştür. Zira Muhtâr, Süleymân'ın insanları ölüme sürüklediğini ifade ederek ona katılmamıştır.[127] Tevvâbûn arasından Muhtâr'ın görüşünü paylaşanlar onun yanında yer almıştır. Ancak çoğunluk yine Süleymân'ın tarafında kalmıştır.[128] Daha sonra Muhtâr, Hz. Hüseyin'in kanını talep ederek harekete geçecektir. Muhtâr'ın bu hareketi ve Ubeydullah'ın onunla mücâdelesi üzerinde, çalışmamızın son bölümünde geniş şekilde durulacaktır.

Bu devrede, Tevvâbûn'un çoğunluğunun isteğiyle ilk safhada, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'e karşı hareket edenlerden, özellikle onu yalnız bırakan Kûfe eşrâfından intikam almak üzere, Kûfe'de bir harekete teşebbüs edilmiştir. Ancak bundan haberdar olan vali Abdullah b. Yezîd'in, kendisinin Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle hiçbir ilgisinin olmadığını ifade ederek Kûfe'de böyle bir hareketin yanlış olduğunu dile getirmesi ve öncelikle hedef olarak Ubeydullah'ı göstermesi karşısında,

[122] Watt, s. 49; Welhausen, Muhalefet Partileri, s. 117. Bundan hareketle Onat da, Süleyman'ın taraftar toplamak üzere etrafa mektuplar yazmasının ancak Yezîd'in ölümünden sonra olabileceğini kuvvetle muhtemel görmektedir. (Şiî Hareketleri, s. 77)

[123] Taberî, V, 558-559; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 162-163.

[124] İbn Kesîr, VIII, 247.

[125] Bkz. Taberî, V, 570-571.

[126] Taberî, V, 560; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 163; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 117

[127] Onat, s. 96.

[128] İbn Kesîr, VIII, 248.

onun üzerine gidilmeye karar verildi.[129] Bu arada Abdullah ve İbrahim b. Muhammed b. Talha'nın[130] Süleymân'a, bu konuda acele etmeyip güç birliği yapmadan harekete geçmemesi yolundaki tavsiyesi, hareketin baş sorumlusu durumunda olan Süleymân b. Surad tarafından dikkate alınmamıştır.[131]

Bu şekilde Ubeydullah'ı hedef alarak harekete geçen Tevvâbûn, 65/684 yılının Rebîulevvel ayının başlangıcında Nuhayle'de toplanıp karargah kurdular.[132] Bu hareketi destekleyenlerin sayısı 20.000'e[133] ulaştığı halde, ancak 4.000[134] kişi toplanmıştır.[135] Bu hareketi destekleyenler ile Nuhayle'de toplananlar arasındaki büyük fark, tıpkı Kerbelâ öncesinde Hz. Hüseyin'e biat ettikleri ifade edilen ancak sonradan onu yalnız bırakanlar gibi, bu hareketi destekleyenlerin samimiyeti konusunda bir fikir vermektedir.

Tevvâbûn'un Nuhayle'de üç gün beklediği görülmektedir. Bu sırada yaklaşık 1.000 kişi daha katılmıştır.[136] Daha sonra 5 Rebîulâhir[137] 65/19 Kasım 684'te Nuhayle'den yola çıkıp Kerbelâ'ya geldiler.[138] Burada Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret ederek, kabrinin başında ağlayıp af dilediler ve intikam yemini ettiler.[139]

[129] Taberî, V, 561-562; İbnü'l-Cevzî, VI, 29-30. Bir anlatıma göre, Abdullah'ı, Tevvâbûn'un bu hareketinden rahatsızlık duyan ve tedirgin olan Kûfe eşrâfıyönlendirmiştir. Bkz. Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 118.

[130] İbrahim, İbn Zübeyr tarafından, Abdullah'ın vali olarak tayin edildiği dönemde, beytülmâl sorumlusu olarak tayin edilmişti. (İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 163).

[131] İbn Kesîr, VIII, 253. Hatta bu konuda, Kûfe'de yetkili durumunda olan Abdullah ve İbrahim'in işbirliği teklif ettikleri de rivayet edilmektedir. Bkz. Taberî, V, 587.

[132] Belâzurî, Ensâb, VI, 368.

[133] İbn Kesîr, VIII, 251. Bu konudaki diğer rivayetler için bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 368; Taberî, V, 584.

[134] İbn A'sem'e göre, 1.000 veya bundan biraz daha fazla sayıda insan toplanmıştır. (Fütûh, III, 232).

[135] Belâzurî, Ensâb, VI, 368; Taberî, V, 584; İbn Kesîr, VIII, 251.

[136] Taberî, V, 584; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 175.

[137] İbn Kesîr'in bir rivayetine göre, gün ve ay olarak 5 Rebîulevvel gösterilmiştir (Bidâye, VIII, 252). Özaydın da bunu esas almış ve miladi olarak da 20 Ekim 684 tarihini vermiştir. ("Aynülverde Savaşı", DİA, IV, 283). Ancak Onat'ın da işaret ettiği gibi (Şiî Hareketleri, s. 82, dn.253) bu tarih yanlıştır. Zira ileride temas edileceği gibi, Aynülverde Savaşı, Cemâziyelevvel ayında meydana gelmiştir.

[138] Ancak Kerbelâ'ya gelmeden önce konakladıkları Deyru'l-A'ver'de, pek çok kişi ayrılmıştır. (Taberî, V, 589). Hatta sadece 1.000 kişinin kaldığı rivayet edilmektedir. (Belâzurî, Ensâb, VI, 369). Bu ayrılmalar, muhtemelen, başlangıçta öncelikle Kûfe'de harekete geçip sonra Ubeydullah üzerine gitme görüşünde olanlar arasında meydana gelmiştir. Zira ordu Nuhayle'de iken onlara katılan ve Tevvâbûn'un liderlerinden olan Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl, yaptığı konuşmada, Hz.Hüseyin'in katillerinin hepsinin Kûfe'de olduğu halde, başka bir tarafa gidilmesini anlamsız bulduğunu ifade eder. Ancak Süleymân, Kerbelâ olayında esas sorumlu olarak gördüğü Ubeydullah'ın bertaraf edilmesi halinde işlerinin daha kolaylaşacağı konusundaki görüşünü tekrarlamıştır. (Bkz. Taberî, V, 585-586; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 176) Bu sebeple, kararsız olanlar veya yolda karar değiştirenler, Süleymân'dan ayrılmış olmalıdır.

[139] Belâzurî, Ensâb, VI, 370; Taberî, V, 588-589; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 119; Onat, s. 82-84.

Kerbelâ'dan ayrılan Tevvâbûn, Karkîsiyâ'ya geldi. Burada Abdullah b. Zübeyr'in valisi olarak bulunan Züfer b. Hâris, onların ihtiyaçlarını giderdi. Aynı zamanda Ubeydullah'ın büyük bir ordu ile hareket ettiğini haber verip, isterlerse burada kalabileceklerini ve birlikte mücâdele etmeyi teklif etmiştir. Bu teklifinin kabul edilmemesi üzerine, başarılı olabilmeleri için en uygun yer olan Aynülverde'ye Ubeydullah'tan önce gidip, orada karargah kurmalarını tavsiye etmiştir. Onlar da bunu dikkate almışlar ve Aynülverde'nin batısında karargahlarını kurmuşlardır.[140]

Bu şekilde Kûfe'den yola çıkan Tevvâbûn, en sonunda Aynülverde'de karargahını kurup, Ubeydullah ile mücâdeleye hazır hale gelmişlerdir.

b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Tevvâbûn'a Karşı Hareketi ve Aynülverde Savaşı

Tevvâbûn Aynülverde'[141]ye gelip yerleştiği dönemden önce Mervân, Ubeydullah'ı, Cezîre ve Irak üzerine göndermişti. Cezîre'de özellikle Züfer'in bulunduğu Karkîsiyâ'[142]yı ele geçirmesini ve arkasından da Irak'ı, İbn Zübeyr'in nâiblerinin idaresinden kurtarmasını emretmişti.[143] Bu arada, ele geçireceği yerlerin valiliklerini de ona vereceğini söylemişti.[144] Mervân'ın Ubeydullah'ın emrinde gönderdiği ordunun 60.000[145] veya yaklaşık 80.000[146] kişiden meydana geldiği belirtilmiştir.

Ubeydullah, Cezîre topraklarına geldiğinde, Tevvâbûn'un Aynülverde'ye geldiğini öğrenmiştir. Rakka'[147]daki karargahından,[148] Tevvâbûn üzerine Şurahbil b. Zi'l-Kelâ' komutasında gönderdiği ilk öncü kuvvet, Müseyyeb b. Necebe'nin birliği tarafından yenilgiye uğratıldı.[149] Bu yenilgi üzerine Ubeydullah'ın Şurahbil'e ağır sözler söylediği nakledilmektedir.[150]

Bu yenilgiden sonra Ubeydullah, Husayn b. Nümeyr'i, 12.000 kişiden oluşan bir birlikle gönderdi. İki taraf 22 Cemâziyelevvel 65/4

[140] Bkz. Belâzurî. Ensâb, VI, 370; Taberî, V, 593-596; İbn Kesîr, VIII, 253.
[141] Burası Cezîre'de bir yer olup, Ra'sülayn alarak da bilinir. (Yâkût, IV, 180). Bugün Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinin merkezidir. (Özaydın, "Aynülverde Savaşı" DİA, IV, 283).
[142] Cezîre'de, Habur nehri kenarında bir yerdir. (Yâkût, IV, 328).
[143] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 164; İbn Kesîr, VIII, 256.
[144] Belâzurî, Ensâb, VI, 363; Ya'kûbî, II, 257; Nüveyrî, XXI, 95.
[145] Halîfe, s. 201; Belâzurî, Ensâb, VI, 363; Yâfi'î, I, 172.
[146] Mes'ûdî, Tenbîh, s. 311.
[147] Rakka, Fırat nehri kenarında meşhur bir şehir olup, Harrân'a üç günlük mesafededir. (Yâkût, III, 59).
[148] Taberî, V, 596; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 180.
[149] Belâzurî, Ensâb, VI, 370; Taberî, V, 597-598; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 182.
[150] Bkz. İbn Kesîr, VIII, 254.

Ocak 685 Çarşamba günü karşı karşıya geldi.[151]

Karşılıklı görüşmede, Husayn onları halîfeye[152] itaat etmeye çağırdığı görülmektedir. Buna karşılık Tevvâbûn, halîfenin uzaklaştırılarak, idarenin ehl-i beyte verilmesini[153] ve Ubeydullah'ın da kendilerine teslimini[154] istediler. Ancak teklifler karşılıklı olarak reddedildi ve meydana gelen çarpışmada yine Tevvâbûn üstünlük sağladı.[155]

Husayn'ın yenilgisi üzerine Ubeydullah, yine Şurahbil komutasında 8.000 kişilik yeni bir takviye birliği göndermiştir. İki taraf arasındaki savaşta, karşılıklı çok miktarda kayıp verilmiştir. Ertesi gün Ubeydullah'ın, Edhem b. Muhriz komutasında gönderdiği 10.000 kişilik kuvvetin gelişiyle başlayan şiddetli çarpışmalar sonunda Süleymân b. Surad[156] ve Tevvâbûn ordusundan pek çok kimse öldürüldü.[157]

Bu son karşılaşma, savaşın üçüncü gününde meydana geldiğine göre, Aynülverde Savaşı, 24 Cemâziyelevvel 65/6 Ocak 685 Cuma günü Ubeydullah'ın askerlerinin üstünlüğü ile sona ermiştir. Tevvâbûn ordusundan sağ kalanlar, Rifâa b. Şeddâd ile birlikte, Karkîsiyâ'ya ve oradan da Kûfe'ye döndüler. Husayn b. Nümeyr, onları ele geçirmek üzere arkalarından birliklerini gönderdiyse de, yetişmeleri mümkün olamamıştır.[158]

Bu şekilde Kerbelâ'dan sonra Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesini bayraklaştıran ve ehl-i beyt taraftarlarının desteğiyle ortaya çıkan[159]

[151] Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 120; Fığlalı, "İlk-Şiî Olaylar: I. Tevvâbûn Hareketi", A.Ü.İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1983, Cilt: XXVI, s. 350; Özaydın, "Aynülverde Savaşı" DİA, IV, 283. Diğer taraftan bu karşılaşmanın 26 Cemâziyelevvel (İbnü'l-Esîr, age, IV, 182) günü meydana geldiği de rivayet edilmiştir. Watt ise, sadece Cemâziyelâhir 65/Ocak 685 tarihini vermektedir. (İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, s. 50).

[152] Kendisine itaate çağrılan halîfenin, Abdülmelik b. Mervân olduğu nakledilmektedir. Buna karşılık diğer rivayetlerde Mervân'ın ismi geçmektedir. (Bkz. Nüveyrî, XX, 537; İbn Kesîr, VII, 254) Ancak bu bölümün başında ifade ettiğimiz gibi, Mervân'ın ölümü ile Abdülmelik'in halîfe olduğu tarih düşünüldüğünde, bu dönemde halîfenin Mervân olması gerekir. Nitekim bazı müellifler de buna işaret etmiştir. (Bkz. Ahmed Cevdet, I, 668; Onat, s. 87).

[153] Onat, bu noktayı tenkit etmekte ve hiç bir siyasî hedefi olmayan Tevvâbûn'un, böyle bir istekte bulunmasını pek mümkün görmemektedir. Nitekim, İbn Kesîrin bir rivayetinde, sadece Ubeydullah'ın kendilerine teslim edilmesini istedikleri belirtilmektedir. (Şiî Hareketleri, s. 87. Krş. İbn Kesîr, VIII, 254).

[154] Bir anlatıma göre Ubeydullah'ı, Hz Hüseyin'e bedel olarak öldürmek üzere teslim edilmesini istemişlerdir. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 254.

[155] Belâzurî, Ensâb, VI, 370-371; Taberî, V, 598; İbn A'sem, III, 245; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 182.

[156] Bir anlatıma göre Süleymân, bu savaştan sonra Abdülmelik döneminde öldürülmüştür. (Ya'kûbî, II, 257). İbn Kesîr'in naklettiği, ancak zayıf olarak nitelendirdiği bir rivayete göre de 67/686 yılında öldürülmüştür. (Bidâye, VIII, 255).

[157] Belâzurî, Ensâb, VI, 371-373; Taberî, V, 599; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 182-183. Ayrıca bkz. Mes'ûdî, Murûc, III, 102; İbnü'l-Cevzî, VI, 36-37

[158] Taberî, V, 605; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 185.

[159] Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 316. Tevvâbûn hareketinin mahiyeti üzerinde duran Onat, farklı bir görüşle bunu, bir şiî hareket olarak değerlendirmemektedir. Ona göre bu hareket, siyasî-dinî esaslardan kaynaklanan ve kökleri derinlerde olan önemli bir hadise değildir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şiî Hareketleri, s. 90-92. Bu hareket hakkında ayrıca bkz. Mahmud

Tevvâbûn hareketi, başarısızlıkla neticelendi.

Zira Tevvâbûn hareketi, Hz. Hüseyin'e destek sağlama açısından geç kalınmış bir harekettir. Nitekim İbn Kesîr, bu hareketi şu sözlerle tenkit etmektedir: "Şayet Süleymân b. Surad ve adamları, Hz. Hüseyin Kûfe'ye gelmeden ve şehit edilmeden önce toplanmış olsalardı, bundan dört sene sonra ona yardım etmek üzere bir araya gelmelerinden daha faydalı ve tesirli olurdu. Bu şekilde ona daha fazla yardım etmiş olurlardı."[160] Bu ifadelerde, Kûfeli ehl-i beyt taraftarlarının, Hz. Hüseyin'in öldürülmesindeki sorumluluğuna da açık bir işaret bulmak mümkündür.

Savaştan sonra Edhem b. Muhriz, zafer müjdesini Şam'a getirdi.[161] Bu haber karşısında sevinen halîfe[162], yaptığı konuşmasında bu tehlikeli düşmanlarından kurtulduğu için Allah'a hamd etmiştir.[163]

Bir anlatıma göre, savaştan sonra Husayn tarafından Edhem, Müseyyeb'in başını Ubeydullah'a getirmiştir. O da kesik başı daha sonra Mervân'a göndermiş ve halîfe onu Şam'da teşhir etmiştir.[164]

Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere başlayan ve ele almaya çalıştığımız şekilde başarısızlıkla sonuçlanan Tevvâbûn hareketi, Hz. Hüseyin taraftarları açısından amacına ulaşamadı. Diğer taraftan Ubeydullah, Aynülverde'den sonra yaklaşık bir yıl süreyle, Züfer b. Hâris ve Kaysîlerle mücâdele yüzünden, Irak yolundan alıkonulmuştur.[165] Bir başka ifadeyle, Irak meselesi bir yıl sürüncemede kalmıştır.[166] Bundan sonra Ubeydullah, komutasındaki ordu ile Irak'a doğru hareket geçebildi. Son bölümde ele alınacağı gibi, Cezîre'de bulunduğu sırada, Mervân'ın ölüm haberi kendisine ulaştı. Bu esnada yeni halîfe Abdülmelik'in gönderdiği mektupta Ubeydullah'tan, babası Mervân'ın verdiği görevi yerine getirmesini istediği görülmektedir.[167]

Böylece Ubeydullah, halîfe seçilmesinde önemli rol oynadığı Mervân döneminde, iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından Mercirâhit Savaşı'nda Dahhâk b. Kays ve askerlerine karşı elde edilen galibiyetin baş mimarı olmuştur. Nihâyet Tevvâbûn hareketinin başarıya ulaşmasını da Aynülverde Savaşı'yla engellemiştir. Bu şekilde Emevî iktidarına

Şâkir, IV, 170-173; Nebih Âkil, s. 137-142; Fığlalı, "İlk-Şiî Olaylar: I. Tevvâbûn Hareketi" s. 335-352.

[160] Bidâye, VIII, 253.

[161] Belâzurî, Ensâb, VI, 373.

[162] İbn Kesîr'e göre Mervân b. Hakem'dir (Bidâye, VIII, 255).

[163] Taberî, V, 605; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 186. Bu yerlerde halîfenin ismi Abdülmelik olarak verilmektedir.

[164] İbn Sa'd, VI, 216.

[165] Wellhausen, Arap Devleti, s. 88.

[166] Aycan-Sarıçam, s. 44-45.

[167] Bkz. İbn Kesîr, VIII, 256.

bağlı tam bir görev adamı olduğunu bir defa daha ortaya koymuştur. Bunun karşılığını da, yeni halîfe tarafından, bulunduğu konumda bırakılmak suretiyle görmüştür.

Buraya kadar başarılı olan Ubeydullah, Abdülmelik döneminde, Muhtâr'ın başlattığı hareket karşısında başarılı olamamış ve bunu da hayatıyla ödemiştir. Bu sebeple son bölümde Abdülmelik b. Mervân dönemindeki mücadele açısından Ubeydullah b. Ziyâd'ın hayatı ele alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UBEYDULLAH B. ZİYÂD VE ABDÜLMELİK B. MERVÂN DÖNEMİ

Araştırmamızın bu son bölümünde, Abdülmelik b. Mervân döneminde Kerbelâ sürecinde Ubeydullah'ın hayatı, diğer bölümlerde olduğu gibi, iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından ele alınacaktır. Bu anlamda, Abdülmelik'in halîfe olduğu dönemde Ubeydullah'ın durumuna kısaca işaret edildikten sonra, Yezîd döneminde başlayan Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî ile mücâdelesi ve ölümü; ölümünden sonra yaşanan gelişmeler, cesedi ve kesilen başının âkıbeti konuları geniş olarak incelenecektir.

1. Abdülmelik b. Mervân'ın Halîfe Oluşu ve Bu Dönemde Ubeydullah b. Ziyâd'ın Durumu

Mervân, hilâfette dokuz ay on sekiz gün kaldıktan[1] sonra, 3 Ramazan 65/13 Nisan 685 tarihinde[2] Şam'da öldü. Aynı gün içinde Abdülmelik b. Mervân'a halîfe olarak biat edildi.[3] Zira Mervân ölmeden önce, iki oğlu Abdülmelik ve Abdülaziz'e veliahd olarak biat edilmişti.[4]

Abdülmelik'in halîfeliğini sadece Suriye ve Mısır eyaletleri tanımıştır. Diğer taraftan Hicâz ve Irak, Abdullah b.Zübeyr'in idaresi altında bulunuyordu.[5]

Emevîlerin merkezinde yeni halîfenin iş başına geçtiği sırada Ubeydullah, Tevvâbûn hareketini Aynülverde Savaşı'nda bastırdıktan sonra, Mervân tarafından görevlendirildiği şekliyle Cezîre'de bulunuyordu. Abdülmelik yazdığı mektubunda Ubeydullah'tan, babasının kendisine verdiği göreve devam etmesini istemiştir. Bu arada, Mervân'ın yaptığı gibi, ele geçireceği bölgelerin valiliğinin ona verileceğini de belirterek, özellikle Irak üzerine gitme konusunda teşvik etmiştir.[6] Bir başka ifadeyle yeni halîfe, Ubeydullah'tan, önceki halîfe tarafından tevdi edilen göreve devam edip tamamlamasını istemiştir.

Aynülverde'den sonra Ubeydullah, Karkîsiyâ'ya geldi. Züfer b.

[1] Halîfe, s. 202.

[2] İbn Abdi Rabbih, IV, 398.

[3] Taberî, V, 610; İbn Abdi Rabbih, IV, 399; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 194. Bir anlatıma göre, Mervân ölmeden hemen önce Abdülmelik'e biat almak üzere Benû Ümeyye ve Şam ehlinin eşrâfını toplamış ve bu biat gerçekleşmiştir. (Dîneverî, s. 262).

[4] Taberî, V, 610. Bey'at ve seçim sistemini inceleyen Kapar'a göre, Mervân'ın bu uygulaması, Emevilerde bundan sonraki dönemlerde sık sık görülen tayin usûllerinden olmuştur. (Mehmet Ali Kapar, İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi, İstanbul, 1998, s. 67).

[5] Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", DİA, İstanbul, 1988, I, 266. Krş. İbn Sa'd, V, 43.

[6] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 190, 228. Ayrıca bkz. Nüveyrî, XXI, 99; İbn Haldûn, III, 32. İbn A'sem'e göre, Abdülmelik, Ubeydullah'ı Şam'a çağırdı. 80.000 kişilik bir orduyu emrine verip, her türlü ihtiyacını giderdi. Sonra da ondan, babasının verdiği emirleri, aynı şartlarla yerine getirmesini istedi. Ubeydullah da ordusuyla yola çıktı, Cezîre topraklarına ulaştı ve Nusaybin'de konakladı. (Fütûh, III, 283).

Hâris'i yakalayıp ortadan kaldırmak istediyse de, buna muvaffak olamadı.[7] Hatta burada uzun bir süre kalmak zorunda kalmıştır. Zira bu bölgenin sâkinleri olan Kays Aylan oğulları, Mervân'a karşı geldikleri gibi, Abdülmelik'in halîfeliğini de tanımamışlardır. Bu sebeple Ubeydullah, onlarla bir seneye yakın mücâdele etmek zorunda kalmıştır.[8] Fakat bunlara karşı kesin bir başarı elde edememiştir. Bunun sonucunda, buradan ayrılıp Musul (Mavsıl)[9] üzerine harekete geçmiştir.[10]

Bu dönemde Musul'da, Muhtâr es-Sakafî'nin valisi Abdurrahman b. Saîd b. Kays bulunmaktaydı. Abdurrahman Musul'dan ayrılıp Tekrit[11]'e geldi. Buradan, Ubeydullah'ın Musul topraklarına girdiğini Muhtâr'a bildirdi. Muhtâr, valisinden bulunduğu bölgede kalmasını istemiş, arkasından da Yezîd b. Enes komutasında bir birlik göndermiştir.[12] Böylece Ubeydullah'ın Abdülmelik döneminde Muhtâr ile silahlı mücâdelesinin ilk safhası başlamış oldu.

Bu ve sonraki gelişmelere geçmeden önce, bu döneme gelinceye kadar Ubeydullah'ın, Emevîler'in önemli bir muhalifi olan Muhtâr ile mücâdelesine temas etmek yerinde olacaktır.

2. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî ile Mücâdelesi

Ubeydullah, Muhtâr'ın gönderdiği ordu tarafından Hâzir nehri kenarında yapılan savaşta öldürülmüştür. Ancak ikisi arasındaki mücâdele, ilk olarak Yezîd döneminde başlamıştır. Bu sebeple, öncelikle bu dönemdeki[13] durum hakkında bilgi vermek istiyoruz.

a. Yezîd Döneminde Ubeydullah'ın Muhtâr ile Mücâdelesi

Tâif'te yaşayan Sakîf kabilesine mensup olan Muhtâr, Ubeydullah ile karşılaşmadan önceki dönemde Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın yanında yer almıştır.[14]

Ubeydullah'ın Yezîd'in halîfeliği döneminde Muhtâr ile mücâdelesi, Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye gelişiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bir anlatıma göre, Muâviye'nin son dönemlerinde Basra'ya gelen Muhtâr, Hz. Hüseyin adına faaliyete başladı. Bunu haber alan Ubeydullah, onu

[7] Belâzurî, Ensâb, VI, 363.
[8] Taberî, VI, 38-39.
[9] Cezîre bölgesinin önemli şehirlerinden olup, Irak'ın kapısı ve Horasan'ın anahtarı konumundaydı. (Yâkût, V. 223).
[10] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 228.
[11] Musul ile Bağdad arasında meşhur ve müstahkem bir şehirdir. (Yâkût, II, 38).
[12] Taberî, VI, 39; İbn A'sem, III, 283-285; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 228.
[13] Bu konu Yezîd döneminde de ele alınabilirdi. Ancak konu bütünlüğü açısından, burada incelemeyi uygun gördüğümüzü belirtmek istiyorum.
[14] Muhtâr'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 375-387; Müberrad, III, 265-267; Abdülemîr Deksan, el-Hılâfetü'l-Ümeviyye 65-86/684-705, 1.bsk., Beyrut, 1973; s. 55-136; G.Levi Della Vida, "Muhtâr" İA, İstanbul, 1960, VIII, 513-516; Ağırakça, s. 153-181; Onat, s. 93-114.

yakalatıp, cezalandırdıktan sonra Tâif'e göndermiştir.[15]

Müslim b. Akîl'in hareketinden haberdar olan Muhtâr, mevlâları ile birlikte Kûfe'ye doğru harekete geçmiştir. Ancak Kûfe'de Ubeydullah'ın üstünlük ve hâkimiyetini görünce, Ubeydullah'ın Amr b. Hureys'in sancağı altında topladığı askerleri arasına katıldı.[16] Böyle olmasına rağmen, Ubeydullah tarafından yakalanmış ve hapse atılarak cezalandırılmıştır.

Ubeydullah Muhtâr'ı, Müslim'in öldürülmesinden sonra hapsettirdi. Bu konudaki rivayetlere göre Ubeydullah, Müslim ile ilişkisinden ve ona yardım edeceğine dair vaadinden haberdar olduğunda,[17] Muhtâr'ı huzuruna getirtti. Muhtâr, hakkındaki iddiayı reddetmeye çalıştıysa da, başarılı olamadı. Sonunda Ubeydullah elindeki kadîb ile vurup, Muhtâr'ın gözünü yaraladı.[18] Ancak Amr b. Hureys'in, onun kendi sancağı altında toplananlardan olduğu şeklinde lehine şahitlik yapması üzerine de, öldürülmeyip hapsedilmiştir.[19]

Buna göre Muhtâr, Müslim'in hareketini destekleyenlerdendi. Muhtâr, bu yöndeki faaliyetlerini gizlilik içinde yürütmeye çalışmışsa da, Ubeydullah haberdar olmuş ve onu bu sebeple cezalandırmıştır. Hatta bu arada Muhtâr'ı öldüreceğine dair bir yemininden de bahsedilmektedir.[20] Ancak Amr b. Hureys'in, Muhtar'ın lehindeki sözleriyle, suçu bir anlamda açık olarak sabit olmadığından öldürülmemiştir.

Muhtâr, kız kardeşinin çabası ve bu konuda kocası Abdullah b. Ömer'den yardım istemesiyle hapisten kurtulabildi. Bu maksatla faaliyete geçen Abdullah, Muhtâr'ın hapisten kurtarılması için Yezîd'e mektup yazdı. Bunun üzerine Yezîd, Ubeydullah'a onun serbest bırakılmasını emretmiştir.[21] Bu emir karşısında Ubeydullah, zorunlu olarak Muhtâr'ı serbest bırakmış, ancak ondan en geç üç gün içinde Kûfe'yi terk etmesini şart koşmuştur. Aksi takdirde, boynunu vurduracağını ifade etmiştir. Bu şekilde serbest bırakılan Muhtâr, Kûfe'den ayrılarak Hi-

[15] Bkz. Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 61. Ubeydullah, Muhtâr'a yüz sopa vurdurmuştur. (a.y.).
[16] Taberî, V, 569; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 169.
[17] Bazı anlatımlara göre, Muhtâr, Hz.Hüseyin'e yardım etmek üzere silahlı adamlarıyla harekete geçmiştir. (Ya'kûbî, II, 258) Ehl-i beyte meylinden (İbnü'l-Cevzî, VI, 29) veya Müslim öldürüldüğünde onun intikamını alacağına dair sözlerinden (İbn Kesîr, VIII, 249) haberdar olan Ubeydullah, onu hapsetmiştir. Ancak Muhtâr'ın intikam sözleri, hapisten çıkmasından sonraki dönemde görülmektedir. Ubeydullah'ı bu konudan haberdar edenin Umâre b. Ukbe b. Ebî Muayt olduğu nakledilir (İbn A'sem, III, 165)
[18] Bazı rivayetlere göre, gözünün birisi kör olmuştur. (İbn Kuteybe, Maârif, s. 586). Ayrıca Muhtâr'a yüz kırbaç vurulduğu da belirtilmektedir. (İbn Kesîr, VIII, 290).
[19] Bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 377; Taberî, V, 570; İbn A'sem, III, 166-167; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 169
[20] Belâzurî, Ensab, V, 413.
[21] Bu durum, Yezîd ile başlangıçta kendisine muhalif olan Abdullah b. Ömer'in arasının düzeldiğini göstermesi açısından önemlidir.

câz'a doğru yola çıktı.[22]

Ubeydullah'ın Muhtâr'ı bu şekilde serbest bırakması, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle Muhtâr, Hz. Hüseyin'in öldürülünceye kadar hapiste kaldı.[23] Zira serbest bırakılışının üçüncü gününde Kûfe'den ayrılıp Hicâz'a doğru yola çıkan Muhtâr, yolda rastladığı İbn Irk isimli şahsa şunları söylemiştir: "Zâniyenin oğlu gözüme vurdu ve yaraladı. Eğer ben de onun parmaklarını, damarlarını ve bütün organlarını parça parça doğramazsam, Allah benim canımı alsın."[24] Aynı zamanda Muhtâr'ın, bu esnada Hz. Hüseyin'in intikamını alacağını ve ona karşılık, tıpkı Yahyâ b. Zekeriyyâ'nın kanının dökülmesine karşılık öldürülenler kadar Hz. Hüseyin'i öldüren taraftan adam öldüreceğini söylemiştir.[25] Hatta bu vesileyle, Kureyş'in üçte birini öldürse bile, Hz. Hüseyin'in parmak uçlarına bedel olamayacağını da ifade ettiği belirtilir.[26]

Muhtâr, bu sözlerinde ve Ubeydullah'tan bahsederken, "zâniyenin oğlu" ifadesini kullanmasında, ona karşı muhalefet ve düşmanlığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. İşte bu sebeple olsa gerektir ki, Mekke'de buluna Abdullah b. Zübeyr'in yanına gitmiştir. Buradan da Tâif'e geçen Muhtâr, bir sene sonra tekrar Mekke'ye döndü ve Abdullah b. Zübeyr'e biat etti.[27] Muhtâr'ın İbn Zübeyr'in saflarına katılması, o dönemde İbn Zübeyr'in Ümeyye iktidarı karşısında tek alternatif olması sebebiyle açıklanabilir. Ayrıca onun sayesinde Ubeydullah'tan intikam almayı planlayabileceği konusuyla da ilgili olabilir.[28] Bir başka ifadeyle, Kûfe'den ayrılırken verdiği söz gereğince, Ubeydullah'tan intikam almak üzere, İbn Zübeyr'in yanında yer almıştır.

b. Yezîd'in Ölümünden Abdülmelik Dönemine Kadar Muhtâr'ın Faaliyetleri

Muhtâr, Yezîd öldükten sonra beş ay daha Abdullah b. Zübeyr'in yanında kaldı. Ancak kendisine herhangi bir görev vermediğini görünce onun yanından ayrıldı. Bu maksatla Kûfe'nin durumunu araştıran

[22] Taberî, V, 571; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 169; Nüveyrî, XXI, 7-8. Bir anlatıma göre Yezîd, Ubeydullah'tan onu Hicâz'a göndermesini emretmiştir. (İbn Kesîr, VIII, 290).
[23] Bkz. Belâzurî, Ensâb, VI. 377
[24] Belâzurî, Ensâb, VI, 377; Taberî, V, 572.
[25] Taberî, V, 572; İbn Kesîr, VIII, 249. Wellhause'nin ifadesine göre Muhtâr, Hüseyin için, Buhtunnasr'ın Vaftizci Yohannes için döktüğü kadar kan dökeceğini söylemiştir. (Muhalefet Partileri, s. 122).
[26] Bkz. İbn Tıktakâ, s. 121.
[27] Geniş bilgi için bkz. Taberî, V, 573-576; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 170-171.
[28] Onat, s. 94.

Muhtâr,[29] Kûfe halkını hak üzere toplayacağını ve onlarla birlikte batılı savunanlarla mücâdele edeceğini söyleyerek[30] Kûfe'ye gelmiştir.[31] Bir başka ifadeyle, daha aktif bir konumda olmayı arzulayan Muhtâr, ehl-i beyt taraftarlarının bulunduğu ve bu sebeple de uygun bir ortam olarak gördüğü Kûfe'ye gelmiştir. Bu arada Muhtâr, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi, ehl-i beytin kanını talep etmek istediğinden de haberdar etmiştir.[32]

Burada dikkat çeken bir husus, Muhtâr'ın kendisinin hak yolda, Ümeyye iktidarının ve onları destekleyenlerin ise batıl yolda olduklarını ifade etmesidir. Bu şekilde, Ümeyye oğullarına muhalif olanları etrafında toplamayı hedeflemiş olmalıdır.

Yeniden Kûfe'ye dönen Muhtâr, Muhammed el-Hanefiyye tarafından gönderildiğini, ehl-i beytin kanını talep edip zayıfları savunmakla emrolunduğunu ifade etmiştir. Onun bu davetine, Kûfe'de Tevvâbûn hareketini destekleyenlerin bir kısmı olumlu cevap verip, yanında yer almıştır. Ancak çoğunluk yine Süleymân b. Surad ile birlikte kalmıştır.[33] Bu duruma göre Muhtâr, ilk safhada Kûfe'de beklediği desteği bulamamıştır.

Süleyman b. Surad'ın Cezîre'ye doğru yola çıkmasıyla Tevvâbûn hareketi fiilen başlamıştı. İşte bu devrede, Ömer b. Sa'd ve diğer bazı kimseler, Kûfe'nin idarecileri olan Abdullah b. Yezîd ve İbrahim b. Muhammed'e, Muhtâr'ın, Süleyman'dan daha tehlikeli olduğunu söylediler. Bunun üzerine Muhtâr, İbn Zübeyr'in Kûfe valisi Abdullah tarafından hapsedildi.[34]

Fakat Muhtâr'ın Kûfe'de bu şekilde ikinci defa hapsedilişi, onun daha da güçlenmesini sağlamıştır. Zira bu dönemde Kûfeliler ile temasa

[29] Muhtâr, Kûfe'den Mekke'ye gelen herkese Kûfe'nin ne halde olduğunu soruyordu. Kûfelilerin İbn Zübeyr'e biat ettiklerini, fakat pek çok kimsenin şiî düşüncede oldukları ve bunların başlarına doğru dürüst bir adam geçecek olursa, onu dünyayı altüst edecek bir kudrete eriştireceklerini haber alınca, bunun kendisi olduğunu ifade etmiştir. (Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 122).

[30] Watt'a göre, aynı kafadaki adamları teşkilatlandırmak üzere tekrar Kûfe'ye dönmüştür. (İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, s. 53).

[31] Bkz. Taberî, V, 577-579; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 171-172; Nüveyrî, XXI, 9-10; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 123. Muhtâr'ın, Mekke'den ayrılmadan önce İbn Zübeyr'in muvâfakatını aldığı ve onun Muhtâr'ı Kûfe'yegönderdiği de ifade edilmektedir. (Mes'ûdî, Murûc, III, 83). Herhalde bu şekilde, İbn Zübeyr'in tepkisini çekmek istememiştir. Ayrıca, Muhtâr'ın Yezîd'in ölümünden altı ay sonra ve İbn Zübeyr'in valisi Abdullah b. Yezîd'den önce Kûfe'ye geldiği de belirtilmektedir. (Taberî, V, 560; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 163).

[32] İbn Sa'd, V, 98. Onat, bunun olayların akışına uygun düştüğünü ifade etmektedir. (Şiî Hareketleri, s. 95, dn. 302). Muhtâr ile İbnü'l-Hanefiyye arasındaki ilişki konusundaki değerlendirmeler için bkz. Varol, s. 311-318.

[33] Taberî, V, 579-580; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 172; Nüveyrî, XXI, 10.

[34] Taberî, V, 580-581; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 172-173.

geçmesine izin verilmiştir.[35] Tevvâbûn'un mağlup olup, Süleyman'ın öldürülmesinden sonra, yine Abdullah b. Ömer'in araya girmesiyle serbest bırakıldı.[36] Ancak bu arada Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr'e karşı herhangi bir muhalefet hareketine girişmeyeceğine dair söz vermiştir.[37]

Kûfe'deki ikinci hapis hayatından kurtulduktan sonra, Muhtâr'ın taraftarlarının gittikçe artmaya başladığı görülmektedir.[38] Zira, hapiste olduğu sırada, Tevvâbûn'un Aynülverde Savaşı'nda yenilmesinden sonra sağ kalanlarını Kûfe'ye getiren Rifâa b. Şeddâd'a bir mektup göndermişti. Burada Muhtâr, şu anda hapiste olduğunu, bu sebeple hiç bir şey yapamadığını; ancak, hazırlıklı olmalarını ifade etti. Onları Allah'ın kitabına, Peygamberinin sünnetine, ehl-i beytin kanını talep etmeye, zayıfları korumaya ve kanları helal olanlara karşı cihada çağırdığını beyan etmiştir.[39] Bu faaliyetine, verdiği sözün aksine davranarak, hapisten çıkarıldıktan sonra da devam etmiştir.

Bu arada Kûfe'de, idarî bir değişiklik gerçekleşti. Abdullah b. Zübeyr Kûfe'ye, Abdullah b. Muti'yi vali olarak tayin etti. Muhtâr, bir taraftan yeni valinin yanında yer alıyor gözükmüş, fakat diğer taraftan faaliyetlerine devam etmiştir.[40] Öyle ki, Muhtâr Kûfe'de Hz. Hüseyin'i öldürenlerden intikam almak üzere açıktan harekete geçtiğinde Abdullah, engel olmak amacıyla tedbirler almışsa da, başarılı olamamış ve bunun üzerine Kûfe'den ayrılıp Basra'ya gitmiştir. Zira, başarısız bir vali olarak İbn Zübeyr'in yanına dönmek istememiştir.[41] Bu durum, Muhtâr'ın artık Kûfe'de oldukça güçlendiğini göstermektedir.

c. Muhtâr'ın Kûfe'de, Hz. Hüseyin'i Öldürenlerden İntikam Almak Üzere Harekete Geçişi

Bütün bu gelişmelerden sonra Muhtâr, taraftarları[42] ile birlikte 14 Rebîulevvel 66/19 Ekim 685 tarihinde Kûfe'de ayaklanmaya karar verdi.[43] Ancak, taraftarlarıyla beraber Muhtâr'ın evine giden İbrahim b. el-Eşter'i[44], Kûfe'nin emniyet âmiri İyâs b. Mudârib engellemeye çalıştı.

[35] Della Vida, "Muhtâr", İA, VIII, 514.
[36] Taberî, VI, 8; İbn Kesîr, VIII, 264.
[37] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 211-212.
[38] Taberî, VI, 9; Mes'ûdî, Murûc, III, 84; İbn Kesîr, VIII, 264.
[39] Taberî, V, 606; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 185-186.
[40] Taberî, VI, 9.
[41] İbn Kesîr, VIII, 266-267.
[42] Dîneverî'nin rivayetine göre Muhtâr'ın etrafında 20.000 kişi toplanmıştır. (Ahbâr, s. 264).
[43] Taberî, VI, 18; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 216; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 126.
[44] Aynı zamanda Ubeydullah'ı öldüren şahıs olan İbnü'l-Eşter, Muhtâr'ın önem verdiği komutanlarından birisidir. Hatta adamlarıyla beraber, onu kendi tarafına alıp desteğini sağlamak amacıyla, İbnü'l-Hanefiyye'nin İbrahim'e hitaben yazılan bir mektubunu ona göstermiş ve kendi tarafında yer almasını sağlamıştır. (Geniş bilgi için bkz. Dîneverî, s. 265-266; Taberî, VI, 16-17; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 215-216). Özellikle İbnü'l-Eşter'in desteğini mutlaka elde etmesi konu-

İbrahim b. el-Eşter'in onu öldürmek zorunda kalışıyla, kararlaştırılan tarihten bir gün önce, Muhtâr ve taraftarlarının hareketi başlamıştır.[45]

Bundan sonra Muhtâr, Hz. Hüseyin'i öldürenleri, onun öldürülmesine taraftar ve destek olanları takibe ve öldürmeye başladı.[46] Bunun sebebi, Ubeydullah'ın Kûfe'deki desteğini kesmek olmalıdır. Zira, daha önce de işaret edildiği gibi, gerek Mervân ve gerekse de Abdülmelik, Ubeydullah'a, Kûfe'yi ele geçirdiği takdirde, üç gün süreyle talan etmesini emretmişti. Aynülverde Savaşı'ndan sonra Cezîre'den ayrılan Ubeydullah, Kûfe'ye doğru yönelmişti.[47]

Bu arada Muhtâr'ın, hareketin temel esasını oluşturan Hz. Hüseyin'in intikamını almayı dinî bir görev saydığını, "Yeryüzü Hüseyin'in katillerinden temizlenmedikçe yemek içmek bana helal olmaz" sözleriyle ifade ederek hareketine devam ettiği görülmektedir.[48]

Bunun sonucunda, Kerbelâ olayında ön planda olan Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve oğlu Hafs'ı öldürdü.[49] Muhtâr'ın ikisini, Hz. Hüseyin ve oğlu Ali'ye karşılık öldürdüğünü söylediğini görmekteyiz.[50] Aynı şekilde, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde özellikle ismi geçen Şemir b. Zi'l-Cevşen[51] ve Havlî b. Yezîd[52] öldürüldüler.[53] Bu arada, ölüm korkusuyla Kûfe'den kaçanların evleri yıktırılmıştır.[54]

Böylece Muhtâr, Ubeydullah'ın öldürülmesinden önce, Kûfe'de pek çok kimseyi ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. Bu şekilde, Kûfe'de Ubeydullah lehine bir ortamın oluşmasını da fırsat bırakmamıştır.

3. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kuvvetlerinin Muhtâr'ın Kuvvetleriyle Karşılaşması

Aynülverde Savaşı'ndan sonra Ubeydullah'ın, ordusuyla Musul'a geldiği, Muhtâr'ın Musul valisi olan Abdurrahman b. Saîd'in buradan ayrılarak Tekrit'e ulaştığı ve yazdığı mektupla gelişmelerden Muhtâr'ı haberdar ettiği daha önce ifade edilmişti.

sunda Muhtâr uyarılmıştır. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 265-266.

[45] Taberî, VI, 20; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 217

[46] Taberî, VI, 38; İbn Abdi Rabbih, IV, 405; İbnü'l-Esîr, Kâmil IV, 242-243; İbnü'l-Verdî, I, 167.

[47] Bkz. İbn Kesîr, VIII, 268.

[48] Onat, s. 107 Krş. Taberî, VI. 57

[49] Bkz. İbn Sa'd, V, 168; İbn Kuteybe, Maârif, s. 401; Belâzurî, Ensâb, VI, 406; Taberî, VI, 62; İbn A'sem, III, 271-272; Mes'ûdî, Murûc, III, 84; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 241; İbn Manzûr, XIX, 67; İbn Kesîr, VIII, 273.

[50] İbn Tıktakâ, s. 120-121.

[51] İbn Kuteybe, Maârif, s. 401; Belâzurî, Ensâb, VI, 407; Taberî, VI, 53; İbn A'sem, III, 294-295; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 237; İbn Kesîr, VIII, 270.

[52] Taberî, VI, 59; İbn A'sem, III, 270; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 240; İbn Kesîr, VIII, 272. Ebû Mihnef'in bir rivayetine göre, öldürüldükten sonra ateşte yakılmıştır. (Maktel, s. 88).

[53] Muhtâr, Hz.Hüseyin'in öldürülmesi ile ilişkisi olan bu ve benzeri kimseleri, farklı şekillerde işkencelerden sonra öldürtmüştür. Bkz. İbn A'sem, III, 270, 291-292.

[54] Sinân b. Enes bunlardan birisidir. (Taberî, VI, 65; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 243).

Abdurrahman'ın bu haberi karşısında Muhtâr, Yezîd b. Enes'i, 3.000 atlı ile beraber Musul'a gönderdi.[55] Bu arada vali Abdurrahman'a, bütün yetki ve sorumluluğun Yezîd'de olduğunu da bildirmiştir. Muhtâr, Yezîd'e bir takım tavsiyelerde bulunmuş ve ona takviye birlikleri göndereceğini de söylemiştir. Kûfe'den ayrılan Yezîd, Benâtıtellâ'da konakladı ve karargahını kurdu.[56]

Yezîd'in gelişini ve sayılarını öğrenen Ubeydullah'ın, her bin kişiye karşılık iki bin kişi göndereceğini ifade ettiğini görmekteyiz. Nitekim bu maksatla Rebîa b. el-Muhârik komutasında 3.000 ve arkasından da Abdullah b. Hamle[57] komutasında yine aynı sayıda bir kuvvet gönderdi. Bu şekilde sayıları 6.000'i bulan Ubeydullah'ın kuvvetleri harekete geçti ve Yezîd'in askerinin karargahının karşı tarafına karargah kurdular.[58]

Bu esnada hasta olan Yezîd, birliklerinin başına komutanlar tayin etmiştir. İki taraf, 9 Zilhicce 66/7 Temmuz 685 tarihinde, Benâtıtellâ'da[59] karşı karşıya geldi. İlk karşılaşmada Rebîa'nın kuvvetleri yenildi. Arkasından ertesi gün, Abdullah'ın kuvvetleri mağlup oldu.[60]

Bu arada hasta olan Yezîd de ölmüştür. Ancak kendi yerine tayin ettiği Verkâ b. Âzib el-Esedî, Ubeydullah'ın çok büyük bir kuvvet ile yola çıktığını ve bu durumda geri dönmenin daha isabetli olacağı görüşünü açıkladı. Diğerleri de ona katılınca, Muhtâr'ın kuvvetleri geri dönmüştür.[61] Bu şekilde, iki taraf arasındaki savaşta kesin bir sonuç alınmamıştır.

4. Ubeydullah b. Ziyad'ın İbrahim b. el-Eşter'in Kuvvetleri ile Karşılaşması ve Öldürülmesi

Kuvvetler arasındaki ilk karşılaşmada, yukarıda ifade edildiği gibi, Muhtâr'ın askerlerinin galip gelmesi üzerine Ubeydullah büyük bir ordu[62] ile harekete geçti. Bunun üzerine Muhtâr, İbrahim b. el-Eşter

[55] Dîneverî'nin anlatımına göre, Muhtâr, Yezîd'i 20.000 kişilik bir kuvvetle göndermiş ve aynı zamanda onu Cezîre ve Şam topraklarında ele geçireceği yerlere vali tayin etmiştir. (Ahbâr, s. 268).

[56] Taberî, VI, 39-40; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 228-229; Nüveyrî, XXI, 23. İbn A'sem'e göre, Yezîd Tekrit'e geldi. Abdurrahman 1.000 kişiyle ona katıldıktan sonra birlikte Musul'dan beş fersah uzaklıkta bir yerde konaklamışlardır. (Fütûh, III, 285).

[57] İbnü'l-Esîr ve Nüveyrî bu ismi Abdullah b. Cemle şeklinde nakletmektedir. (Kâmil, IV, 229; Nihâye, XXI, 23). İbn Kesîr ise sadece Hamle şeklinde vermektedir. (Bidâye, VIII, 269).

[58] Taberî, VI, 40; İbn A'sem, III, 285.

[59] İbn Haldûn'a göre, Bâbil'de karşı karşıya gelmişlerdir. (Târîh, III, 32).

[60] Taberî, VI, 42-43; İbn A'sem, III, 286; İbnü'l-Cevzî, VI, 57; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 230; İbn Kesîr, VIII, 269; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 133. Benâtıtellâ'da meydana gelen bu savaş, "Yevmu Benâtıtellâ" olarak ifade edilmektedir. Bkz. Kalkaşandî, s. 423.

[61] Taberî, VI, 42-43; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 230.

[62] Ubeydullah'ın kuvvetlerinin 80.000 (Taberî, VI, 43; Wellhausen, Muhalefet Partileri, s. 134),

komutasında yeni bir askeri kuvveti[63] yola çıkarmıştır.[64] İbnü'l-Eşter'in, Hammân A'yen denilen yerde karargah kurduğu görülmektedir.[65]

Buna karşılık Ubeydullah, emrindeki kuvvetleriyle, Hâzir nehrinin[66] kıyısında, İbnü'l-Eşter'in karargahının yakınına bir yere yerleşti.[67]

Savaş öncesinde burada da iki taraf arasında ilginç konuşmalar ve gelişmeler yaşanmıştır.

Nitekim Ubeydullah, kendisiyle savaşanın kim olduğunu sormuş ve İbrahim b. el-Eşter olduğunu öğrendiğinde, onu küçümsemiştir. İbnü'l-Eşter'in, daha dün Kûfe'de kuşların peşinde koşan ve onlarla oynayan bir çocuk olduğunu söyledikten sonra, karşısına çıkışına hayret ettiğini ve ölümünün yaklaştığını ifade etmiştir.[68] Diğer kaynaklarda geçmeyen bu ifadelerde, Ubeydullah'ın onu pek ciddiye almadığı görülmektedir. Askerlerinin moralini daha da yükseltmek amacıyla söylenmiş sözler olarak kabul edilse dahi, Ubeydullah onu önemsememesinin bedelini ağır bir şekilde ödemiştir.

Savaş öncesinde meydana gelen, ancak Ubeydullah açısından olumsuz bir gelişme, komutanlarından Umeyr b. Hubâb'ın ihanetidir.[69]

Sol kanat komutanı olan Umeyr, İbnü'l-Eşter ile bir gece gizlice buluşmuş ve İbnü'l-Eşter'i bir an önce saldırıya geçmeleri yolunda uyarmıştır. Zira İbnü'l-Eşter, karargahının etrafını hendekler ile çevirmeyi ve birkaç gün beklemeyi düşünmekteydi. Ancak Umeyr, Ubeydullah'ın ordusunun sayı olarak üstün olmasına rağmen korku

60.000 atlı ve 22.000 piyade olmak üzere 82.000 (İbn A'sem, III, 310) veya 40.000 (Dîneverî, s. 269) kişiden meydana geldiği ifade edilmiştir. Ubeydullah'ın Mervân tarafından gönderilirken emrindeki kuvvetlerin sayısı 80.000 olarak gösterilmişti. Ancak İbnü'l-Eşter ile karşılaşıncaya kadar geçen süre içinde yapılan mücâdeleler esnasında verilen kayıplar düşünüldüğünde, Ubeydullah'ın emrindeki kuvvetlerin sayısının 40.000 olduğu kabul edilebilir. Bu arada kesin olan bir husus, Ubeydullah'ın kuvvetlerinin, İbnü'l-Eşter'in kuvvetlerinin iki katı olduğudur.

[63] İbnü'l-Eşter komutasındaki askerlerinin sayısı konusunda farklı rakamlar verilmektedir. Dîneverî'nin anlatımına göre İbnü'l-Eşter'in kuvvetleri 20.000 kişiden meydana geliyordu. (Ahbâr, s. 269). Diğer taraftan onun kuvvetlerinin 10.000 atlı ve 7.000 piyadeden (İbn A'sem, III, 297) meydana geldiği, yani 20.000'den az olduğu (İbn A'sem, III, 308) ifade edilmiştir. Nitekim bunu destekler mahiyette, kuvvetlerinin 18.000 Kûfeliden oluştuğu rivayet edilmiştir. (Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 55). Bunun yanısıra emrindeki kuvvetin, 12.000 (Mes'ûdî, Tenbîh, s. 312), 8.000 (Zehebî, Siyer, III, 548) veya 7.000 (Taberî, VI, 43) olduğu da ifade edilmiştir. Bütün bu rivayetler ve Ubeydullah'ın kuvvetlerinin yarısı olduğu düşünüldüğünde, İbnü'l-Eşter'in komutasındaki kuvvetin 20.000 civarında olduğu söylenebilir.

[64] İbnü'l-Eşter'i, H.66 Zilhicce ayı içinde (Haziran 686) yola çıkarmıştır. (Taberî, VI, 81; İbn A'sem, III, 297).

[65] Taberî, VI, 43; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 231.

[66] Hâzir, Musul topraklarında bulunan ve Zab ırmağına karışan bir nehirdir. (Yâkût, II, 337).

[67] Taberî, VI, 86; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 261.

[68] Bkz.İbn A'sem, III, 309; İbn Abdi Rabbih, IV, 404.

[69] Umeyr'in ihaneti konusundaki rivayete göre o, ilk günden beri Ubeydullah'ın ordusunda idi. Ancak Mercirâhit'te Mervân, Umeyr'in kabilesi olan Benû Kays'tan çok sayıda insan öldürmüş ve Umeyr, Mervân'ın bu hareketini tasvip etmemişti. (İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 309; İbn Kesîr, VIII, 268). Bu arada İbnü'l-Eşter ile aralarında dostluğun olduğu (Müberrad, III, 269) ve İbnü'l-Eşter'in ona eman verdiği de belirtilir. (İbn A'sem, III, 308).

içinde olduklarını; zaman uzadığı takdirde, onların bu korkularını yenebileceklerini ifade etmiştir. Bu arada kendisinin de, emrindeki askerleri ile onun tarafına geçeceğini söylemiştir.[70]

Bu arada Umeyr, Ubeydullah'ın askerlerini kötülemek üzere, onları "zina ve şarabı helal sayan bir ordu" olarak tavsif etmiş ve bu sebeple düşman ile karşılaştıkları zaman galip gelmelerinin mümkün olmadığını da sözlerine eklemiştir.[71] Ancak burada belirtildiği şekliyle, Ubeydullah'ın zina ve içkiyi helal saydığı konusunda bir ifade başka yerlerde söz konusu edilmemiştir. Dolayısıyla, rivayette de geçtiği gibi, Umeyr bu sözleri onları kötülemek üzere sarfetmiştir.

Diğer taraftan, iki ordunun durumu hakkında bir fikir vermesi açısından, İbnü'l-Eşter'in, Ubeydullah'ın ordusu hakkında bilgi toplamak üzere görevlendirdiği Abdullah b. Züheyr'in sözlerine kısaca işaret etmek istiyoruz.

Ubeydullah'ın askerlerinin korku içinde olduklarını gören ve bunu dönüşte İbnü'l-Eşter'e ifade eden İbn Züheyr, Ubeydullah'ın ordusundan, sürekli olarak, "Ey Ebû Turâb'ın taraftarları! Ey Yalancı Muhtâr'ın taraftarları!" diye söylenen bir askerle karşılaşmıştır. Kendilerinin ne istediklerini soran o askere İbn Züheyr, cennette gençlerin efendisi olan Hüseyin'i öldüren Ubeydullah'ı teslim etmelerini istediklerini ve bu takdirde aralarında Allah'ın kitabının veya salih müslümanlardan arzu edilen birisinin hakem yapılacağını ifade etmiştir.[72]

Bütün bunlardan sonra, iki tarafın karşılaştığı gün İbnü'l-Eşter, askerlerini cesaretlendirmek üzere[73] şu konuşmayı yapmıştır:

"Ey dinin yardımcıları, Hakk'ın taraftarları ve Allah'ın askerleri! İşte Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'nın oğlu Hüseyin b. Ali'nin kâtili Ubeydullah b. Mercâne! O, Hüseyin ile çocuklarının, kadınlarının ve adamlarının, önlerinde akıp giden Fırat nehri ile aralarına girip su içmelerine engel olandır. O, Hüseyin'in, amcasının oğlu Yezîd'e gidip

[70] Taberî, VI, 86-87; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 261-262. Bir anlatıma göre Umeyr, savaş esnasında ordunun sol kanadı ile birlikte (Müberrad, III, 269) geri çekilmiştir. Bu sebeple de Ubeydullah'ın ordusu bozguna uğramıştır. Bu arada Umeyr'in savaştan sonra Karkîsiyâ'ya dönüp, Züfer'e katıldığı nakledilir. (İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 309). Diğer taraftan onun, savaş öncesindeki gecede emrindeki 1.000 atlı ile ayrılıp ona katıldığı da rivayet edilmiştir. (İbn A'sem, III, 308). Ancak bu ayrılmanın savaş esnasında olması daha doğru gözükmektedir.

[71] İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 266.

[72] Bkz. Taberî, VI, 87-88.

[73] Bu arada Muhtâr'ın, askerlerini cesaretlendirmek ve teşvik etmek amacıyla, İbnü'l-Eşter ile beraber bir kürsüyü de gönderdiği rivayet edilmektedir. Üzerinde Hz.Ali'nin izleri olduğu söylenen bu kürsü, Allah'tan yardım dilemek üzere İbnü'l-Eşter'in ordusunun önünde götürülmüştür. Bu hususa işaret eden Ağırakça, bu şekilde Muhtâr ve taraftarlarının,ilk defa büyük bir bid'atin İslâm'a girmesine sebep olduklarını ifade etmektedir. (Emevîler Döneminde Kıyamlar, s. 175-177 Krş. Taberî, VI, 82-83; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 257-258; İbn Kesîr, VIII, 278).

antlaşmasına engel olmuştur. Yine o, Hüseyin'in evine dönmesine, geniş yer yüzünde bir yere gitmesine engel olmuş ve sonunda hem onu ve hem de ehl-i beytini öldürmüştür. Allah'a yemin olsun ki, Ubeydullah'ın, Allah'ın kendilerinden her türlü kötülüğü giderip tamamen temizlediği Rasûlullah'ın ehl-i beytine yaptığını, Firavun, Benû İsrâil'in önde gelenlerine yapmamıştır. İşte Allah, onunla bizleri karşı karşıya getirdi. Yine Allah'a yemin olsun ki ben, Allah'ın, onun kanının sizin tarafınızdan akıtılmasıyla kalplerinizin şifa bulup huzura kavuşması için burada sizi bir araya getirdiğini biliyorum. Muhakkak ki Allah, sizin sadece Hz. Peygamber'in ehl-i beytine yapılanlardan dolayı harekete geçtiğinizi bilmektedir."[74]

İbnü'l-Eşter'in bu konuşmasında özellikle Ubeydullah'ı, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesinin baş sorumlusu olarak kabul ettiği görülmektedir. Ayrıca Ubeydullah'tan, İbn Mercâne şeklinde bahsetmesi de, ona karşı muhalefetinin bir ifadesidir. Zira daha önce işaret edildiği gibi muhalifleri Ubeydullah'ı, Mercâne'ye nisbet ederek İbn Mercâne diye isimlendirmekteydiler. Yine bu konuşmada Ubeydullah, Hz. Hüseyin ve beraberindekilere karşı Kerbelâ'daki tavrından dolayı Firavun'dan daha zalim olarak kabul edilmektedir.

İbnü'l-Eşter'in askerlerine yaptığı bu konuşmasına karşılık, Ubeydullah'ın kendi askerlerine herhangi bir konuşma yapmadığı görülmektedir.

Nihayet, İbnü'l-Eşter'in askerlerine hitabından sonra iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana geldi.[75] Savaşta, iki taraftan pek çok kayıp verildi. Ubeydullah'ın ordusundan sağ kanat komutanı olan Husayn b. Nümeyr ve atlıların başında bulunan Şurahbil b. Zi'l-Kilâ' gibi önemli isimler öldürüldü.[76]

Savaşta Ubeydullah'ın askerleri hezimete uğrayınca İbnü'l-Eşter, kaçanları da takip etmiştir. Bunun sonucunda, savaş meydanında ölenlerden daha fazlası Hâzir nehrinde boğularak öldü. Bundan sonra İbnü'l-Eşter, Ubeydullah'ın karargahını ve orada bulunan her şeyi ele geçirmiştir.[77]

Hâzir kenarında meydana gelen bu savaşta, piyadelerin başında olan[78] Ubeydullah b. Ziyâd da öldürüldü.[79] Bu savaşta Ubeydullah'ın,

[74] Taberî, VI. 88. Ayrıca bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 425; İbn A'sem, III, 312; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 56; İbn Kesîr, VIII, 281-282.

[75] Bu savaşı İbn Haldûn şu sözlerle tavsif etmektedir: "O kadar şiddetli bir savaş oldu ki, kılıçlar, tokaç ile çamaşır yıkayanların çıkardığı ses gibi ses çıkarmaktaydı." (Târîh, III, 38).

[76] Belâzurî, Ensâb, VI, 426; Ya'kûbî, II, 259; Mes'ûdî, Tenbîh, s. 312; Murûc, III, 105; Zehebî, Siyer, III, 548.

[77] Taberî, VI, 91; İbnü'l-Cevzî, VI, 63; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 265.

[78] Belâzurî, Ensâb, VI, 425.

elinde çok keskin bir kılıç ile çarpıştığı görülmektedir.[80]

Ubeydullah'ın da öldürüldüğü Hâzir[81] nehri kıyısındaki savaşın ne zaman meydana geldiği konusuna gelince, çoğunlukla 10 Muharrem 67/6 Ağustos 686 tarihi üzerinde durulmaktadır.[82] Bunun yanısıra bu savaşın 66/685 senesinde[83] vuku bulduğu da söylenmiştir.

Bize öyle geliyor ki, kaynaklarda bu savaşın meydana geldiği sene konusundaki farklılık, muhtemelen, İbnü'l-Eşter'in Ubeydullah üzerine harekete geçtiği senenin esas alınmasından kaynaklanmıştır. Zira, daha önce de işaret edildiği gibi, İbnü'l-Eşter'in Zilhicce 66/Temmuz 685'de yola çıktığı belirtilmiştir. Bir başka ifadeyle, savaşın meydana geldiği ve Ubeydullah'ın öldürüldüğü tarih konusunda 66/685 yılı üzerinde duranlar, bu noktadan hareketle bu görüşe sahip olmuşlardır.

Bütün bu rivayetlere rağmen, Wellhausen'in, "savaşın tarihi, çok dikkate değerdir ki, hiçbir kaynakta verilmemiştir; ancak her halde 67 yılının ilk ayına yani 686 Ağustosuna isabet etmiş olmalıdır"[84] şeklindeki sözlerinin ilk kısmına katılmak mümkün değildir.

Yine kaynakların ifadesine göre Ubeydullah, İbrahim b. el-Eşter tarafından öldürülmüştür.[85]

Kısacası Ubeydullah, sayı olarak daha az olan bir kuvvet ve savaş başlamadan kendisini önemsemediği İbnü'l-Eşter tarafından öldürüldü. Bu şekilde de, Tevvâbûn hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Hz. Hüseyin'in intikamı alınmış oldu. Nitekim bir anlatıma göre,

---

[79] Bkz. İbn Kuteybe, Maârif, s. 347; Mes'ûdî, Murûc, III, 105; Bekrî, I-II, 484; Zehebî, Siyer, III, 548.

[80] Bkz. Taberî, VI, 90.

[81] Yâfi'î bu nehrin ismini "Câre" şeklinde vermektedir. (Mir'âtü'l-Cinân, I, 173). Ayrıca "Câzir" şeklinde de zikredilmiştir. (İbn Kuteybe, İmâme, II, 19; İbn Abdi Rabbih, IV, 404). Diğer taraftan Buhârî, İbnü'l-Eşter'in Ubeydullah'ı takip ettiği günü, "Yevmü'l-Cârûd" olarak ifade etmektedir. (Târîhu's-Sağîr, I, 178).

[82] Bkz. İbn Kuteybe, Maârif, s. 347; Mes'ûdî, Tenbîh, s. 312; Zehebî, Siyer, III, 548; Târîhu'l-İslâm, 61-80, 55; İbn Kesîr, VIII, 286; Deksan, s. 107; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 342. Buhârî, bu savaşın 10 Muharrem 66'da meydana geldiğini nakleder. (Târîhu's-Sağîr, I, 155). Bu arada aynı müellifin bir diğer eserinde, onun Kûfe'de öldürüldüğü belirtilmektedir. (Bkz. et-Târîhu'l-Kebîr. Beyrut, 1986, V, 381). Bazı kaynaklarda ise, aynı yıl içinde Muharrem ayının ilk günlerinde (Zehebî, Siyer, III, 548; Mahmud Şâkir, IV, 174) veya Muharrem ayında (Zehebî, İber, I, 54; Yâfi'î, I, 173; Aycan-Sarıçam, s. 45) meydana geldiğine işaret edilmiştir. Ayrıca, gün ve ay belirtilmeksizin onun sadece 67/686 yılında öldüğü de ifade edilmiştir. (Taberî,VI, 86; Tenûhî, Ferac, II, 102; İbnü'l-Cevzî, VI, 67; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 261; Ziriklî, IV, 193).

[83] Halîfe, s. 202; İbnü'l-Adîm, VI, 2824, 2825; İbn Manzûr, XXVI, 98; Diyârbekrî, II, 309. Nitekim Ömer Ferruh, Ubeydullah'ın 10 Muharrem 66/17 Ağustos 685'de öldürüldüğünü söylemektedir. (Târîhu Sadri'l-İslâm, s. 144).

[84] Muhalefet Partileri, s. 137.

[85] Bkz. İbn Kuteybe, Maârif, s. 401; Ya'kûbî, II, 269; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 264; İbn Tıktakâ, s. 121; İbn Kesîr, VIII, 323; Ziriklî, IV, 193. Bunun dışında onun Şerîk b. Cedîr (Cerîr şeklinde de kaydedilmiştir. Belâzurî, Ensâb, VI, 426) et-Tağlibî tarafından öldürüldüğü de rivayet edilmektedir. Bkz. Taberî, VI, 91; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 264; İbn Haldûn, III, 38.

İbnü'l-Eşter son mücrimi yani Ubeydullah'ı öldürmüş[86] ve böylelikle de Allah cürüm ehlinden intikam almıştır.[87] Bu ifadelerde de, bir cürüm olarak tavsif edilen Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden, Ubeydullah'ın da sorumlu tutulduğu açık bir şekilde görülmektedir.

5. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Öldürülmesinden Sonra Meydana Gelen Bazı Hadiseler

a. İbnü'l-Eşter'in Sözleri ve Ubeydullah'ın Cesedinin Bulunması

Kaynaklar, savaş sona erdikten sonra İbnü'l-Eşter'in, Ubeydullah'ı öldürüşü ile ilgili söylediği sözler üzerinde durmaktadır.

Buna göre, savaştan sonra İbnü'l-Eşter, yanında bulunanlara, savaş meydanında Şam ehlinden, ön safta şiddetli bir şekilde savaşan ve "Ben Kureyşli bir delikanlıyım" diyen bir kimseyi öldürdüğünü; yere düştüğü zaman ondan misk kokusu geldiğini, gidip ölüler arasında onu bulmalarını söylemiştir.[88]

Bunun yanısıra İbnü'l-Eşter'in sözleri arasında, öldürdüğü bu adamın ellerinin doğuya, ayaklarının ise batıya gittiğini ifade ettiği de belirtilmektedir.[89] Yani onu kılıcıyla ikiye ayırmıştır.

Bu rivayetlerin sonunda ifade edildiğine göre, İbnü'l-Eşter'in isteği üzerine onu aramaya gidenler, öldürülen şahsın Ubeydullah ve vücudunun da ortasından ikiye ayrılmış olduğunu görmüşlerdir.[90]

Bu haberlerde, İbnü'l-Eşter'in öldürdüğü kimseyi tanımadığı belirtilirken, İbn Abdi Rabbih'in rivayetinde, öldürdüğü şahsın İbn Mercâne'den başkası olmadığını ifade ettiği görülmektedir.[91] Bu rivayetin sonunda da belirtildiğine göre, öldürülen kimseyi aramaya gidenler, onun Ubeydullah olduğunu görmüşlerdir denilmektedir.

Diğer taraftan İbn A'sem, İbnü'l-Eşter'in, diğer bazı farklı sözlerine işaret etmektedir. Buna göre İbnü'l-Eşter, öldürdüğü kimseyi şu şekilde tavsif etmiştir: "Üzerinde güzel bir elbise ve mükemmel bir zırh, koyu renkte ipek bir sarık, yaldızlı bir su kabı vardı. Ayrıca atı da çok güzeldi." İbnü'l-Eşter, bu su kabını alırken atı elinden kaçırmıştır. Bu arada bu rivayette de İbnü'l-Eşter'in, öldürdüğü kişiden güzel kokular geldiğini, el ve ayaklarının doğu ve batıya gittiğini ifade ettiği görülmektedir. Rivayetin sonunda ise, Ubeydullah'ın başının İbnü'l-Eşter'in

[86] Kalkaşandî, s. 423.
[87] İbnü'l-Imâd, I, 74.
[88] Dîneverî, s. 270.
[89] Belâzurî, Ensâb, VI, 426; Müberrad, III, 269; Taberî, VI, 90; İsfahânî, Eğânî, XVIII, 295; İbnü'l-Cevzî, VI, 63; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 264; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 56.
[90] Bkz. 88 ve 89. dipnotlarda zikredilen yerler.
[91] İkdü'l-Ferîd, IV 404.

adamları tarafından kesilip kendisine getirildiği, onun da bunu görünce son derece sevinip, secdeye kapandığı belirtilir.[92]

Bütün bu haberler, Ubeydullah'ın İbnü'l-Eşter tarafından öldürüldüğünü ve onun tarafından tanınmadığını ortaya koymaktadır. Ancak üzerindeki kıyafetlerden ve tavırlarından, önemli birisi olduğunu tahmin etmiştir.

Yine bu nakillerde dikkat çeken bir nokta İbnü'l-Eşter'in, öldürdüğü kişiden yani Ubeydullah'tan güzel kokular gelmiş olmasıdır. Buna göre Ubeydullah, savaş meydanına güzel bir şekilde giyinmiş ve kokular sürünmüş olarak çıkmıştır.

Bütün bunlardan farklı olarak Belâzurî'nin bir rivayetine daha işaret etmek istiyoruz. Buna göre İbnü'l-Eşter'in güzel kokuyu, Ubeydullah'ı öldürmeden önce hissetmiştir. Aynı rivayette, kafasını kılıcıyla keserek öldürdüğü ve kesilen başın, atının ayaklarının arasına düştüğü, öküz gibi ses çıkardığı; yine öldürdüğü kimsenin de Ubeydullah olduğunu bilmediğini ifade ettiği belirtilmektedir.[93] Fakat burada beyan edildiği şekliyle, başının kesilerek öldürülmesi ve başının gövdesinden ayrılmasına rağmen sesler çıkarması şeklindeki ayrıntı, diğer haberlerle tezat oluşturmaktadır. Bu sebeple bu rivayet, bu şekliyle kabul edilebilir nitelikte gözükmüyor. Zira başının âkıbeti konusunu ele alırken üzerinde durulacağı gibi, başı daha sonra ve cesedi bulunduktan sonra kesilecektir.

b. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kesilen Başının ve Cesedinin Âkıbeti

İbnü'l-Eşter tarafından öldürülen Ubeydullah'ın başı, yine İbnü'l-Eşter'in emriyle kesilmiştir.[94] Onunla beraber aralarında Husayn b. Nümeyr ve Şurahbil b. Zi'l-Kelâ'nın da bulunduğu[95] yetmişten fazla şahsın daha başı[96] kesilmiştir.

Kesik başlar, İbnü'l-Eşter'in huzuruna getirildi. Bu durumdan son derece gurur duyan İbnü'l-Eşter, şükür secdesi yaptıktan sonra, "Ubeydullah'ın ölümünü benim elimde gerçekleştiren Allah'a hamd olsun" diyerek sevincini ifade etmiştir. Daha sonra yine onun emri ile kesik başlar temizlenmiş ve birer kağıt parçasına isimleri yazılıp, kulaklarına iliştirilmiştir.[97] Kesilen başları İbnü'l-Eşter, zafer müjdesi ile bera-

[92] Bkz. Fütûh, III, 313-314.
[93] Ensâb, Vi, 427.
[94] Dîneverî, s. 271.
[95] Zehebî, Siyer, III, 548.
[96] İbn A'sem, III, 314. Bir anlatıma göre, kesilen başların sayısı 70.000'dir. (İbnü'l-Imâd, I, 74).
[97] İbn A'sem, III, 314.

ber"[98] ve öldürüldükleri gün içinde[99] Kûfe'de bulunan Muhtâr'a göndermiştir.[100]

Muhtar'ın, kendisine gönderilen başlara karşı tavrını ele almadan önce, Ubeydullah'ın cesedinin başına neler geldiği konusu üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Kaynakların ifadesine göre İbnü'l-Eşter, Ubeydullah'ın cesedini yaktırdı. Diğer taraftan Ubeydullah'ın değil, Husayn ve Şurahbil'in cesetlerinin yakıldığı[101] ve Ubeydullah'ın cesedini İbnü'l-Eşter'in değil de Muhtâr'ın yaktırdığı nakledilmektedir.[102] Ancak kaynaklarda, İbnü'l-Eşter'in kesik başlar ile birlikte cesetleri de gönderdiğine dair bir ifade geçmemektedir. Bu sebeple söz konusu cesetler savaştan sonra İbnü'l-Eşter tarafından yaktırılmıştır.

Kûfe'ye gönderilen Ubeydullah'ın kesik başı Muhtâr'ın huzuruna getirilir ve bir kalkan üzerine konulur.[103] Bu konuda, Abdülmelik b. Umeyr[104]'den şöyle bir haber nakledilmektedir:

Cemâziyelâhir 71/Ekim-Kasım 690'da Mus'ab b. Zübeyr öldürüldü ve kesilen başı Kûfe'de bulunan Abdülmelik b. Mervân'a getirildi; valilik konağındaki eyvanda[105], bir kalkan üzerinde Abdülmelik'in önüne konuldu. O sırada orada bulunan Abdülmelik b. Umeyr'in hayretler içinde kaldığını gören Halîfe Abdülmelik, bunun sebebini sorar. Bunun üzerine İbn Umeyr, aynı yerde Hz. Hüseyin'in başını Ubeydullah'ın huzurunda; Ubeydullah'ın başını Muhtâr'ın önünde ve Muhtâr'ın başı-

[98] İbn Kesîr, VIII, 282.
[99] İbn Kesîr., VIII, 286.
[100] İbn Sa'd, V, 100; Dîneverî, s. 271; İbn A'sem, III, 314; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 265.
[101] Ya'kûbî, II, 259.
[102] Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 497
[103] İbnü'l-Eşter tarafından kesik başların kendisine gönderilmesi karşısında, tıpkı Hz.Hüseyin'in başı getirildiğinde, Ubeydullah'ın yemek yediği gibi, aynı şekilde yemek yiyen (İbn Abdi Rabbih, IV, 404) Muhtâr'ın, çok sevindiği rivayet edilir. (İbn Kesîr, VIII, 286). Hatta etrafındakilere, "Ey Allah'ın askerleri! Ben size bunu daha önce müjdelemedim mi?" dediği (Taberî, VI, 92) ifade edilmektedir. Zira Muhtâr'ın, İbnü'l-Eşter ile birlikte ordunun önünde gönderdiği kürsünün üzerinde yaptığı konuşmada, Şam ehlinin benzeri görülmemiş bir şekilde mağlup edilip öldürüleceklerini söylemişti. (Taberî, VI, 83). Bunların da ötesinde Muhtâr'ın, daha haber gelmeden önce zafer müjdesini verdiği üzerinde de durulmaktadır. Bunun, onun bir temennisi, kehâneti veya bir tevâfuk mu olduğu bilinmemektedir. Ancak Muhtâr'ın taraftarlarına göre bu hususta ona vahiy gelmişti. Bu noktayı tenkit eden İbn Kesîr, bu iddianın aslının olmadığını; böyle bir iddiada bulunmanın veya buna inanmanın küfür olduğu kanaatindedir. (Bidâye, VIII, 282). Buna göre, bu konu ilave rivayetlerle biraz da efsanevî boyut katılarak farklı bir mahiyet kazandırılmıştır. Kaynaklar da bunu ortaya koymaktadır.
[104] Abdülmelik, Kûfe'de kadılık yapmıştır. (İbn Hallikân, III, 164-165). Buna karşılık Mes'ûdî bu haberi Ebû Müslim en-Nehaî'den nakletmektedir. (Murûc, III, 117). Diğer taraftan Ya'kûbî, hadiseyi anlatan şahsın ismini vermeden, "birisi şöyle demiştir" şeklinde kaydetmektedir. (Târîh, II, 265).
[105] Eyvan, genel olarak binaların ortasında bulunan ve iç avluya açılan üç tarafı kapalı, üstü tonoz örtülü bir mekândır...Emevî kasırlarında da görülmektedir. Bkz. A.Engin Beksaç, "Eyvan" DİA, İstanbul, 1995, XII, 12.

nı da Mus'ab b. Zübeyr'in önünde gördüğünü ifade eder. Arkasından da aynı şekilde Mus'ab b. Umeyr'in başını, kendisinin önünde gördüğünü beyan eder. Bunun üzerine korku ile yerinden kalkan Abdülmelik'in emri ile o eyvan yıkılmıştır.[106]

Bu konudaki diğer anlatımlara göre Abdülmelik, eyvanın değil, bu konağın yıkılmasını emretmiştir.[107] Diğer taraftan Kazvînî, bu konağın adını "Tamâr" olduğunu söylemekte ve bu iki rivayette geçen "eyvan" yerine "kubbe" ifadesine yer vermektedir. Dolayısıyla Abdülmelik'in emriyle eyvan değil, kubbe yıkılmıştır.[108] Bu münasebetle, her ne kadar buna benzer bir âkıbet başına gelmemişse de, olayların bu şekilde meydan gelişinden ürperen Abdülmelik, muhtemelen benzeri bir son ile karşılaşmamak düşüncesine kapılıp yıkım emrini vermiştir.

Bu rivayetlerde göze çarpan bazı farklılıklara rağmen, konumuz açısından ortak olan husus, Kerbelâ'dan sonra Hz. Hüseyin'in kesik başını Yezîd'e gönderen Ubeydullah'ın başının da kesildiği ve Muhtâr'a gönderilmiş olmasıdır. Bu şekilde Ubeydullah, bu anlamda Hz. Hüseyin'e karşı revâ gördüğü uygulamaya, kendisi de mâruz kalmıştır.

Bunun yanısıra, Kûfe'de Ubeydullah'ın kesik başının mâruz kaldığı bir başka hadise daha dikkat çekmektedir. Tirmizî'nin Umâre b. Umeyr'den naklettiğine göre, Umâre şöyle demiştir:

"Ubeydullah ve arkadaşlarının kesik başları getirildiğinde, Kûfe Mescidi'nin avlusunda yan yana dizildi. Oraya gittiğimde insanlar şöyle diyordu: 'İşte geldi! İşte geldi!' Baktım ki, bir yılan[109] gelmiş ve kesik başlar arasında dolaşıyor. Sonunda Ubeydullah'ın burun deliklerine girdi. Bir müddet sonra çıktı ve kaybolup gitti. Sonra tekrar, 'İşte geldi! İşte geldi!' dediler. O yılan aynı şeyi iki veya üç defa tekrarladı."[110]

Diğer taraftan Yakub b. Süfyân'ın, Yezîd b. Ebî Ziyâd'dan naklettiği bir rivayete göre, bu hadise, valilik konağında meydana gelmiş ve ince yılan, Ubeydullah'ın ağzından girip burnundan, sonra da burnundan girip ağzından çıkmıştır. Bunu da defalarca yapmıştır.[111]

Bu arada Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın, Ebu't-Tufeyl'den haber verdiği bir diğer rivayette, Ebu't-Tufeyl'in bu konuda şöyle bir tavsifi görülmektedir:

[106] Bu rivayet hakkında bkz. Makdisî, VI, 23-24; İbnü'l-Cevzî, VI, 116; İbn Hallikân, III, 165; İbn Kesîr, VIII, 196

[107] Suyûtî, s. 244; Diyârbekrî, II, 309.

[108] Âsâru'l-Bilâd, s. 251

[109] Bir anlatıma göre, "ince bir yılan" dır. Bkz. İbnü'l-Esîr, Üsd, II, 23; İbn Kesîr, VIII, 265.

[110] Tirmizî, Menâkıb 31. (Tirmizî, hadisin "hasen sahîh" olduğunu ifade etmektedir). Bu rivayet hakkında ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 265; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 179-180; Siyer, III, 549; İbn Kesîr, VIII, 191; Köksal, s. 345.

[111] Fesevî, III, 428; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 265; İbn Tıktakâ, s. 121; İbn Kesîr, VIII, 286.

"Başlardan yedi tanesini ayırdık ve üzerlerini örttük. Aralarında Husayn b. Nümeyr ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın başları da vardı. Gelip örtüyü kaldırdığımda bir tane yılan, Ubeydullah'ın başını yemekteydi."[112]

Hadis külliyâtı içinde sadece Tirmizî'nin Süneni'nde geçen ve yine Tirmizî'nin "hasen sahih" olarak nitelendirdiği ve bu şekilde sıhhatini, yani doğruluğunu ifade ettiği bu hadiseyle ilgili rivayetlere göre, söz konusu olay, iki farklı yerde meydana gelmiştir. Ancak her ikisinde de sadece Ubeydullah'ın başı yılana mâruz kalmıştır. Bir değerlendirmeye göre, "Oradaki kesik başlar arasında İbn Ziyâd'ın başını bulup içine giren bu yılan yoksa görevli miydi!? Yılan, İbn Ziyâd'ın burun deliklerine girerek insanlara nasıl bir mesaj vermek istemiştir!?"[113]

Bu konuda kesin bir hükme varmak mümkün değildir. Ancak Hâricîler, Hz. Hüseyin ve beraberindekilere karşı yapılan haklı-haksız sert ve insanlık sınırını aşan muameleler düşünüldüğünde, bu icraatından dolayı mâruz kalması muhtemel azabın bir habercisi olarak algılanabilir.

Ubeydullah'ın kesik başına karşı Muhtâr'ın tavrına gelince, bu konuda farklı rivayetlerle karşılaşmaktayız.

Bir rivayete göre Muhtâr; Ubeydullah, Husayn ve Şurahbil'in başlarını Kûfe'de teşhir ettikten sonra[114], Mekke'de bulunan Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'ye gönderdi. Başlar, Mescid-i Harâm'ın kapısına asılarak teşhir edilmiş; tavafını bitiren Muhammed, onları bu halde gördüğünden dolayı Allah'a hamd etmiştir.[115]

Diğer taraftan bir anlatıma göre Muhtâr, diğer başlarla birlikte, Ubeydullah'ın başını katranlı bir küp içinde Muhammed İbnü'l-Hanefiyye, Ali Zeynelâbidîn ve diğer Hâşim oğullarına hitaben gönderdi. Ali Zeynelâbidîn, Ubeydullah'ın başını gördüğü zaman, babası için rahmet dileyip, "Hüseyin'in başı Ubeydullah'a getirildiğinde o yemek yiyordu. Ubeydullah'ın başı bize getirildi ve biz de aynı şekilde yemek yiyoruz"[116] demiştir. Bundan sonra, Hâşim oğullarından herkes Muhtâr'ı

[112] Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 179; Siyer, III, 548.

[113] Demircan, İktidar Mücâdelesi, s. 325.

[114] İbn A'sem'e göre Muhtâr, sadece bu üç tanesinin başını göndermiş ve kalanları Kûfe'nin çevresinde değişik yerlerde teşhir etmiştir. (Fütûh, III, 313-314).

[115] İbn Habîb, s. 491. Dîneverî de Muhtâr'ın, Ubeydullah'ın başını İbnü'l-Hanefiyye'ye gönderdiğini söylemektedir. (Ahbâr, s. 271). İbnü'l-Hanefiyye, Hz.Hüseyin'in baba bir kardeşi idi ve Medine'den Mekke'ye hareketi karşısında, bu anda böyle bir harekette bulunmasının yanlış olduğunu söyleyerek Hz.Hüseyin'le birlikte hareket etmemişti. (Fığlalı, "Hüseyin" DİA, XVIII, 518).

[116] Ya'kûbî'nin anlatımına göre Muhtâr, Ubeydullah'ın başını Medine'ye götüren Kûfeliye, Ali Zeynelâbidîn'in kapısında durmasını ve kapıların açılıp, halkın yemek için içeriye girdiklerini gördüğünde, kesik baş ile beraber onun huzuruna girmesini istedi. Muhtâr'ın bu emri doğrultusunda hareket eden elçinin, Ubeydullah'ın başını getirdiğini haber vermesi üzerine, Hâşim

övücü konuşmalar yapmış ve onun için hayır duada bulunmuşlardır.[117]

Bunların yanısıra Muhtâr'ın, Ubeydullah, Husayn ve Şurahbil'in başlarını, Mekke'de bulunan Abdullah b. Zübeyr'e gönderdiği de rivayet edilmektedir.[118] Bu başlar, hem Medine'de ve hem de Mekke'de sırıklar üzerine takılarak teşhir edilmiştir.[119]

Bütün bu rivayetler karşısında, kanaatimizce, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Muhtâr, Ubeydullah'ın başını Kûfe'den Mekke'ye gönderdi. Ancak aynı şekilde, Mekke'den önce Medine'ye uğranılmasını ve Ali Zeynelâbidîn ile Benû Hâşim'in kadınlarına bu müjdenin verilmesini istedi. Medine'den sonra Mekke'ye geçildi. Zira bu sırada İbnü'l-Hanefiyye, Mekke'de bulunmaktaydı. Bu sebeple de rivayette Muhtâr'ın, Ubeydullah'ın başını İbnü'z-Zübeyr'e gönderdiği ifade edilmiştir. Aslında Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr'e değil, İbnü'l-Hanefiyye'ye göndermiştir. Nitekim İbn Kesîr'in ifadesine göre de Muhtâr'ın, kesik başları İbn Zübeyr'e göndermesi imkansızdır. Zira bu senede ikisinin arasındaki düşmanlık artmıştır. Kısa süre sonra da İbn Zübeyr, Basra'da bulunan kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'e, Kûfe'yi muhasara etmesini ve Muhtâr ile savaşmasını emredecektir.[120]

Bu arada yeri gelmişken, Ubeydullah'ın öldürülmesinden sonra İbnü'l-Eşter'in durumuna da kısaca temas etmek istiyoruz. Ubeydullah ile mücâdelesini bu şekilde bitirdikten sonra İbnü'l-Eşter, Musul'a dönmüş[121] ve Cezîre'nin büyük bir kısmına hâkim olmuştur.[122] Cezîre'nin haracını, yani vergisini toplayan İbnü'l-Eşter, bunun bir kısmını Muhtâr'a göndermiş, geri kalan miktarı da çevresindeki adamlarına ve taraftarlarına dağıtmıştır.[123]

Bu gelişmelerden sonra, Ubeydullah'ın ve onunla birlikte gönderilen başların, Abdullah b. Zübeyr'in görüşü doğrultusunda Mekke'de

---

oğullarının kadınları sevinç çığlığı atmışlar; saçlarını tarayıp, güzel kokular sürünmüşlerdir. Ali Zeynelâbidîn ise, Allah'ın Ubeydullah'ı cehenneme atmasını niyaz etti. Hz.Hüseyin'in öldürüldüğü günden beri hiç yüzü gülmediği halde, o gün yüzü gülmüş; ayrıca, Şam'dan kendisine gönderilen bir deve yükü meyveyi Medine'de dağıtmıştır. (Târîh, II, 259).

[117] İbn Sa'd, V, 100. Ayrıca bkz. İbn Abdi Rabbih, IV, 404; İbn Manzûr, XXIII, 102.

[118] Bkz. Belâzurî, Ensâb, VI, 449; Mes'ûdî, Murûc, III, 105; İbn Abdi Rabbih, IV, 403-404; İbn Kesîr, VIII, 286.

[119] İbn Kesîr, VIII, 286. Başların buralarda dikilip teşhir edildiği konusunda ayrıca bkz. İbnü'l-Adîm, VI, 2824, 2825; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 57; Yâfi'î, I, 173; İbn Kesîr, VIII, 290; İbnü'l-Imâd, I, 74.

[120] Bidâye, VIII, 287 Nihayet Muhtâr, Ramazan 67/Nisan 687'de öldürüldü. Muhtâr'ın öldürülmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Taberî, VI, 93-116; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 267-268; İbn Kesîr, VIII, 287-289.

[121] İbnü'l-Cevzî, VI, 63.

[122] Mahmud Şâkir, IV, 175.

[123] İbn A'sem, III, 315-316.

gömüldü. Zira, böyle yapılmasına dair İbnü'l-Hanefiyye'ye tavsiyede bulunmuştur. Aslında İbnü'l-Hanefiyye, onların başka yerlerde de teşhir edilmesini arzu ediyordu. Ancak Abdullah b. Zübeyr'in tavsiyesine uyulmuştur.[124]

c. Abdülmelik b.Mervân ve Ubeydullah'ın Hanımı Hind'in, Onun Ölümü Karşısında Tavrı ve Taraftarlarının Durumu

Bu bölümü bitirmeden önce, Ubeydullah'ın ölümü karşısında, ayrıca Halîfe Abdülmelik b. Mervân ve hanımı Hind'in tavrı ile taraftarlarının durumu üzerinde durmak istiyoruz.

Ubeydullah'ın ölüm haberi karşısında Abdülmelik'in üzüldüğü yolunda bir rivayet görülmemektedir. Tam tersine, haberi aldığı zaman, irkilmediği ve yüzünde hiçbir değişikliğin olmadığı belirtilmektedir.[125]

Ubeydullah'ın, aldığı emirleri yerine getirme hususundaki gayret ve özverisine karşılık, Abdülmelik'in bu tavrı hayli dikkat çekicidir. Hiçbir şey olmamış gibi davranıp, onu methedici[126] veya yerici[127] hiçbir ifade kullanmamıştır. Onun bu tavrı, bir devlet başkanının, idaresi döneminde meydana gelebilecek olumsuz gelişmeler ve savaşlarda alacağı yenilgiler karşısında sergilemesi gereken metânet ile izah edilebilirse de, Benû Ümeyye iktidarının devamında önemli rol oynayan Ubeydullah hakkında, araştırmamız esnasında, ölümünden sonra Abdülmelik'ten nakledilen olumlu veya olumsuz bir ifadeye rastlamadığımızı bir kez daha belirtmek istiyoruz.

Diğer taraftan Ubeydullah'ın hanımı Hind bint Esmâ b. Hârice, Ubeydullah öldürüldüğü zaman onunla birlikteydi. Onun öldürülmesi üzerine bir kaftan giyip, kılıç kuşanmış ve Ubeydullah'ın Kâmil adındaki atına binerek, tek başına Kûfe'ye gelmiştir. Bundan sonra da yas tutmuştur. Öldürülmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü, yüzünü görebilmek için kıyamet gününün özlemini çektiğini ifade ederek dile getirmiştir.[128]

[124] İbn A'sem, III, 315.

[125] Bkz. İbn Manzûr, IV, 84; Suyûtî, s. 260.

[126] Diğer taraftan, bir anlatıma göre, dönemin meşhur şairlerinden Ferezdak, Ubeydullah'ı şu beyitle methetmiştir: "Kendisine 'yiğit' denilen nice kimse vardır ki, o, 'yiğit' değildir. Ancak gerçek 'yiğit' İbn Ziyâd'dır." (Belâzurî. Ensâb, VI, 449. Ferezdak'ın onun hakkında burada kullandığı kelime "fetâ" dır. Fütüvvetle ilgili olarak gerçek "fetâ" nın Hz.Ali olduğu düşünüldüğünde, Hz.Ali ve onun soyundan gelenlere karşılık Ubeydullah'ın "fetâ" olarak isimlendirilişi, konuya ayrı bir önem katmaktadır.

[127] Meselâ, yine dönemin şairlerinden olan Yezîd b. Müferriğ, Ubeydullah'ın ölümü üzerine, "tâğiye. adi kadının oğlu, zimmetindekilere karşı ihanet eden ve köle olarak ölen" gibi ifadeler kullanarak, onu çok ağır bir dille yermiştir. Bkz. Belâzurî, Ensâb, V, 401; İbn Abdi Rabbih, IV, 404; Mes'ûdî. Tenbîh, s. 312; İsfahânî. Eğânî. XVIII, 295; Makdisî, VI, 21-22; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 265-266.

[128] İsfahânî. Eğânî. XX, 379-380.

Burada Hind ile İbnü'l-Eşter arasında geçen bir görüşmeye dair Dîneverî'nin bir rivayetine de işaret etmek istiyoruz.

Rivayete göre Hind, Ubeydullah'ın öldürülmesinden sonra İbnü'l-Eşter'e gelerek, malının zorla alınıp gasp edildiğini haber verir. 50.000 dirhem tutarındaki malının zorla alındığını öğrenen İbnü'l-Eşter, ona 100.000 dirhem vererek, atlılar eşliğinde Basra'ya göndermiştir.[129]

Ubeydullah'ın ölümünden sonra taraftarlarının durumuna gelince, aralarında büyük bir çözülme ve dağılmanın meydana geldiği görülmektedir. Hatta daha da ileri giderek, Ubeydullah hakkında haddi aşmışlar ve birbirlerini küfürle ithama kadar gitmişlerdir.[130]

Bir başka ifadeyle, hayatta iken etrafında olanlar, ölümüyle birlikte dağılmışlardır. Nitekim, onun intikamını almak amacıyla herhangi bir hareket söz konusu olmamıştır. Bu arada, buna imkân verecek bir ortamın kalmadığını da ifade etmemiz gerekiyor. Zira Cezîre topraklarına İbnü'l-Eşter[131], Kûfe ve civarına Muhtar, Hicâz'ın tamamı ve Yemen'e Abdullah b. Zübeyr, Basra'ya da Mus'ab b. Zübeyr hâkim olmuştur. Abdülmelik'in idaresinde ise sadece Şam'ın tamamı ve Mısır'ın kaldığı görülmektedir.[132]

Bu şekilde, ilk defa Muâviye döneminde Emevî iktidarında Horasan valisi olarak idarî ve askerî alanda görev yapmaya başlayan Ubeydullah b. Ziyâd, 14 yıl süreyle Emevî idaresinde hizmet görmüştür. Emevîler açısından hayati olaylarda önemli fonksiyonlar icra eden Ubeydullah, 39 yaşında ölmüştür. Onun ölümüyle birlikte, Kerbelâ sürecinde, buraya kadar üzerinde durmaya çalıştığımız iktidar-muhalefet mücâdelesi bağlamında gerçekleşen hadiselerde oynadığı rol ve üstlendiği misyon ile özelde Emevî tarihinde ve genelde İslâm tarihinde yerini alan bir valinin hayatı ve dönemi son bulmuştur.

[129] Ahbâr, s. 271. Muhtemelen bu görüşme, Hind'in savaş meydanından kurtulup Kûfe'ye, İbnü'l-Eşter'in de Musul'a gelmesinden sonraki dönemde gerçekleşmiştir.

[130] Bkz. Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 52.

[131] Bir anlatıma göre, Ubeydullah'ın öldürülmesinden sonra Muhtâr ile ilgisini kesmiştir. Bkz. Ahmed Lütfi Kazancı, Abdülmelik b. Mervan Üzerine Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Bir Araştırma), Trs., s. 143.

[132] İbn A'sem, III, 315-316.

SONUÇ

Dönemlerinde meydana gelen önemli olaylar sebebiyle gerek Emevî ve gerekse de bütün İslâm tarihi içinde önem taşıyan isimlerden bir tanesi de Ubeydullah b. Ziyâd'dır.

Emevîler döneminde Benû Sakîf'ten yetişen önemli şahsiyetlerden birisi olan Ubeydullah, Kerbelâ sürecinde ilk olarak Muâviye b. Süfyân tarafından Horasan valiliğine tayin edildi. Buradaki valiliği esnasında gerçekleştirdiği Horasan seferi ve özellikle Buhârâ'nın fethi ile idarecilikte başarılı olacağını göstermiştir. Bu sebepledir ki, başlangıçta görevlendirme konusunda tereddüt gösteren Muâviye, daha sonra Ubeydullah'ı Basra valiliğine de getirmiştir.

Ubeydullah'ın Basra valiliği döneminde iktidar-muhalefet mücâdelesi açısından üzerinde durulması gereken en önemli husus, Basra Hâricîleri'ne karşı yaptığı mücâdeledir. Bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Hâricîler'le çok sert bir şekilde mücâdele etmekten kaçınmayan Ubeydullah, sonunda Basra'da duruma hâkim olmayı başarmıştır. Ancak onlara karşı aldığı sert ve acımasız tedbirler; hatta hakkında Hâricîlik zan ve iddiası bulunanlara karşı da aynı yolu takip etmesi, onun şahsiyetiyle özdeşleşmiştir. Bu sebeple zâlim, cebbâr, acımasız ve kan dökücü gibi sıfatlarla tanınmıştır. Ancak Ubeydullah'ın onlara karşı izlediği siyaset ve aldığı tedbirler, mevcut iktidara karşı ayaklanan insanlarla, yani âsilerle yapılan mücâdele kavramı içinde düşünülmesi de gerekir.

İktidar-muhalefet mücâdelesi açısından Ubeydullah'ın Emevî ve İslâm tarihindeki yerini belirleyen en önemli gelişme kuşkusuz, Yezîd'in halîfeliği döneminde ve Ubeydullah'ın Kûfe valiliği sırasında meydana gelen, Hz. Hüseyin ve ehl-i beytten insanların öldürüldüğü Kerbelâ olayıdır.

Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biatı reddedip Medine'den ayrılarak, yapılan ikâz ve nasihatlere rağmen, kendisine destek sözü veren Kûfe'ye doğru yolculuğu ile başlayan Kerbelâ sürecinde Ubeydullah, Yezîd tarafından Basra'nın yanısıra Kûfe'ye de vali olarak tayin edilmiştir. Bu şekilde de, babası Ziyâd b. Ebîh'den sonra, Emevî valileri arasında büyük bir yetki ile donatılan ikinci vali olma özelliğini kazanmıştır.

Ubeydullah, gerek Basra'dan ayrılmadan önce ve gerekse de gö-

rev alanı içine dahil edilen Kûfe'ye geldiğinde yaptığı konuşmasında, iktidar karşıtlarına karşı izleyeceği siyaseti açık olarak ortaya koymuştur. Sulh taraftarı olmakla beraber, muhalefete kalkışanlara, bu konuda herhangi bir harekete teşebbüs edenlere karşı ise, kesinlikle hoş görülü olmayacağını belirtmiştir. Nitekim bu kararlılığını, Müslim b. Akîl ve Hâni b. Urve'ye karşı tavrında göstermiştir.

Ubeydullah, Hz. Hüseyin ile mücâdelesinde Yezîd'den aldığı emirleri aynen uygulamıştır. Fakat gelişmeleri Şam'a bildirme konusunda, bu noktada daha başlangıçta Yezîd'den aldığı emir doğrultusunda hareket etmediği görülmektedir. Her şeye rağmen bunu yerine getirebilseydi, Kerbelâ olayının seyri ve onun bu hadisedeki sorumluluğunun daha farklı bir boyut kazanması söz konusu olabilecekti.

Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gelişine engel olmak ve bu şekilde de onu başlattığı hareketten vaz geçirmek üzere Ubeydullah'ın aldığı tedbirler, Hz. Hüseyin'e yapılan teslim olma teklifleri ve Hz. Hüseyin'in önerileri karşısında, en son safhada Ubeydullah'ın vereceği karara göre teslim olma çağrısının sonuçsuz kalması, Kerbelâ'da gerçekleşen elim tablonun oluşmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu olayda sulhu gerçekleştirmek üzere baş vurulan yolların başarısız olmasında, iki tarafın birbirine karşı duyduğu güvensizliğin büyük rolü olmuştur. Bu noktada Ubeydullah'ın Şemir b. Zilcevşen'in etkisinde kaldığı ve Şemir'in, özellikle Hz. Hüseyin ile Ömer b. Sa'd arasındaki görüşmelere de dikkat çekerek, Ubeydullah'ın karşı taraftan ve Hz. Hüseyin'in tekliflerinin samimiyetinden şüphelenmesine sebep olduğu görülmektedir.

Öldürülmesinden sonra başların kesilmesi ve özellikle Hz. Hüseyin'in kesik başına karşı gerek Ubeydullah ve gerekse de Yezîd tarafından yapılanlar, o zamandan bu güne kadar İslâm toplumunda her ikisinin aleyhine bir kanaat ve düşüncenin oluşmasında en büyük etkenlerden birisi olmuştur.

Ubeydullah'ın, Kerbelâ olayında Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden pişmanlık duyduğu yolundaki rivayetlerin varlığına ve aynı yanlışlığı Harre Savaşı öncesinde Mekke ve Kâbe'ye karşı savaşarak göstermeyeceğini ifadesine rağmen, bu durum, diğerleriyle beraber onun bu vak'adaki sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır.

Yezîd'in ölümüyle birlikte başlayan süreçte Ubeydullah, kendi adına biat alma teşebbüsünde başarılı olamamıştır. Arkasından II. Muâviye'nin ölümüyle birlikte hem Ümeyye oğulları ve hem de Emevî iktidarı açısından ortaya çıkan belirsizlik ve kargaşa ortamında Ubeydullah, hayatî bir rol üstlenmiştir. Mervân b. Hakem'in öncelikle halîfeliği düşünmesini ve arkasından da bunun için en uygun ismin kendisinin olduğunu benimsemesinde büyük bir paya sahip olarak,

Mervânîler koluyla Emevî iktidarının devamını sağlamıştır.

Bundan sonra Mervân'ın Dahhâk b. Kays ile siyasî mücâdelesinin yanısıra Mercirâhit Savaşı'ndaki askerî mücâdelesinde, ona karşı üstünlük sağlamasında ve önemli bir muhalifinin etkisiz hale getirilmesindeki rolü de oldukça önemlidir.

Mervân döneminde, Kerbelâ sürecinde Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin intikamını almak üzere Süleyman b. Surad öncülüğünde başlatılan ve yeni bir Emevî karşıtı oluşum olan Tevvâbîn hareketini de aynı şekilde etkisiz hale getirmiştir.

Bu dönemde Ubeydullah, ciddi boyutta bir muhalefet hareketini devam ettiren Abdullah b. Zübeyr'e karşı mücâdele etmek üzere, onun halîfeliğini tanıyan Cezîre bölgesine gönderilmiştir. Bu arada ele geçireceği yerlerin valilikleri de kendisine söz verilmişti. Ancak Tevvâbûn ile mücâdelesi, Ubeydullah'ın Cezîre bölgesindeki başarısını olumsuz yönde etkileyen bir faktör olmuştur.

Mervân öldüğü zaman Cezîre bölgesinde bulunan Ubeydullah'tan, yeni halîfe Abdülmelik, önceki halîfenin tevdi ettiği görevi yerine getirmesini istemiştir. Ayrıca, Mervân'ın Ubeydullah'a verdiği sözlerin geçerli olduğunu da bildirmiştir.

Bu dönemde başlayan Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî hareketi ve Ubeydullah'ın buna karşı mücâdelesi, Ubeydullah açısından kendisinin ölümüyle sonuçlanmıştır.

Ubeydullah'ın Muhtâr ile mücâdelesi, Kerbelâ olayı öncesine kadar gitmektedir. Hz. Hüseyin'in katledilmesi ve arkasından Tevvâbûn hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine aktif olarak faaliyete geçen ve Emevîler'e karşı açıktan mücâdeleye başlayan Muhtâr'ın, İbrahim b. el-Eşter komutasındaki kuvvetine karşı harekete geçen Ubeydullah, sayıca üstün olmasına rağmen, İbnü'l-Eşter karşısında başarısız olmuştur.

Bu başarısızlıkta, Ubeydullah'ın İbnü'l-Eşter'i küçük görmesi ve komutanlarından Umeyr b. Hubâb'ın karşı tarafla işbirliğine girerek Ubeydullah'a ihaneti önemli olmuştur.

İbnü'l-Eşter tarafından öldürülen Ubeydullah'ın kesilen başı, Hz. Hüseyin'in mâruz kaldığı muamelenin benzeriyle karşı karşıya kalmıştır. Kesik başı, tıpkı Hz. Hüseyin'in başı gibi teşhir edilmiş ve kuvvetleri karşısında yenildiği Muhtâr'ın huzuruna getirilip atılmıştır.

Şahsiyeti açısından, muhaliflerine ve özellikle Hâricîler'e karşı sert olmasının dışında affedici ve misafirperver olan Ubeydullah öldüğü zaman, arkasında neslinden kimse kalmamıştır.

Böylece, Kerbelâ sürecinde güçlü bir vali ve komutan olan, sahip olduğu gücü acımasızca ve en son noktasına kadar kullanan

Ubeydullah b. Ziyâd, Emevî iktidarının yanısıra geniş anlamda toplumun desteğini kazanamamış bir şahsiyet olarak, döneminde meydana gelen olumlu ve olumsuz gelişmeler, doğruları ve yanlışlarıyla birlikte tarihteki yerini almıştır. Buna karşılık, özellikle, üzerine düştüğü kadarıyla rol oynadığı ve sorumluluk üstlendiği; insanlık tarihinin en elim hadiselerinden birisi olan Kerbelâ anıldıkça, ismi bir kez daha hatıra gelmeye devam edecektir.

KRONOLOJİ

28/648 Ubeydullah b. Ziyâd'ın doğumu.

41/661 Ubeydullah'ın, Basra'da, vali Büsr b. Ertât tarafından hapsedilmesi.

53/673 Ziyâd b. Ebîh'in ölümü.

54/674 Ubeydullah'ın Horasan'da vali olarak göreve başlaması.

54/674 Ubeydullah'ın Horasan seferi ve Buhârâ'yı fethi.

55/675 Ubeydullah'ın Basra'ya vali olarak tayini.

58/678 Ubeydullah'ın Basra'da Hâricîler'e karşı sert tedbirler almaya başlaması.

58/678 Ubeydullah'ın Basra'da Hâricîler'in önde gelenlerinden Urve b. Udeyye, Ebû Bilâl Mirdâs ve Tavvâf b. Ğallâk'ı öldürtmesi.

59/679 Ubeydullah'ın Basra heyetiyle, Şam'da bulunan Muâviye'ye gelişi, Basra valiliğinden azledilişi ve tekrar aynı göreve getirilişi.

60/680 Muâviye'nin vefatı ve Yezîd b. Muâviye'nin Halîfe oluşu; Yezîd'in, Medine valisi Velîd b. Utbe'ye, kendisine biatı kabul etmeyen Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin ile ilgili talimatlarını bildirmesi.

28 Receb 60/4 Mayıs 680 Hz. Hüseyin'in, baba bir kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye hariç, bütün aile fertleriyle birlikte Medine'den ayrılıp Mekke'ye doğru harekete geçişi.

Şevval 60/Temmuz 680 Kûfeliler'in davet mektupları üzerine Hz. Hüseyin'in Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye göndermesi.

5 Şevval 60/9 Temmuz 680 Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye gelişi ve Hz. Hüseyin adına biat almaya başlaması.

Şevval-Zilhicce 60/Temmuz-Eylül 680 Müslim b. Akîl'in faaliyetlerinden haberdar olan Yezîd'in, Ubeydullah'ı Kûfe'ye vali tayini; Ubeydullah'ın Basra'dan ayrılıp Kûfe'ye gelişi; Ubeydullah'a suikast teşebbüsü; Ubeydullah'ın Hâni b. Urve'yi hapsetmesi; Müslim'in harekete geçip ayaklanmaya teşebbüs etmesi; Ubeydullah tarafından yakalanıp hapsedilmesi.

8 Zilhicce 60/9 Eylül 680 Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kûfe'ye doğru hareketi.

9-10 Zilhicce 60/10-11 Eylül 680 Kûfe'de Ubeydullah tarafından Müslim b. Akîl'in öldürülmesi, arkasından Hâni b. Urve'nin öldürülmesi.

Zilhicce 60/Eylül 680 Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru hareketi üzerine Yezîd'in bu konuyla ilgili emirleri Ubeydullah'a göndermesi; bunun üzerine Ubeydullah'ın Hz. Hüseyin'e karşı Husayn b. Nümeyr ve Hur b. Yezîd'i göndermesi; Hur b. Yezîd'in, Hz. Hüseyin ile karşılaşması.

2 Muharrem 61/2 Ekim 680 Hz. Hüseyin'in, Kerbelâ'ya varışı ve burada konaklamaya mecbur tutulması.

3 Muharrem 61/3 Ekim 680 Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya inmesi üzerine, Ubeydullah'ın kendisine mektup göndermesi; arkasından aldığı cevap karşısında, bu meseleyi halletmek üzere Ömer b. Sa'd'ı, 4.000 kişilik yeni bir birlikle göndermesi ve Ömer'in Kerbelâ'ya gelişi; Hz. Hüseyin ile Ömer arasında karşılıklı görüşmeler; Hz. Hüseyin'in teklifi ve Ubeydullah'ın kabul etmemesi.

9 Muharrem 61/9 Ekim 680 Ubeydullah'ın kararını bildirmek üzere ve bir takım emirlerle Şemir b. Zilcevşen'i göndermesi; Şemir'in Kerbelâ'ya gelmesi.

10 Muharrem 61/10 Ekim 680 Hur b. Yezîd'in, Hz. Hüseyin'in tarafına geçmesi.

10 Muharrem Cuma 61/10 Ekim 680 Kerbelâ, Hz. Hüseyin ve beraberindeki 72

kişinin katledilişi; Hz. Hüseyin'in kesik başının Ubeydullah'a gönderilmesi.

11 Muharrem 61/11 Ekim 680 Hz. Hüseyin ve beraberinde öldürülenlerin, Ğâdiriyye köylülerince toprağa verilmesi.

12 Muharrem 61/12 Ekim 680 Ömer b. Sa'd'ın, Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülen 72 kişinin kesik başları ve Hz. Hüseyin'in ailesinden hayatta kalanlarla birlikte Kûfe'ye doğru yola çıkışı.

Muharrem 61/ Ekim 680 Ubeydullah'ın kesik başları ve sağ kalanları Yezîd'e göndermesi.

14 Rebîulevvel 64 / 10 Kasım 683 Yezîd'in ölümü ve Şam'da oğlu Muaviye'ye halîfe olarak biat edilmesi.

64/683 Muâviye b. Yezîd döneminde Ubeydullah'ın valilik görevinde devam etmesi ve Basra ile Kûfe'de kendi adına biat almaya teşebbüs etmesi, ancak başarısız olarak Mesud b. Amr'a sığınması.

Şaban 64/Mart 684 Ubeydullah'ın, Mesud'un öldürülmesi üzerine Şam'a gidişi; yolda Mervân b. Hakem ile karşılaşması; onu halîfeliğe iknâ etmesi.

3 Zilkade 64/22 Haziran 684 Câbiye'de Mervân'a halîfe olarak biat edilmesi.

15 Zilhicce 64/3 Ağustos 684 Mercirâhit Savaşı ve Dahhâk b. Kays'ın yenilmesi; ve arkasından Ubeydullah'ın, Mervân tarafından Irak bölgesine gönderilmesi.

Rebîulevvel 65/Ekim 684 Tevvâbûn'un harekete geçerek Nuhayle'de karargah kurması.

5 Rebîulâhir 65/19 Kasım 684 Tevvâbûn'un Nuhayle'den ayrılıp Kerbelâ'ya gelmesi; arkasından Aynülverde'de karargah kurması.

22 Cemâziyelevvel Çarşamba 65/4 Ocak 685 Ubeydullah'ın Husayn b. Nümeyr komutasında gönderdiği kuvvetin, Tevvâbûn ile Aynülverde'de karşı karşıya gelmesi.

24 Cemâziyelevvel 65 Cuma/6 Ocak 685 Aynülverde Savaşı ve Ubeydullah'ın ordusunun galip gelmesi.

3 Ramazan 65/13 Nisan 685 Mervân'ın ölümü ve Abdülmelik b. Mervân'a halîfe olarak biat edilmesi; bu sırada Cezîre'de bulunan Ubeydullah'tan, Mervân'ın verdiği görevlere devamını istemesi; Ubeydullah'ın Karkîsiyâ'ya ve buradan Mavsıl'a gelişi ve Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî ile silahlı mücadelesinin başlaması.

14 Rebîulevvel 66/19 Ekim 685 Kûfe'de Muhtâr'ın taraftarları ile birlikte, Hz. Hüseyin'i öldürenlerden intikam almak üzere harekete geçmeye karar vermesi; arkasından Ömer b. Sa'd'ın öldürülmesi.

9 Zilhicce 66/7 Temmuz 685 Ubeydullah'ın gönderdiği kuvvetlerin, Benâtıtellâ'da Muhtâr'ın kuvvetleriyle karşılaşması ve Ubeydullah'ın kuvvetlerinin yenilmesi. Bu yenilgi üzerine Ubeydullah'ın büyük bir ordu ile harekete geçişi; buna karşılık Muhtâr'ın İbnü'l-Eşter komutasında bir ordu göndermesi; Ubeydullah'ın Hâzir nehri kıyısında karargah kurması.

10 Muharrem 67/6 Ağustos 686 İki ordu arasında Hâzır nehri kıyısındaki savaşın gerçekleşmesi.

10 Muharrem 67/6 Ağustos 686 Ubeydullah'ın İbnü'l-Eşter tarafından öldürülmesi; kafasının kesilip, cesedinin yakılması. Arkasından aynı gün içinde, İbnü'l-Eşter 'in, Ubeydullah'ın da aralarında bulunduğu yetmiş beşten fazla kişinin kesik başlarını Kûfe'de bulunan Muhtâr'a göndermesi; Muhtâr'ın kesik başları Kûfe'de teşhir etmesi; arkasından Ubeydullah'ın, Husayn b. Nümeyr ile Şurahbil b. Zilkelâ'nın başlarını Mekke'de bulunan Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'ye göndermesi; Ubeydullah'ın başının Mescid-i Harâm'ın kapısına asılarak teşhiri ve Abdullah b. Zübeyr'in görüşüne göre onun ve diğerlerinin başlarının Mekke'de gömülmeleri.

BİBLİYOGRAFYA

AĞIRAKÇA, Ahmed, Emevîler Döneminde Kıyamlar, 2. bsk., İstanbul, 1994.

AHMED B. HANBEL (241/855), Müsned, İstanbul, 1981.

AHMED CEVDET PAŞA (1895), Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İstanbul, 1981.

ALGÜL, Hüseyin, İslâm Tarihi, İstanbul, 1987.

el-ÂLÛSÎ, Mahmud Şükri (1324/1924), Bülûğu'l-Erab fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab, Thk.Muhammed Behce el-Eserî, Beyrut, Trs.

ATAR, Fahrettin, "Arîf", DİA, İstanbul, 1991, III, 360-361.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, "Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma", Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı: 7, s. 411-430.

ATEŞ, Ahmed, "Hüseyin", İA, İstanbul, 1967, V/1, 634-640.

AYCAN, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân, Ankara, 1990. (Muâviye b. Ebî Süfyân)

_____, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü I", Din Öğretimi Dergisi, Mart-Nisan, 1993, Sayı: 39, s. 66-76.

_____, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü II", Din Öğretimi Dergisi, Mayıs-Haziran, 1993, Sayı: 40, s. 76-87.

_____, "Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî", DİA, İstanbul, 1996, XIV, 427-428.

_____ - İbrahim Sarıçam, Emevîler, 1. Bsk., Ankara, 1993.

BÂKIR, Abdülhâlik, "Basra", DİA, İstanbul, 1992, V, 108-111.

BALA, Mirza, "Buhârâ", İA, İstanbul, 1961, II, 761-771.

BARTHOLD, W-R.N. Frye, "Bukhara", The Encyclopaedia of Islam, New Edition, E.J. Brill, Leiden, 1986, I, 1293-1296.

EL-BEKRÎ, Abdullah b. Abdülazîz el-Endelüsî (487/1094), Mu'cemu Mesta'cem min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi', Thk. Mustafa es-Sakkâ, 3. bsk., Beyrut, 1983.

BEKSAÇ, A. Engin, "Eyvan", DİA, İstanbul, 1995, XII, 12-14.

EL-BELÂZURÎ, Ahmed b.Yahyâ b. Câbir (279/892), Fütûhu'l-Büldân, Ta'lîk: Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1983.

_____, Ensâbu'l-Eşrâf, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 1. bsk., Beyrut, 1996. (Ensâb)

BEYDÛN, İbrahim, Melâmihu't-Teyyârâti's-Siyâsiyye fi'l-Karni'l-Evvel el-Hicrî, Beyrut, 1979. (Melâmih)

_____, ed-Devletü'l-Ümeviyye ve'l-Muârıda, 2. bsk., Beyrut, 1985.

_____, Tekevvünü'l-İtticâhâti's-Siyâsiyye fi'l-İslâmi'l-Evvel ının Devleti Ömer

ilâ Devleti Abdilmelik, 2. bsk., Beyrut, 1986. (Tekevvün)

EL-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), Sahîh, İstanbul, 1981.

_____, et-Târîhu's-Sağîr, Thk. Mahmud İbrahim Zeyd, 1. bsk., Beyrut, 1986.

_____, et-Târîhu'l-Kebîr, Beyrut, 1986.

EL-CÂBÎ, Bessâm Abdülvehhâb, Mu'cemü'l-A'lâm Mu'cemü Terâcimi'l-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn, 1. bsk., Limassol, 1987.

CAFERİYAN, Resul, Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı, Çev. Cafer Bayar, İstanbul, 1994.

EL-CÂHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/868), Kitabu'l-Hayavân, Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, 3. bsk., Beyrut, 1969. (Hayavân)

_____, el-Beyân ve't-Tebyîn, Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, 4. bsk., Mısır, 1975. (Beyân)

_____, Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri, Çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 1988.

EL-CAHŞİYÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs (331/942), Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb, Thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebî, 2. bsk., Kahire, 1980.

DEKSAN, Abdülemîr Abd Hüseyin, el-Hılâfetü'l-Ümeviyye 65-86/684-705, 1. bsk., Beyrut, 1973.

DELLA VİDA, G.Levi, "Muhtâr", İA, İstanbul, 1960, VIII, 513-516.

DEMİRCAN, Adnan, Hâricîler'in Siyâsî Faaliyetleri, İstanbul, 1996. (Hâricîler)

_____, İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücâdelesi, İstanbul, 1996. (İktidar Mücâdelesi)

_____, "İbn Teymiyye'ye Göre Yezîd b. Muâviye'nin Durumu", Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa, 1996, Sayı: 2, s. 129-147.

ED-DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), el-Ahbâru't-Tıvâl, Thk. Ömer Ferrûh et-Tabbâh, Beyrut, Trs.

ED-DİYÂRBEKRÎ, Hüseyn b. Muhammed b. Hasen (990/1582), Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs, Beyrut (Mısır H.1283'den Ofset).

DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLÂM TARİHİ, İstanbul, 1994.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Eş'as (275/888), Sünen, İstanbul, 1981.

EBÛ MIHNEF, Lût b. Yahyâ (157/773), Maktelu'l-Huseyn, Bağdad, 1977.

EL-EZDÎ, Ebû Zekeriyyâ Yezîd b. Muhammed (334/945), Târîhu'l-Mavsıl, Thk. Ali Habîbe, Kahire, 1967.

FAYDA, Mustafa, "Abdullah b. Âmir", DİA, İstanbul, 1988, I, 84-85.

_____, "Câbiye", DİA, İstanbul, 1992, VI, 538.

FERYÂL bint Abdullah b. Mahmud el-Hedîb, Sûratu Yezîd b. Muâviye fi'r-Rivâyâti'l-Edebiyye, 1. bsk., Riyâd, 1995.

EL-FESEVÎ, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân (277/890), Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh (Rivâyetu Abdillah b. Ca'fer b. Deresteveyh en-Nahvî), Thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, 1. bsk., Medine, 1410.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîler", DİA, İstanbul, 1997, XVI, 169-175.

_____, "İlk-Şiî Olaylar: 1. Tevvâbûn Hareketi", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1983, Cilt: XXVI, s. 335-352.

_____, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tedkik)", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1983, Cilt: XXVI, s. 353-370.

_____, "Hüseyin", DİA, İstanbul, 1998, XVIII, 518-521.

HALÎFE b. Hayyât el-Asferî (240/854), Târîhu Halîfe b. Hayyât (Rivâyetü Bakiyy b. Hâlid), Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1993.

HAREKÂT, İbrahim, "Berîd", DİA, İstanbul, 1992, V, 498-501.

HAWTİNG, G.R., "al-Mukhtar b. Abî Ubayd", The Encyclopaedia of Islam, E.J.Brill, Leiden, 1993, VII, 521-524.

HEZÂ' b. Îd eş-Şemmerî, Yezîd b. Muâviye el-Halîfetü'l-Müfterâ Aleyh, 1.bsk., Riyâd, 1993.

HİTTİ, Philip K., Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.

HONIGMANN, E, "Kerbelâ", İA, İstanbul, 1967, XIII, 580.

HUDARÎ BEK,Muhammed, Muhâdarât Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Ümeviyye Thk. Muhammed el-Osmânî, 1. bsk. Beyrut, 1986.

EL-IŞŞ, Yusuf, ed-Devletü'l-Ümeviyye, 2. bsk., Dımaşk, 1985.

İBN ABDİ RABBİH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (328/939),el-Ikdü'l-Ferîd, Thk. Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî, 3. bsk., Kahire, 1965.

İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (314/926), el-Fütûh, 1. bsk., Beyrut, 1986.

İBN HABÎB, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bağdâdî (245/859), Kitâbu'l-Muhabber (Rivâyetu Ebî Saîd Hasen b. Hüseyn es-Sekrî), Thk. Eliza Lichtenstater, Beyrut, Trs.

İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, Kahire, 1328.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî (808/1406), Târîhu İbn Haldûn (Kitâbu'l-Iber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsâruhum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber), Thk. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr, 2. bsk., Beyrut, 1988.

İBN HALLİKÂN, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekr (681/1282), Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman, Thk. İhsan Abbas, 2. bsk., Kum, 1342.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî (456/1063), Cemheratü Ensâbi'l-Arab, Thk. ve Ta'lîk: Abdüsselâm Muhammed Ha-

run, 5. bsk., Kahire, 1982.

İBN HIBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Tenûmî (354/965), es-Sîratü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ, Thk. Seyyid Aziz Bek vd., 1. bsk., Beyrut, 1987.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail (774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, 2. bsk., Beyrut, 1990.

İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebû Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (620/1223), et-Tebyîn fî Ensâbi'l-Kuraşiyyîn, Thk. Muhammed Nâyif ed-Düleymî, 2. bsk., Beyrut, 1988.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), el-Maârif, Thk. Servet Ukkâşe, 4. bsk., Kahire, 1981. (Maârif)

_____, el-İmâme ve's-Siyâse, Thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, Beyrut, Trs. (İmâme)

_____, Uyûnu'l-Ahbâr, Kahire, 1925-1930. (Uyûn)

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), Sünen, İstanbul, 1981.

İBN MANZÛR, Muhammed b.Mükerrem (711/1311), Muhtasaru Târîhi Dımaşk li'bni Asâkir, Thk. Heyet, 1. bsk., Beyrut, 1984-1988.

İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed (230/844), et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, Trs.

İBN SELLÂM, Ebû Ubeyd Kâsım (224/838), Kitâbu'n-Neseb, Thk. Meryem Muhammed, bsk., Beyrut, 1989.

İBN TIKTAKÂ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (709/1309), el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, Beyrut, Trs.

İBNÜ'L-ADÎM, Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerâde (660/1261), Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, Trs.

İBNÜ'L-ESÎR, Izzuddîn Ebu'l-Hasen (630/1232), Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, Thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ-Muhammed Ahmed Âşûr-Mahmud Abdülvehhâb Fâyed, Beyrut, Trs. (Üsd)

_____, el-Kâmil fi't-Târîh, Beyrut, 1965-1966. (Kâmil)

İBNÜ'L-FAKÎH, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî (IV/X.Yüzyıl), Kitâbu'l-Büldân, Thk. Yusuf et-Tahâvî, 1. bsk., Beyrut, 1996.

İBNÜ'L-IMÂD, Ebu'l-Felâh Abdülhayy el-Hanbelî (1089/1678), Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb, 1. bsk., Beyrut, 1979.

İBNÜ'L-KELBÎ, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib (204/819), Cemheratü'n-Neseb, Thk. Nâci Hasen, 1. bsk., Beyrut, 1986.

İBNÜ'L-VERDÎ, Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer (749/1349), Târîhu İbni'l-Verdî, 1. bsk., Beyrut, 1996.

EL-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferac Ali b. Hüseyn (356/967), Makâtilu't-Tâlibiyyîn, Şerh ve Thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, Trs. (Makâtil)

_____, el-Eğânî, Thk. Abd A. Ali Mehennâ, 2. bsk., Beyrut, 1995. (Eğânî)

EL-KALKAŞENDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (821/1428), Nihâyetü'l-Erab fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab, 1. bsk., Beyrut, 1984.

KAPAR, Mehmet Ali, Halifeliğin Emevilere Geçişi Ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998.

_____, İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi, İstanbul, 1988.

EL-KARAMÂNÎ, Ahmed b. Yusuf (1019/1610), Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Üvel fi't-Târîh, Thk. Fehmi Sa'd-Ahmed Hatîb, 1. bsk., Beyrut, 1992.

KAYAOĞLU, İsmet, İslâm Kurumları Tarihi, Ankara, 1985.

KAZANCI, Ahmed Lütfi, Ziyad b. Ebih (Yayımlanmamış Bir Araştırma), Y.y., Trs.

_____, Abdülmelik b. Mervan Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Bir Araştırma), Y.y., Trs.

EL-KAZVÎNÎ, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud (683/1284), Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-Ibâd, Beyrut, Trs.

KENNEDY, Hugh, The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century, New York, 1986.

KILIÇ, Ünal, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, İstanbul, 2001

KİTAPÇI, Zekeriya, Yeni İslâm Tarihi ve Türkler, 3. bsk., Konya, 1994.

KÖKSAL, Mustafa Asım, İslâm Tarihi Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası, Ankara, 1979.

KURT, Hasan, Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği), Ankara, 1998.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Harre Savaşı", DİA, İstanbul, 1997, XVI, 245-247.

LAMMENS, Henry, "Hânî", İA, İstanbul, 1967, V/1, 214.

_____, "Merc Râhit", İA, İstanbul, 1970, VII, 755.

LEWİS, Bernard, The Arabs in History, New York, 1960.

MAHMUD ŞÂKİR, et-Târîhu'l-İslâmî, 7. bsk. 1991.

EL-MAKDİSÎ, Mutahhir b. Tâhir (387/997), Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh, Paris, 1916.

EL-MAKRİZÎ, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali (845/1441), Kitâbu'n-Nizâ ve't-Tehâsum fimâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim, Thk. Hüseyin Mu'nîs, Kahire, 1988.

EL-MENBİCÎ, Eğayûs b. Kostantîn (IV/X.Yüzyıl), el-Müntehab min Târîhi'l-Menbicî, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 1. bsk., Lübnan, 1986.

EL-MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyn b. Ali (346/957), Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut, 1982. (Murûc)

_____, et-Tenbîh ve'l-İşrâf, Yay., M.J.de Goeje, Leiden, 1894. (Tenbîh)

MEVDÛDÎ, Ebu'l-Alâ, Hilâfet ve Saltanat, Çev. Ali Genceli, 2. bsk., İstanbul, 1980.

MUHAMMED RIZA, el-Hasen ve'l-Huseyn Sıbtâ Rasûlillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, bsk., Beyrut, 1987.

MUSTAFA, Nevin Abdulhâlık, İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhâlefet (Hz.

Muhammed Devrinden Abbâsilerin İkinci Yüzyılına Kadar <H.1-232/M.622-846>), Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990.

EL-MÜBERRAD, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (285/898), el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb, Thk. ve Ta'lîk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim-es-Seyyid Şehhâne, Kahire, 1956.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (261/874), Sahîh, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul, 1981.

EN-NARŞAHÎ, Ebûbekr Muhammed b. Ca'fer (348/959), Târîhu Buhârâ, Çev. ve Thk. Emin Abdülmecid Bedevî-Nasrullah et-Tırâzî, 3. bsk., Kahire, 1993.

EN-NEBHÂNÎ, Muhammed b. Musa (1369/1950), et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fî Târîhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye, 1. bsk., Beyrut, 1986.

NEBİH ÂKİL, Hılâfetu Benî Ümeyye, 3. bsk., Dımaşk, 1975.

NÛR VELİ, Abdülaziz Muhammed, Eseru't-Teşeyyu' ale'r-Rivâyâti't-Târîhiyye fi'l-Karni'l-Evvel el-Hicrî, 1. bsk., Medine, 1996.

EN-NÜVEYRÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb (733/1332), Nihâyetü'l-Erab fî Fünûni'l-Edeb, Thk. Ali Muhammed el-Becavî, Kahire, 1976.

ONAT, Hasan, Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği, Ankara, 1993.

ÖMER FERRUH, Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye, 7. bsk., Beyrut, 1986.

ÖNKAL, Ahmet, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", İslâmî Araştırmalar, Cilt: 6, Sayı: 3, 1992, s. 189-197.

ÖZ, Mustafa, "Hâni' b. Urve", DİA, İstanbul, 1997, XVI, 32-33.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Aynülverde Savaşı", DİA, İstanbul, 1991, IV, 283.

RAYYIS, M. Ziyâuddin, İslâm'da Siyasi Düşünce Tarihi, Çev. Ahmed Sarıkaya, İstanbul, 1990.

SALİH MUHAMMED er-Ravâdiyye, Ziyâd b. Ebîh ve Devruhû fi'l-Hayâti'l-Âmme fî Sadri'l-İslâm, 1. bsk., Ürdün, 1994.

SARIÇAM, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar, Ankara, 1997.

SHABAN, M.A., Islamic History A.D. 600-750 (A.H. 132) A New Interpretation, Cambridge, 1971.

SIRMA, İhsan Süreyya, Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi, İstanbul, 1993.

ES-SÛLÎ, Ebûbekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah (335/946), Edebü'l-Küttâb, Şerh ve Ta'lik: Ahmed Hasen Besec, Beyrut, 1994.

ES-SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (911/1505), Târîhu'l-Hulefâ, Thk. İbrahim Salih,1. bsk., Beyrut, Trs.

ŞAMİL İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, "Hz. Hüseyin", İstanbul, 1991, III, 38-41.

ŞEŞEN, Ramazan, "Buhara", DİA, İstanbul, 1992, VI, 363-367.

ET-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Târîhu't-Taberî

(Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk), Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4. bsk., Kahire, 1977-1982.

ET-TABERSÎ, Ebû Ali Fadl b. Hasen (548/1153), İ'lâmü'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ, Beyrut, 1979.

ET-TENÛHÎ, Ebû Ali Huseyn b. Ali (384/994), Kitâbu'l-Ferac ba'de'ş-Şidde, Thk. Abbûd eş-Şâlicî, Beyrut, 1978. (Ferac)

_____, el-Müstecâd min Faalâti'l-Ecvâd, Thk.Muhammed Kürd Ali, Beyrut, 1992. (Müstecâd)

_____, Neşvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkera, Thk. Abbûd eş-Şâlicî, 2. bsk., Beyrut, 1995. (Neşvâru'l-Muhâdara)

ET-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsâ (279/892), Sünen, İstanbul, 1981.

EL-UKAYLÎ, Ömer Süleyman, "Vak'atu Kerbelâ", Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb, Câmiatu'l-Melik Suûd, Cilt: 13, Sayı: 2, Riyâd, 1986, s. 463-496.

ÜÇOK, Bahriye, İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler, 2. bsk., Ankara, 1983.

VAGLIERI, L.Veccia, "al-Husayn b. Ali b. Abî Tâlib", The Encyclopaedia of Islam, New Edition, E.J.Brill, Leiden, 1986, III, 607-617.

VAROL, Mehmed Bahaüddin, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı: 7, s. 513-534.

_____, Ehl-i Beyt Gerçeği, İstanbul, 2001.

WATT, W. Montgomery, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 1. bsk., Ankara, 1981.

WELLHAUSEN, Julius, Arap Devleti ve Sukutu, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1963. (Arap Devleti)

_____, İslâmiyet'in İlk Devirlerinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1989. (Muhalefet Partileri)

EL-YÂFİ'Î, Abdullah b. Es'ad (768/1366), Mir'âtü'l-Cinân ve Ibratü'l-Yekazân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zemân, Thk. Abdullah el-Cubûrî, 1. bsk., Beyrut, 1984.

EL-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (292/905), Târîhu'l-Ya'kûbî, Beyrut,Trs.

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Şihâbuddîn Ebû Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî (626/1228), Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut, Trs.

YILDIZ, Hakkı Dursun, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, 1980.

_____, "Abdülmelik b. Mervân", DİA, İstanbul, 1988, I, 266-270.

_____, "Dahhâk b. Kays", DİA, İstanbul, 1993, VIII, 409-410.

_____, "Ubeydullah b. Ziyâd", İA, İstanbul, 1986, XIII, 3-4.

YİĞİT, İsmail, "Emevîler", DİA, İstanbul, 1995, XI, 87-104.

EZ-ZEHEBÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), el-Iber fi Haberi men Ğaber, Thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî

Zağlûl, 1. bsk., Beyrut, 1985, (Iber)

_____, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Thk. Muhammed Naîm el-Arkûsî-Me'mûn Sâğırcî, 3. bsk., Beyrut, 1985. (Siyer)

_____, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 1. bsk., Beyrut, 1990. (Târîhu'l-İslâm)

ZETTERSTEEN, K.V., "Dahhâk", İA, İstanbul, 1963, III, 459-460.

EZ-ZEYN, Muhammed Huseyn, eş-Şîatu fi't-Târîh, 2. bsk., Beyrut, 1979.

EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddîn, el-A'lâm, 5. bsk., Beyrut, 1980.

EZ-ZÜBEYRÎ, Ebû Abdullah Mus'ab (236/850), Kitâbu Nesebi Kureyş, Tsh. ve Ta'lîk: E.Levi Provençal, 3. bsk., Kahire, 1953

DİZİN

Abbâd, 16, 40
Abbâd b. Ahdâr, 40
Abdullah b. Afîf el-Ezdî, 100
Abdullah b. Âmir, 28, 162
Abdullah b. Amr b. Gaylan, 32
Abdullah b. Hâlid b. Esîd, 27
Abdullah b. Hamle, 142
Abdullah b. Hanzala, 105
Abdullah b. Hâris b. Nevfel, 57, 71, 115
Abdullah b. Mes'ûd, 22
Abdullah b. Müslim, 51, 52, 164
Abdullah b. Ömer, 47, 48, 137, 140, 159
Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl, 125, 127
Abdullah b. Va'l, 125
Abdullah b. Yezîd, 36, 126, 139
Abdullah b. Zübeyr, 9, 37, 40, 41, 47, 48, 49, 105, 110, 113, 114, 118, 119, 120, 122, 128, 138, 140, 152, 154, 157, 159, 160
Abdullah b. Züheyr, 144
Abdurrahman, 16, 34, 47, 68, 80, 113, 136, 141, 142, 163, 166
Abdurrahman b. Mihnef el-Ezdî, 101
Abdülmelik b. Hâris es-Sülemî, 101
Abdülmelik b. Mervân, 9, 10, 124, 129, 131, 135, 149, 153, 160, 167
Abdülmelik b. Nümeyr el-Becelî, 80
Abdülmelik b. Umeyr, 149
Ahnef b. Kays, 34, 54, 110, 111
Ali b. Ebî Tâlib, 56
Ali Zeynelâbidîn, 91, 96, 98, 100, 151, 152
Âmir b. Mes'ûd, 113
Amr b. el-Haccâc, 85, 89
Amr b. Haccâc, 65, 93
Amr b. Hureys, 68, 80, 96, 112, 126, 137
Amr b. Misma', 112
Amr b. Saîd, 74, 118, 120
Amr b. Saîd b. el-Âs, 74
Âsek, 39, 40
Âşûrâ, 89
Atiyye, 37, 39, 112
Aynülverde, Savaşı, 10, 117, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 135, 140, 141, 160, 166
Azra b. Kays, 89
Basra, 10, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 79, 99, 100, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 126, 136, 140, 152, 154, 155, 159, 160, 161
Belcâ, 39
Belh, 21, 31
Benâtuellâ, 142, 160
Benû Bekr, 114
Benû Dabbe, 32
Benû Esed, 98
Benû Kays, 143
Benû Temîm, 14, 114, 115
Benû Yeşkur, 116
Berîd, 20, 21, 163
Beydâ, 19, 22
Beykend, 30
Beytülmâl, 39, 127
Bîdun Hâtun, 31
Bîdun Hudât, 31
Bizans, 21

Buhârâ, 9, 10, 30, 31, 32, 33, 43, 155, 159, 161, 165, 166
Buhtunnasr, 138
Bükeyr b. Humrân el-Hunyerî, 70
Büsr b. Ertât, 14, 15, 159
Câbiye, 118, 121, 122, 160, 162
Celhâ, 43
Ceyhun, 21, 31, 44
Cezîre, 18, 124, 128, 130, 135, 136, 139, 141, 142, 152, 154, 157, 160
Cündeb b. Abdullah el-Ezdî, 100
Dahhâk b. Kays, 9, 110, 118, 119, 122, 130, 157, 160, 167
Destebâ, 81
Deyru'l-A'ver, 127
Dımaşk, 11, 19, 23, 34, 48, 110, 163, 164, 166
Dîvânu'l-Cünd, 33
Ebû Abdullah el-Cedelî, 49
Ebû Bekre, 16, 17
Ebû Berze el-Eslemî, 94
Ebû Bilâl Mirdâs b. Udeyye, 38
Ebû Bürde, 36, 97
Ebû Hafs, 14
Ebû Sebre, 24
Ebû Turâb, 144
Ebu'l-Vâzi' er-Râsibî, 43
Ebu't-Tufeyl, 150
Edhem b. Muhriz, 129, 130
Ehl-i beyt, 137
el-Eşdak, 101
Enes b. Mâlik, 93
Esâvire, 14, 18
Eslem b. Zür'a, 31, 33, 40
Esmâ b. Hârice, 63, 153
es-Sikketü'l-Buhâriyye, 32
Eşdak, 101
Eyvan, 149, 150
Eyyûb b. Hunrân, 110
Ezriat, 119
Fâris, 15, 16, 40
Filistin, 118, 122
Gâdiriye, 98
Ğassân, 122
Haccâc b. Zebîdî, 63
Haccâr b. Ebcer el-Iclî, 67
Haffân, 75
Hâlid b. Abbâd es-Sedûsî, 41
Hanunâm A'yen, 81
Hamrâ, 22
Hâni b. Urve, 51, 57, 61, 62, 63, 65, 72, 156, 159
Hâricî, 32, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 65
Hâricîler, 11, 19, 20, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 50, 53, 106, 113, 151, 155, 157, 159, 162, 163
Hâris b. Kays el-Ezdî, 114
Hâris b. Kelede, 13
Hârise b. Bedr, 17, 23
Harre, 105, 106, 121, 156, 165, 167
Hassân b. Esmâ b. Hârice, 63
Hassân b. Mâlik b. Bahdel, 118
Hâtun, 31, 33
Havlî b. Yezîd, 91, 92, 141
Havran, 119
Havz-ı Kevser, 24
Hâzir, 10, 103, 136, 143, 145, 146, 160
Heshâs b. Sevr es-Sedûsî, 42
Hıms, 62, 118, 122
Hımık Hâtun, 31
Hicâz, 75, 86, 106, 120, 135, 138, 154
Hind, 153, 154
Horasan, 9, 10, 14, 18, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 44, 53, 136, 154, 155, 159
Hubeyş b. Dülce, 124
Humeyd b. Müslim el-Ezdî, 92

Humrân b. Ebân, 15
Hur b. Yezîd, 75, 76, 78, 84, 89, 100, 159
Hureys b. Hacel, 40
Hurme, 54
Husayn b. Nümeyr, 68, 75, 76, 79, 120, 128, 129, 145, 148, 151, 159, 160
Hüseyin b. Ali, 79, 100, 144
Hz.Hasan, 15, 16, 91, 104, 136, 163
Irak, 18, 27, 29, 30, 48, 72, 110, 117, 124, 128, 130, 135, 136, 160
Irâkeyn, 18, 53
İbn Mercâne, 14, 112, 145
İbn Sümeyye, 14
İbn Züheyr, 144
İbnü'l-Eşter, 10, 103, 140, 143, 144, 146, 147, 148, 152, 154, 157, 160
İbnü'l-İtnâbe, 17
İbnü'z-Zâniye, 14
İbrahim b. el-Eşter, 140, 142, 143, 146, 157
İbrahim b. Muhammed b. Talha, 127
İran, 13, 21
İshak b. Hayve, 91, 92
İstihlaf, 27
İstilhak, 73
Ka'ka b. Şevr ez-Zühlî, 67
Kabac Hâtun, 31
Kabru'l-Husayn, 99
Kadîb, 59, 93, 94, 95, 137
Kâdisiyye, 57, 75, 76, 79
Kays b. Eş'as, 89, 93
Kays b. Müshir es-Saydâvî, 79
Kerbelâ, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 61, 65, 67, 70, 71, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 109, 114, 117, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 135, 141, 145, 150, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 163, 167
Kesîr b. Şihâb el-Hârisî, 67
Kınnesrin, 118, 122
Kirman, 15
Kûfe, 5, 6, 7, 10, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 35, 37, 38, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 89, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 112, 113, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160
Kureyş, 72, 83, 120, 138, 168
Kurre b. Süfyan el-Hanzalî, 84
Kutkutâne, 75, 76
Künâse, 65
La'la, 76
Ma'bed, 40
Ma'kil, 61, 62, 63, 64
Mâlik b. Nümeyr, 43
Mâverâunnehir, 31
Medâin, 100
Medine, 37, 48, 49, 74, 77, 85, 99, 101, 102, 105, 106, 118, 119, 124, 151, 152, 155, 159, 163, 166
Mekke, 40, 49, 68, 69, 72, 74, 75, 79, 84, 99, 105, 106, 113, 138, 139, 151, 152, 156, 159, 160
Mercâne, 13, 14, 98, 101, 112, 144, 145, 147
Mercirâhit, 9, 10, 117, 121, 122, 123, 124, 130, 143, 157, 160
Mervân b. Hakem, 9, 10, 18, 33, 49, 73, 106, 109, 119, 130, 156, 160

Mervânîler, 124, 157
Mes'ud b. Amr, 54
Mihran, 57, 114
Muâviye b. Ebî Süfyân, 10, 14, 15, 18, 161
Muâviye b. Yezîd, 9, 109, 110, 160, 161
Muhaffiz b. Sa'lebe, 97
Muhammed b. el-Hanefiyye, 139, 151, 159, 160
Muhammed b. Eş'as, 63, 67, 68, 70
Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî, 9, 10, 51, 61, 71, 105, 126, 135, 136, 157, 160
Mus'ab b. Zübeyr, 149, 152, 154
Musul, 136, 141, 142, 143, 152, 154
Münzir b. Cârûd, 54, 57
Müsellem b.Mesrûh el-Bâhilî, 41
Müseyyeb b. Necebe, 125, 128
Müslim b. Akîl, 19, 49, 50, 51, 52, 55, 58, 59, 61, 63, 65, 72, 76, 78, 83, 126, 136, 137, 156, 159
Müslim b. Amr el-Bâhilî, 55, 57
Müslim b. Avsece, 61, 63
Nahşeb, 30
Nâtil b. Kays, 122
Nesef, 30
Ninova, 77, 78
Nu'mân b. Beşîr, 49, 51, 59
Nuhayle, 80, 85, 86, 126, 127, 160
Nusaybin, 135
Osman b. Affan, 84
Osman b. Ziyâd b. Ebî Süfyan, 56
Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas, 52
Ra'sülayn, 128
Rakka, 128
Râmitîn, 30
Rebîa b. el-Muhârik, 142
Rey, 81, 82
Rifâa b. Şeddâd, 125, 129, 140
Sa'd b. Karhâ et-Temîmî, 112
Saîd b. Osman, 33
Sakîf kabilesi, 136
Sakîf Kabilesi, 15, 16, 18, 119, 121, 161
Selm b. Ğâlib, 43
Sekâsik, 122
Sekûn, 122
Seleme b. Züeyb, 113
Selman, 54
Semerkant, 33
Semûre b. Cündeb, 27
Sercûn, 52, 53, 54
Seyyide Hâtun, 31
Sıffîn, 17, 35, 87, 100
Sinan b. Enes, 91, 92
Süfyan b. Yezîd, 101
Süfyânîler, 124
Süleyman b. Surad, 49, 125, 139, 157
Sümeyye, 13
Süveyd b. Abdurrahman el-Minkârî, 80
Şam, 9, 19, 20, 34, 35, 48, 49, 55, 61, 67, 70, 74, 79, 80, 85, 86, 96, 97, 99, 100, 110, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 130, 135, 142, 147, 149, 152, 154, 156, 159, 160
Şebes b. Rib'î et-Temîmî, 67
Şemir b. Zilcevşen, 67, 87, 88, 89, 92, 93, 97, 102, 156, 159
Şerîk b. A'ver el-Hârisî, 57
Şerîk b. Cedîr, 146
Şîreveyh, 14
Şurahbil b. Zi'l-Kelâ', 128
Taîf, 89
Tâif, 136, 137, 138
Tamâr, 70, 150
Târık b. Ebî Zabyân el-Ezdî, 97
Tav'a, 67

Tavvâf b. Ğallâk, 32, 42, 159
Tedmür, 119, 120
Tekrit, 136, 141, 142
Tevvâbûn, 9, 10, 105, 109, 117, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 135, 139, 140, 146, 157, 160, 163
Tevvec, 40
Tuğşâde, 31
Ubeyde b. Hilâl, 40
Uç (suğur), 85
Ukbe b. Velid, 43
Umân ez-Zâre, 60
Umâre b. Ukbe b. Ebî Muayt, 137
Umâre b. Velîd b. Ukbe, 52
Umeyr b. Hubâb, 143, 157
Urve b. Udeyye, 37, 38, 159
Ümmü Eyyûb, 24
Vaftizci Yohannes, 138
Vâkısa, 79
Velîd b. Utbe, 48, 49, 74, 159
Verkâ b. Âzib el-Esedî, 142
Yezîd b. Enes, 136, 142
Yezîd b. Hâris eş-Şeybânî, 112
Yezîd b. Muâviye, 9, 10, 13, 18, 20, 23, 33, 35, 44, 47, 52, 71, 73, 78, 80, 96, 97, 106, 109, 159, 162, 163
Yezîd b. Müferriğ, 153
Zeyd b. Erkam, 94
Zeynep bint Ali, 96
Ziyâd b. Ebîh, 13, 15, 16, 17, 18, 27, 35, 155, 159, 166
Zübâle, 68
Züfer b. Hâris, 118, 124, 128, 130, 136
Züfer b. Kays, 122
Züheyr b. Kays, 90

ihtirastan iktidara...

KERBELÂ

Ahmet Turan Yüksel

İslâm Tarihinde Hulefâ-i Râşidin'den sonra iş başına gelen ve yaklaşık bir asır devam eden Emevîler döneminde, hem idarî, siyasî ve askerî sahalarda meydana gelen olaylar, hem de bu olaylarda rol oynayan önemli simalar göze çarpmaktadır.
Bu dönemde dikkat çeken ve iktidar-muhalefet mücadelesinde aktif olarak karşımıza çıkan isimlerden bir tanesi sadece meydana geldiği zaman değil, aynı zamanda yankıları günümüze kadar devam eden Kerbelâ olayında vali ve komutan olarak görevde bulunan Ubeydullah b. Ziyâd'dır.

Emevîlerin ilk beş halifesi döneminde, Kerbelâ sürecinde bir anlamda iktidar-muhalefet mücadelesi olarak meydana gelen olaylarda vali ve komutan sıfatıyla ön safta yer alan Ubeydullah b. Ziyâd'ın hayatı ve bu dönemde yaşanan mücadelelerin ele alınıp incelenmesi, bu dönemin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

yediveren

ISBN 975-93680-2-1

9 789759 368029